6
7 a

BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE
6
7 B
1

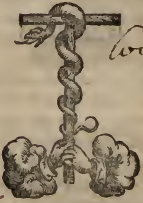
6-7.a.25

V1 0125 f 3ª

RHETORICORVM AD HERENNIVM LIBRI QVATVOR.

M. T. CICERONIS DE INVENTIONE LIBRI DVO.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

VENETIIS.

Ex officina [redacted] apud Vincentium Valgriſium.

M. D. XLV.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

LIBER I.

ETSI negotijs familiaribus impediti, uix ſatis otium ſtudio ſuppeditare poſſumus, & id ipſum, quod datur otij, libentius in philoſophia conſumere conſueuimus: tamen tua nos C. Herenni uoluntas commouit, ut de ratione dicendi conſcriberemus: ne aut tua cauſa noluiſſe nos, aut fugiſſe laborem putares. Et *eò ſtudioſius hoc negotium ſuſcepimus, quòd te non ſine cauſa uelle cognoſcere* Rhetoricam *intelligebamus.* Non *enim parum habet in ſe fructus copia dicendi, & commoditas orationis, ſi recta intelligentia & definita moderatione animi gubernetur. Quas ob res illa, quæ Græci ſcriptores inanis arrogantiæ cauſa ſibi aſſumpſerunt, reliquimus.* Nam *illi, ne parum multa ſciſſe uiderentur, ea conquiſiuerunt, quæ nihil attinebant, ut ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quæ uidebantur ad rationem dicendi pertinere, ſumpſimus.* Non *enim ſpe quæſtus, aut gloria commoti uenimus ad ſcribẽdum, quẽadmodum cæteri. ſed ut induſtria noſtra tuæ morem geramus uoluntati.* Nunc, *ne nimium longa ſumatur oratio, de re dicere incipiemus. Sed ſi te unum illud monuerimus, artem ſine aſsiduitate dicendi non multum iuuare: ut intelligas hanc rationem præceptionis accommodari ad exercitationem oportere.*

De Oratoris officio.

ORATORIS *officium eſt, de his rebus poſſe dice-*

re, quæ res ad uſum ciuilem moribus ac legibus conſtitutæ ſunt, cum aſſenſione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria ſunt genera cauſarum, quæ recipere debet orator: demonſtratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Demonſtratiuum eſt, quod tribuitur in alicuius certæ perſonæ laudem uel uituperationem. Deliberatiuum eſt, quod in conſultatione poſitum, habet in ſe ſuaſionem & diſſuaſionem. Iudiciale eſt, quod poſitum in controuerſia, habet accuſationem, aut petitionem cum defenſione.

Partes officii oratorii

Nunc quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde quomodo has cauſas tractari conueniat, oſtendemus. Oportet igitur in oratore eſſe inuentionem, diſpoſitionem, elocutionem, memoriam, & pronuntiationem. Inuentio, eſt excogitatio rerum uerarum, aut ueriſimilium, quæ cauſam probabilem reddant. Diſpoſitio, eſt ordo & diſtributio rerum, quæ demonſtrat quid quibus in locis ſit collocandum. Elocutio, eſt idoneorum uerborum & ſententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria, eſt firma animi rerum & uerborũ diſpoſitionis perceptio. Pronuntiatio, eſt uocis, & uultus & geſtus moderatio cum uenuſtate. Hæc omnia tribus modis aſſequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars, eſt præceptio, quæ dat certam uiam rationemq́; dicendi. Imitatio, eſt qua impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum ſimiles in dicendo uelimus eſſe. Exercitatio, eſt aſſiduus uſus conſuetudoq́; dicendi. Quoniam igitur demonſtratum eſt quas cauſas oratorem recipere, quasq́; res habere conueniret, nunc quemadmodum ad orationem poſſint oratoris officia accommodari, dicendum uidetur. INVENTIO in ſex partes orationis cõſumitur: exordium, narrationem, diuiſionem, confirmationem,

confutationem, concluſionem. Exordium, eſt principium orationis, per quod animus auditoris aut iudicis conſtituitur, uel apparatur ad audiendum. Narratio, eſt rerum geſtarum, aut perinde ut geſtarum expoſitio. Diuiſio, eſt per quam aperimus quid conueniat, & quid in controuerſia ſit, & per quam exponimus quibus de rebus ſimus dicturi. Confirmatio, eſt noſtrorum argumentorum expoſitio cum aſſeueratione. Confutatio, eſt contrariorum locorum diſſolutio. Concluſio, eſt artificioſus terminus orationis. Nunc quoniam unà cum oratoris officijs, quò res cognitu facilior eſſet, producti ſumus, ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accommodaremus; de exordio primùm dicendum uidetur. Cauſa poſita, quò commodius exordiri poßimus, genus cauſæ eſt conſiderandum. Genera cauſarum ſunt quatuor, honeſtum, turpe, dubium, humile. Honeſtum cauſæ genus putatur, cùm aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum uidetur: aut id oppugnamus, quod ab omnibus uidetur oppugnari debere: ut pro uiro forti cõtra parricidam. Turpe genus cauſæ intelligitur, quum aut honeſta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubiũ genus eſt, cùm habet in ſe cauſa & honeſtatis & turpitudinis partem. Humile genus eſt, cùm contempta res affertur. Quum hæc ita ſint, conueniet exordiorum rationem ad omne genus cauſæ accommodari.

Exordium | Narratio | Diuiſio | Confirmatio | Confutatio | Concluſio

De quatuor generibus cauſarũ

EXORDIORVM duo ſunt genera. Principiũ, quod Græcè προοίμιον appellatur: & inſinuatio, quæ ἔφοδος nominatur. Principium, eſt quum ſtatim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita ſumitur, ut attentos, ut dociles, ut beneuolos auditores habere poßimus. Si genus cauſæ dubium habebimus,

De exordiis.

à beneuolentia principium conſtituemus,ne quid illa turpitudinis pars nobis obeſſe poßit: Sin humile genus erit cauſæ, faciemus attentos: Sin turpe genus cauſæ erit, inſinuatione utemur,de qua poſterius dicemus, niſi quid nacti fuerimus,quare aduerſarios criminando,beneuolentiam captare poßimus. Sin honeſtum cauſæ genus erit, licebit recte uel uti,uel non uti principio. Si uti uolemus, aut id oportebit oſtendere, quare cauſa ſit honeſta, aut breuiter,quibus de rebus ſimus dicturi,exponere. Si principio uti nolemus,à lege,à ſcriptura, aut ab aliquo firmißimo noſtræ cauſæ adiumẽto principium capere oportebit. Quoniam igitur docilem,beneuolum,attentum habere auditorem uolumus, quomodo quidq; confici poßit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, ſi ſummam cauſæ breuiter exponemus,& ſi attẽtos eos faciemus. Nam docilis eſt is,qui attentè uult audire. Attentos habebimus, ſi pollicebimur nos de rebus magnis, nouis, inuſitatis uerba facturos,aut de ijs rebus,quæ ad Remp. pertinent,aut ad eos ipſos qui audient,aut ad Deorũ immortalium religionem,et ſi rogabimus ut attentè audiãt: & ſi numero exponemus res,quibus de rebus dicturi ſumus. Beneuolos auditores facere quatuor modis poſſumus,à noſtra,ab aduerſariorum,ab auditorũ perſona,& à rebus ipſis. A noſtra perſona beneuolentiam contrahemus,ſi noſtrum officium ſine arrogantia laudabimus, aut in Rempu. quales fuerimus,aut in parentes, aut in amicos,aut in eos ipſos,qui audiũt,aliquid referemus,dummodo hæc omnia ad eam ipſam rem,de qua agitur, ſint accommodata. Item ſi noſtra incommoda proferemus,inopiam,ſolitudinem,calamitatem, & ſi orabimus ut nobis ſint auxilio, & ſimul oſtendemus nos in alijs ſpem noluiſſe

luiſſe habere. Ab aduerſariorum perſona beneuolentia captabitur, ſi eos in odium, in inuidiam, in contemptionem adducemus. In odium rapiemus, ſiquid eorũ ſpurce, ſuperbe, perfidioſe, crudeliter, confidenter, malitioſe, flagitioſe factum proferemus. In inuidiam trahemus, ſi uim, ſi potentiam, factionem, diuitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hoſpitium, ſodalitatem, affinitates aduerſariorum proferemus, & his adiumentis magis, quàm ueritati eos confidere aperiemus. In contemptionem adducemus, ſi inertiam, ignauiam, deſidiam, luxuriam aduerſariorum proferemus. Ab auditorum perſona beneuolentia colligetur, ſi res eorum fortiter, ſapienter, manſuetè, magnificè iudicatas proferemus: & ſi quæ de ijs exiſtimatio, quæ iudicij expectatio ſit, aperiemus. A rebus ipſis beneuolum efficiemus auditorẽ, ſi noſtram cauſam laudando extollemus, aduerſariorum per contemptionem deprimemus. Deinceps de inſinuatione aperiendum eſt. TRIA ſunt tempora, quibus principio uti non poſſumus: quæ diligenter ſunt conſideranda: aut cum turpem cauſam habemus, hoc eſt, cum ipſa res animum auditoris à nobis alienat: aut cum animus auditoris perſuaſus eſſe uidetur ab ijs, qui antè contrà dixerunt: aut cum defeſſus eſt eos audiendo, qui antè dixerunt. Si cauſa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominem, aut hominem, non rem ſpectari oportere: non placere nobis ipſis quæ facta dicantur ab aduerſarijs, & eſſe indigna aut nefaria. Deinde cum diu rem auxerimus, nihil ſimile à nobis factum oſtendemus: aut aliquorum iudicium de ſimili cauſa, aut de eadem, aut de minore, aut de maiore proferemus. Deinde ad noſtram cauſam pedetentim accedemus, & ſimilitudinẽ conferemus.

Tria inſinuationis tempora.

Turpis cá quæ agat

Item ſi negabimus nos de aduerſarijs, aut de aliqua re dicturos, & tamen occultè dicemus interiectione uerborum. Si perſuaſus auditor fuerit, id eſt, ſi oratio aduerſariorum auditoribus fidem fecerit: (neque enim non facilè ſcire poterimus, quoniam non ſumus neſcij, quibus rebus fides fieri ſoleat.) Ergo ſi fidem factā putabimus, his rebus nos inſinuabimus ad cauſam, ſi de eo quod aduerſarij firmiſsimum ſibi adiumentum putauerint, primùm nos dicturos pollicebimur: aut ab aduerſarij dicto exordiemur, et ab eo maximè, quod ille nuperrimè dixerit: aut dubitatione utemur, quid potiſsimum dicamus, aut cui loco primùm reſpondeamus, cū admiratione. Si defeſsi erūt audiendo, ab aliqua re, quæ riſum mouere poſsit, exordiemur, ab apologo, à fabula ueriſimili, imitatione, deprauatione, inuerſione, abiectione, ambiguo, ſuſpicione, irriſione, ſtultitia, exuperatione, collocatione, literarū mutatione: præterea expectatione, ſimilitudine, nouitate, hiſtoria, uerſu: aut ab alicuius interpellatione, aut irriſione: & ſi, promiſerimus aliter, ac parati fuerimus, nos eſſe dicturos, nos non eodem modo, ut cæteri ſoleant uerba facturos: quid alij ſoleant, quid nos facturi ſimus, breuiter exponemus. Inter inſinuationem & principiū hoc intereſt, quòd principium huiuſmodi debet eſſe, ut ſtatim apertis rationibus, quas præſcripſimus, aut beneuolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem: at inſinuatio eiuſmodi debet eſſe, ut occultè per diſsimulationem, eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem commoditatem in dicendi opere uenire poſsimus. Verum hæ tres utilitates tametſi in tota oratione ſunt comparandæ, hoc eſt, ut auditores ſeſe perpetuò nobis attentos, dociles, beneuolos præbeant: tamen id per exordium cauſæ maximè comparandum

Inſinuationis & principii differentia.

fide ab aduersarii facta

auditor defesso

parandum

parandum eſt. Nunc, nequando uitioſo exordio utamur, quæ uitia uitanda ſunt, docebo. In exordienda cauſa ſeruandum eſt, ut lenis ſit ſermo, & uſitata uerborum conſuetudo, ut non apparata oratio eſſe uideatur. Vitioſum exordium eſt, quod in plures cauſas poteſt accommodari, quod uulgare dicitur. Item uitioſum eſt, quo nihilo minus aduerſarius poteſt uti, quod commune appellatur. Item illud, quo aduerſarius poterit uti ex contrario. Item uitioſum eſt, quod nimium apparatis uerbis cōpoſitum eſt, aut nimis longum eſt, & quod nō ex ipſa cauſa natum uideatur, ut propriè cohæreat cum narratione: & quod neque beneuolum, neque docilem, neque attentū facit auditorem. De exordio ſatis dictum eſt: deinceps ad narrationem tranſeamus. Vitioſa exordia.

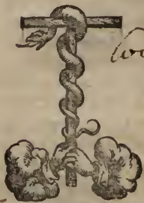
NARRATIONVM tria ſunt genera. Vnum, quo exponimus rem geſtam, & unumquodq; trahimus ad utilitatem noſtram uincendi cauſa: quod pertinet ad eas cauſas, de quibus iudicium futurum eſt. Alterum genus narrationis eſt, quod intercurrit nonnunquam, aut fidei, aut criminationis, aut tranſitionis, aut alicuius apparationis uel laudationis cauſa. Tertium genus eſt id, quòd à cauſa ciuili remotū eſt: in quo tamen exerceri conuenit, quo commodius illas ſuperiores narrationes in cauſis tractare poſſimus. Eius narrationis duo ſunt genera, unum quod in negotijs, alterū quod in perſonis poſitum eſt. Id quod in negotiorum expoſitione poſitum eſt, tres habet parteis, fabulam, hiſtoriám, argumentum. Fabula eſt, quæ neque ueras, neque ueriſimiles continet res, ut hæ, quæ tragœdijs traditæ ſunt. Hiſtoria eſt res geſta, ſed ab ætatis noſtræ memoria remota. Argumentum eſt ficta res, quæ tamen fieri potuit, uelut argumenta comœdiarum. Illud genus narra De tribus narrationū generibus.

fabula historia argumentum

RHETORICORVM AD HERENNIVM LIBRI QVATVOR.

M. T. CICERONIS DE INVENTIONE LIBRI DVO.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

VENETIIS.

Ex officina [redacted] apud Vincentium Valgriſium.

M. D. XLV.

RHETORICORVM
AD C. HERENNIVM.
LIBER I.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Etsi *negotijs familiaribus impediti, uix ſatis otium ſtudio ſuppeditare poſſumus, & id ipſum, quod datur otij, libentius in philoſophia conſumere conſueuimus: tamen tua nos C. Herenni uoluntas commouit, ut de ratione dicendi conſcriberemus: ne aut tua cauſa noluiſſe nos, aut fugiſſe laborem putares.* Et *eò ſtudioſius hoc negotium ſuſcepimus, quòd te non ſine cauſa uelle cognoſcere* Rhetoricam *intelligebamus.* Non *enim parum habet in ſe fructus copia dicendi, & commoditas orationis, ſi recta intelligentia & definita moderatione animi gubernetur.* Quas *ob res illa, quæ* Græci *ſcriptores inanis arrogantiæ cauſa ſibi aſſumpſerunt, reliquimus.* Nam *illi, ne parum multa ſciſſe uiderentur, ea conquiſiuerunt, quæ nihil attinebant, ut ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quæ uidebantur ad rationem dicendi pertinere, ſumpſimus.* Non *enim ſpe quæſtus, aut gloria commoti uenimus ad ſcribēdum, queadmodum cæteri. ſed ut induſtria noſtra tuæ morem geramus uoluntati.* Nunc, *ne nimium longa ſumatur oratio, de re dicere incipiemus.* Sed *ſi te unum illud monuerimus, artem ſine aſſiduitate dicendi non multum iuuare: ut intelligas hanc rationem præceptionis accommodari ad exercitationem oportere.*

ORATORIS *officium eſt, de his rebus poſſe dice-* De Oratoris officio.

re, quæ res ad uſum ciuilem moribus ac legibus conſtitutæ ſunt, cum aſſenſione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria ſunt genera cauſarum, quæ recipere debet orator: demonſtratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Demonſtratiuum eſt, quod tribuitur in alicuius certæ perſonæ laudem uel uituperationem. Deliberatiuum eſt, quod in conſultatione poſitum, habet in ſe ſuaſionem & diſſuaſionem. Iudiciale eſt, quod poſitum in controuerſia, habet accuſationem, aut petitionem cum defenſione.

Partes officii oratorii

Nunc quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde quomodo has cauſas tractari conueniat, oſtendemus. Oportet igitur in oratore eſſe inuentionem, diſpoſitionem, elocutionem, memoriam, & pronuntiationem. Inuentio, eſt excogitatio rerum uerarum, aut uer iſimilium, quæ cauſam probabilem reddant. Diſpoſitio, eſt ordo & diſtributio rerum, quæ demonſtrat quid quibus in locis ſit collocandum. Elocutio, eſt idoneorum uerborum & ſententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria, eſt firma animi rerum & uerborũ diſpoſitionis perceptio. Pronuntiatio, eſt uocis, & uultus & geſtus moderatio cum uenuſtate. Hæc omnia tribus modis aſſequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars, eſt præceptio, quæ dat certam uiam rationemq; dicendi. Imitatio, eſt qua impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum ſimiles in dicendo uelimus eſſe. Exercitatio, eſt aſſiduus uſus conſuetudoq; dicendi. Quoniam igitur demonſtratum eſt quas cauſas oratorem recipere, quasq; res habere conueniret, nunc quemadmodum ad orationem poſſint oratoris officia accommodari, dicendum uidetur. INVENTIO in ſex partes orationis cõſumitur, exordium, narrationem, diuiſionem, confirmationem,

Exordiũ

conſutationem, concluſionem. Exordium, eſt principium orationis, per quod animus auditoris aut iudicis conſtituitur, uel apparatur ad audiendum. Narratio, eſt rerum geſtarum, aut perinde ut geſtarum expoſitio. Diuiſio, eſt per quam aperimus quid conueniat, & quid in controuerſia ſit, & per quam exponimus quibus de rebus ſimus dicturi. Confirmatio, eſt noſtrorum argumentorum expoſitio cum aſſeueratione. Confutatio, eſt contrariorum locorum diſſolutio. Concluſio, eſt artificioſus terminus orationis. Nunc quoniam unà cum oratoris officijs, quò res cognitu facilior eſſet, producti ſumus, ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accommodaremus, de exordio primùm dicendum uidetur. Cauſa poſita, quò commodius exordiri poßimus, genus cauſæ eſt conſiderandum. Genera cauſarum ſunt quatuor, honeſtum, turpe, dubium, humile. Honeſtum cauſæ genus putatur, cùm aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum uidetur: aut id oppugnamus, quod ab omnibus uidetur oppugnari debere: ut pro uiro forti cõtra parricidam. Turpe genus cauſæ intelligitur, quum aut honeſta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubiũ genus eſt, cùm habet in ſe cauſa & honeſtatis & turpitudinis partem. Humile genus eſt, cùm contempta res affertur. Quum hæc ita ſint, conueniet exordiorum rationem ad omne genus cauſæ accommodari.

Narratio
Diuiſio
Cõfirmatio
Confutatio
Concluſio

De quatuor generibus cauſarũ

EXORDIORVM duo ſunt genera. Principiũ, quod Græcè προοίμιον appellatur: & inſinuatio, quæ ἔφοδος nominatur. Principium, eſt quum ſtatim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita ſumitur, ut attentos, ut dociles, ut beneuolos auditores habere poßimus. Si genus cauſæ dubium habebimus,

De exordiis.

 à beneuo

re, quæ res ad uſum ciuilem moribus ac legibus conſtitutæ ſunt, cum aſſenſione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria ſunt genera cauſarum, quæ recipere debet orator: demonſtratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Demonſtratiuum eſt, quod tribuitur in alicuius certæ perſonæ laudem uel uituperationem. Deliberatiuum eſt, quod in conſultatione poſitum, habet in ſe ſuaſionem & diſſuaſionem. Iudiciale eſt, quod poſitum in controuerſia, habet accuſationem, aut petitionem cum defenſione.

Partes officii oratorii

Nunc quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde quomodo has cauſas tractari conueniat, oſtendemus. Oportet igitur in oratore eſſe inuentionem, diſpoſitionem, elocutionem, memoriam, & pronuntiationem. Inuentio, eſt excogitatio rerum uerarum, aut ueriſimilium, quæ cauſam probabilem reddant. Diſpoſitio, eſt ordo & diſtributio rerum, quæ demonſtrat quid quibus in locis ſit collocandum. Elocutio, eſt idoneorum uerborum & ſententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria, eſt firma animi rerum & uerborũ diſpoſitionis perceptio. Pronuntiatio, eſt uocis, & uultus & geſtus moderatio cum uenuſtate. Hæc omnia tribus modis aſſequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars, eſt præceptio, quæ dat certam uiam rationemq; dicendi. Imitatio, eſt qua impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum ſimiles in dicendo uelimus eſſe. Exercitatio, eſt aſſiduus uſus conſuetudoq; dicendi. Quoniam igitur demonſtratum eſt quas cauſas oratorem recipere, quasq; res habere conueniret, nunc quemadmodum ad orationem poſſint oratoris officia accommodari, dicendum uidetur. INVENTIO *in ſex partes orationis cõſumitur, exordium, narrationem, diuiſionem, confirmationem,*

Exordiú

Narratio

Diuisio

Confirmatio

Confutatio

conclusio

confutationem, concluſionem. Exordium, eſt principium orationis, per quod animus auditoris aut iudicis conſtituitur, uel apparatur ad audiendum. Narratio, eſt rerum geſtarum, aut perinde ut geſtarum expoſitio. Diuiſio, eſt per quam aperimus quid conueniat, & quid in controuerſia ſit, & per quam exponimus quibus de rebus ſimus dicturi. Confirmatio, eſt noſtrorum argumentorum expoſitio cum aſſeueratione. Confutatio, eſt contrariorum locorum diſſolutio. Concluſio, eſt artificioſus terminus orationis. Nunc quoniam unà cum oratoris officijs, quò res cognitu facilior eſſet, producti ſumus, ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accommodaremus, de exordio primùm dicendum uidetur. Cauſa poſita, quò commodius exordiri poſsimus, genus cauſæ eſt conſiderandum. Genera cauſarum ſunt quatuor, honeſtum, turpe, dubium, humile. Honeſtum cauſæ genus putatur, cùm aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum uidetur: aut id oppugnamus, quod ab omnibus uidetur oppugnari debere: ut pro uiro forti cõtra parricidam. Turpe genus cauſæ intelligitur, quum aut honeſta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubiũ genus eſt, cùm habet in ſe cauſa & honeſtatis & turpitudinis partem. Humile genus eſt, cùm contempta res affertur. Quum hæc ita ſint, conueniet exordiorum rationem ad omne genus cauſæ accommodari.

De quatuor generibus cauſarũ

De exordiis.

EXORDIORVM duo ſunt genera. Principiũ, quod Græcè πϱοοίμιον appellatur: & inſinuatio, quæ ἔφοδος nominatur. Principium, eſt quum ſtatim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita ſumitur, ut attentos, ut dociles, ut beneuolos auditores habere poſsimus. Si genus cauſæ dubium habebimus,

à beneuolentia principium conſtituemus, ne quid illa tur pitudinis pars nobis obeſſe poßit: Sin humile genus erit cauſæ, faciemus attentos: Sin turpe genus cauſæ erit, inſinuatione utemur, de qua poſterius dicemus, niſi quid nacti fuerimus, quare aduerſarios criminando, beneuolentiam captare poßimus. Sin honeſtum cauſæ genus erit, licebit recte uel uti, uel non uti principio. Si uti uolemus, aut id oportebit oſtendere, quare cauſa ſit honeſta, aut breuiter, quibus de rebus ſimus dicturi, exponere. Si principio uti nolemus, à lege, à ſcriptura, aut ab aliquo firmißimo noſtræ cauſæ adiumẽto principium capere oportebit. Quoniam igitur docilem, beneuolum, attentum habere auditorem uolumus, quomodo quidq; confici poßit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, ſi ſummam cauſæ breuiter exponemus, & ſi attẽtos eos faciemus. Nam docilis eſt is, qui attente uult audire. Attentos habebimus, ſi pollicebimur nos de rebus magnis, nouis, inuſitatis uerba facturos, aut de ijs rebus, quæ ad Remp. pertinent, aut ad eos ipſos qui audient, aut ad Deorũ immortalium religionem, et ſi rogabimus ut attente audiãt: & ſi numero exponemus res, quibus de rebus dicturi ſumus. Beneuolos auditores facere quatuor modis poſſumus, à noſtra, ab aduerſariorum, ab auditorũ perſona, & à rebus ipſis. A noſtra perſona beneuolentiam contrahemus, ſi noſtrum officium ſine arrogantia laudabimus, aut in Rempu. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipſos, qui audiũt, aliquid referemus, dummodo hæc omnia ad eam ipſam rem, de qua agitur, ſint accommodata. Item ſi noſtra incommoda proferemus, inopiam, ſolitudinem, calamitatem, & ſi orabimus ut nobis ſint auxilio, & ſimul oſtendemus nos in alijs ſpem noluiſſe

luiſſe habere. Ab aduerſariorum perſona beneuolentia captabitur, ſi eos in odium, in inuidiam, in contemptionem adducemus. In odium rapiemus, ſiquid eorũ ſpurce, ſuperbe, perfidioſe, crudeliter, confidenter, malitioſe, flagitioſe factum proferemus. In inuidiam trahemus, ſi uim, ſi potentiam, factionem, diuitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hoſpitium, ſodalitatem, affinitates aduerſariorum proferemus, & his adiumentis magis, quàm ueritati eos confidere aperiemus. In contemptionem adducemus, ſi inertiam, ignauiam, deſidiam, luxuriam aduerſariorum proferemus. Ab auditorum perſona beneuolentia colligetur, ſi res eorum fortiter, ſapienter, manſuetè, magnificè iudicatas proferemus: & ſi quæ de iis exiſtimatio, quæ iudicij expectatio ſit, aperiemus. A rebus ipſis beneuolum efficiemus auditorẽ, ſi noſtram cauſam laudando extollemus, aduerſariorum per contemptionem deprimemus. Deinceps de inſinuatione aperiendum eſt. TRIA ſunt tempora, quibus principio uti non poſſumus: quæ diligenter ſunt conſideranda: aut cum turpem cauſam habemus, hoc eſt, cum ipſa res animum auditoris à nobis alienat: aut cum animus auditoris perſuaſus eſſe uidetur ab iis, qui antè contrà dixerunt: aut cum defeſſus eſt eos audiendo, qui antè dixerunt. Si cauſa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominem, aut hominem, non rem ſpectari oportere: non placere nobis ipſis quæ facta dicantur ab aduerſariis, & eſſe indigna aut nefaria. Deinde cum diu rem auxerimus, nihil ſimile à nobis factum oſtendemus: aut aliquorum iudicium de ſimili cauſa, aut de eadem, aut de minore, aut de maiore proferemus. Deinde ad noſtram cauſam pedetentim accedemus, & ſimilitudinẽ conferemus.

Tria inſinuationis tempora.

Turpis cã quæ agat

parandum eſt. Nunc, nequando uitioſo exordio utamur, quæ uitia uitanda ſunt, docebo. In exordienda cauſa ſeruandum eſt, ut lenis ſit ſermo, & uſitata uerborum conſuetudo, ut non apparata oratio eſſe uideatur. Vitioſum exordium eſt, quod in plures cauſas poteſt accommodari, quod uulgare dicitur. Item uitioſum eſt, quo nihilo minus aduerſarius poteſt uti, quod commune appellatur. Item illud, quo aduerſarius poterit uti ex contrario. Item uitioſum eſt, quod nimium apparatis uerbis cōpoſitum eſt, aut nimis longum eſt, & quod nō ex ipſa cauſa natum uideatur, ut propriè cohæreat cum narratione: & quod neque beneuolum, neque docilem, neque attentū facit auditorem. De exordio ſatis dictum eſt: deinceps ad narrationem tranſeamus. Vitioſa exordia.

NARRATIONVM tria ſunt genera. Vnum, quo exponimus rem geſtam, & unumquodq; trahimus ad utilitatem noſtram uincendi cauſa: quod pertinet ad eas cauſas, de quibus iudicium futurum eſt. Alterum genus narrationis eſt, quod intercurrit nonnunquam, aut fidei, aut criminationis, aut tranſitionis, aut alicuius apparationis uel laudationis cauſa. Tertium genus eſt id, quòd à cauſa ciuili remotū eſt: in quo tamen exerceri conuenit, quo commodius illas ſuperiores narrationes in cauſis tractare poſſimus. Eius narrationis duo ſunt genera, unum quod in negotijs, alterū quod in perſonis poſitum eſt. Id quod in negotiorum expoſitione poſitum eſt, tres habet parteis, fabulam, hiſtoriám, argumentum. Fabula eſt, quæ neque ueras, neque ueriſimiles continet res, ut hæ, quæ tragœdijs traditæ ſunt. Hiſtoria, eſt res geſta, ſed ab ætatis noſtræ memoria remota. Argumentum, eſt ficta res, quæ tamen fieri potuit, uelut argumenta comœdiarum. Illud genus De tribus narrationū generibus.

fabula
historia
argumēti

narra

narrationis,quod in perſonis poſitū eſt, debet habere ſermonis feſtiuitatem,animorum diſsimilitudinem, grauitatem,lenitatem,ſpem,metum,ſuſpicionem,deſiderium,diſsimulationem,miſericordiam,rerum uarietates , fortunæ commutationem,inſperatum incommodum, ſubitam lætitiam,iucundum exitum rerum. Verum hoc in exercendo tranſigetur.Illud quod ad ueritatē pertinet,quomodo tractari conueniat , aperiemus . Treis conuenit res habere narrationem,ut breuis,ut dilucida,ut ueriſimilis ſit: quæ quoniam fieri oportere ſcimus,quemadmodum faciamus, cognoſcendum eſt . Rem breuiter narrare poterimus, ſi inde incipiemus narrare , unde neceſſe erit, & ſi non ab ultimo initio repetere uolemus,& ſi ſummatim,non particulatim narrabimus, & ſi non ad extremum, ſed uſque eò,quò opus erit,proſequemur:& ſi tranſitionibus nullis utemur,& ſi nō deerrabimus ab eo,quod cœperimus exponere,& ſi exitus rerum ita exponemus, ut antè quoq; quæ facta ſint , ſciri poßint , tametſi nos reticuerimus. Quod genus, ſi dicam me ex prouincia rediiſſe,profectū quoque in prouinciam intelligatur.Et omnino non modò id quod obeſt,ſed etiam id quod neque obeſt,neque adiuuat,ſatius eſt præterire. Et ne bis aut ſæpius idem dicāmus,cauēdum eſt etiam,ne id,quod ſemel ſuprà diximus, deinceps dicamus,hoc modo: Athenis Megaram ueſperi aduenit Simo:ubi aduenit Megaram,inſidias fecit uirgini:inſidias poſtquam fecit,uim in loco attulit. Rem dilucide narrabimus,ſi ut quidq; primum geſtum erit,ita primum exponemus,& rerum ac temporum ordinem conſeruabimus,ut geſtæ res erunt, aut ut potuiſſe geri uidebuntur.Hìc erit conſiderandum , ne quid perturbatè,ne quid cōtortè,ne quid ambiguè,ne quid nouè dicamus,ne quam

Narratio breuis.

Dilucida.

in

in aliam rem tranſeamus,ne ab ultimo repetamus, ne longè proſequamur,ne quid,quod ad rem pertineat, prætereamus,& ſi perſequemur ea,quæ de breuitate præcepta ſunt. Nam *quò breuior,eò dilucidior, & cognitu facilior narratio fiet.* Veriſimilis *narratio erit,ſi,ut mos,ut opi-* Veriſimilis. *nio,ut natura poſtulat,dicemus: ſi ſpatia temporum,perſonarum dignitates,conſiliorum rationes,locorum opportunitates conſtabũt:ne refelli poſſit,aut temporis parum fuiſſe,aut cauſam nullam, aut locum idoneum non fuiſſe, aut homines ipſos facere,aut pati nõ potuiſſe. Si uera res erit, nihilo minus hæc omnia narrando conſeruãda ſunt.* N*am ſæpe ueritas,niſi hæc ſeruata ſint,fidem facere non poteſt. Sin erit ficta,eò magis erunt conſeruanda. De ijs rebus cautè confligendum eſt,quibus in rebus tabulæ,aut alicuius firma autoritas uidebitur interfuiſſe.* Adhuc *quæ dicta ſunt,arbitror mihi conſtare cum cæteris artis ſcriptoribus, niſi quia de inſinuatione noua excogitauimus, quòd eam ſoli,præter cæteros,in tria tempora diuiſimus, ut planè certam uiam & perſpicuam rationem exordiorum haberemus.* Nunc,*quod reliquum eſt,quoniam de rerum inuentione diſputandum eſt, in qua ſingulare conſumitur oratoris officium,dabimus operam,ut nihilo minus induſtriæ,quàm rei utilitas poſtulabit,quæſiſſe uideamur, ſi prius pauca de cauſarum diuiſione dixerimus.*

CAVSARVM *diuiſio in duas partes diſtributa eſt.* De diuiſione cauſarũ. *Primùm perorata narratione debemus aperire quid nobis conueniat cũ aduerſarijs,ſi ea,quæ nobis utilia erunt, conuenient,quid in controuerſia relinquatur,hoc modo:* Interfectã *eſſe ab* Oreſte *matrem conuenit mihi cum aduerſarijs:iure fecerit & licuerit'ne facere, id eſt in controuerſia.* Item *è contrario,* Agamemnonem *eſſe à* Clyte*mneſtra*

unneſtra occiſum confitentur: cum id ita ſit, me ulciſci pa
rentem negant oportuiſſe. Deinde quum hoc fecerimus,
diſtributione debemus uti. Ea diuiditur in duas partes, e-
numerationem, & expoſitionem. Enumeratione utemur,
quũ dicemus numero, quod de rebus dicturi ſumus. Eam
plus, quam trium partium numero eſſe nõ oportet. Nam
& periculoſum eſt, nequando plus minusue dicamus: &
ſuſpicionẽ afferet auditori meditationis & artificij, quæ
res fidem abrogat oratori. Expoſitio eſt, quum res qui-
bus de rebus dicturi ſumus, exponimus breuiter & abſo-
lutè. Nunc ad confirmationem tranſeamus.

* Argumẽta.

TOTA ſpes uincendi, ratioq; perſuadendi poſita eſt
in confirmatione & confutatione. Nam quum* adiumen-
ta noſtra expoſuerimus, contrariaq; diſſoluerimus, abſo-
lutè nimirũ munus oratorium confecerimus. Vtrunq; igi
tur facere poterimus, ſi cõſtitutionẽ cauſæ cognuerimus.

De conſtitutionibus cauſarum.

Cauſarum conſtitutiones alij quatuor fecerunt, noſter
doctor Hermetes tres putauit eſſe, non ut de illorũ quic-
quam detraheret inuentione, ſed ut oſtenderet id quod o-
portuiſſet ſimpliciter & ſingulari modo docere, illos di-
ſtribuiſſe dupliciter & bipertito. Conſtitutio eſt prima
deprecatio defenſoris cum accuſatoris inſimulatione con
iuncta. Conſtitutiones itaque, ut diximus, tres ſunt, conie
cturalis, legitima, iuridicialis. Cõiecturalis eſt, cum de fa-
cto controuerſia eſt, hoc modo: Aiax in ſylua, poſtquam
reſciuit quæ feciſſet per inſaniam, gladio incubuit. Vlyſ-
ſes interuenit, occiſum conſpicatur, è corpore telum cru-
entum educit. Teucer interuenit, cum fratrem occiſum,
& inimicum fratris cũm gladio cruento uidet, capitis ac
ceſſit. Hic, quoniam coniectura uerum quæritur, de facto
erit controuerſia, & ex eo conſtitutio cauſæ coniectura-
lis

lis nominatur. Legitima conſtitutio, eſt quum in ſcripto aut ex ſcriptis aliquid controuerſiæ naſcitur. Ea diuiditur in partes ſex, ſcriptum & ſententiam, contrarias leges, ambiguum, diffinitionem, translationem, ratiocinationem. Ex ſcripto & ſententia naſcitur controuerſia, quum uidetur ſcriptoris uoluntas cum ſcripto ipſo diſſentire, hoc modo: Si lex ſit quæ iubeat eos, qui propter tempeſtatem nauim reliquerint, omnia perdere: eorum nauim cæteraq; eſſe, ſi nauis conſeruata ſit, qui remanſerunt in naui. magnitudine tempeſtatis omnes perterriti nauim reliquerũt, & in ſcapham conſcenderunt, præter unũ ægrotum. is propter morbum exire, & fugere non potuit. caſu & fortuna nauis in portum incolumis delata eſt. illam ægrotus poßidet. nauim petit ille cuius fuerat. Hæc conſtitutio legitima eſt ex ſcripto & ſententia. Ex contrarijs legibus controuerſia conſtat, quum alia lex iubet aut permittit, alia uetat quippiam fieri, hoc modo: Lex uetat eum, qui de pecunijs repetundis damnatus ſit, in concione orationem habere. Altera lex iubet augurem in demortui locum qui petat, in concione nominare. Augur quidam damnatus de pecunijs repetundis in demortui locum qui petat nominauit, petitur ab eo mulcta. Conſtitutio hæc eſt legitima ex contrarijs legibus. Ex ambiguo controuerſia naſcitur, cum ſcriptũ duas, aut plureis res ſignificat, hoc modo: Paterfamiliâs quum filium hæredem faceret, teſtamento uaſa argentea uxori legauit. Tullius hæres meus, Terentiæ uxori meæ xxx. pondo uaſorum argenteorum dato quæ uolet. Poſt mortem eius, uaſa pretioſa & cælata magnificè, illa petit. Tullius ſe quæ uelit ipſe xxx. pondo ei debere dicit. Conſtitutio eſt legitima ex ambiguo. Ex diffinitione cauſa conſtat, quum in controuerſia

coſt.° leg.

ambigua conſtitutio

uerſia eſt, quo nomine factum appelletur. ea eſt huiuſmodi: Quum L. Saturninus legem frumentariam de ſemiſſibus & trientibus laturus eſſet, Cepio qui per id temporis Quæſtor urbanus erat, docuit Senatum, ærarium non poſſe pati largitionem tantam. Senatus decreuit, ſi eam legem ad populum ferat, aduerſus Remp. uideri eum facere. Saturninus ferre cœpit. Collegæ intercedere: ille nihilo minus ciſtellam detulit. Cepio, ut illum contra S.C. intercedentibus collegis, aduerſus Remp. uidit ferre, cum uiris bonis impetum facit, pontes diſturbat, ciſtas deijcit, impedimento eſt, quò ſecius feratur lex: accerſitur Cepio maieſtatis. Conſtitutio eſt legitima ex definitione. Vocabulum enim difinitur ipſum, cum quæritur quid ſit minuere maieſtatem. Ex trãslatione controuerſia naſcitur, quũ aut tempus differendum, aut accuſatorem mutandum, aut iudices mutans reus dicit. Hac parte conſtitutionis Græci in iudicijs, nos in iure ciuili plerunque utimur. In hac parte nos iuris ciuilis ſcientia iuuabit. In iudicijs tamen nonnihil ea utimur, ut hoc modo: Siquis peculatus accuſatur, quòd uaſa argẽtea publica de loco priuato dicatur ſuſtuliſſe: poſſit dicere, quum definitione ſit uſus, quid ſit furtum, quid peculatus: ſecum furti agi, non peculatus oportere. Hæc partitio legitimæ cõſtitutionis his de cauſis rarò uenit in iudicium, quod in priuata actione prætoriæ exceptiones fiunt, & cauſa cadit is, qui non, quemadmodum oportet, egerit: & in publicis quæſtionibus cauetur legibus, ut ante, ſi reo commodum ſit, iudicium de accuſatore fiat, utrum illi liceat accuſare, nec ne. Ex ratiocinatione controuerſia conſtat, quum res ſine propria lege uenit in iudicium, quæ tamen ab alijs legibus ſimilitudinem quandam aucupatur. Ea eſt huiuſmodi: Lex eſt, ſi furioſus

ſus exiſtet, agnatorum gentiliumq; in eo, pecuniaq; eius poteſtas eſto. Et lex, Qui parentē necaſſe iudicatus erit, is obuolutus & obligatus corio deijciatur in profluētem. Et lex, Paterfamiliâs uti ſuperfamilia, pecuniaue ſua legauerit, ita ius eſto. Et Lex, Si paterfamiliâs inteſtato moritur, familia pecuniaq; eius agnatorum gentiliumq; eſto. Malleolus iudicatus eſt matrem necaſſe, ei damnato ſtatim folliculo lupino os obuolutum eſt, & ſoleæ ligneæ pedibus inductæ ſunt, & in carcerem ductus eſt. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt, teſtamētum ipſo præſente conſcribūt, teſtes rite affuerunt, de illo ſupplicium paulò pòſt ſumitur. Ii qui hæredes erant, teſtamēto hæreditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnauerat in eius periculo, ſuam uocat hæreditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla affertur, & tamen multæ afferuntur, è quibus ratiocinatio naſcitur, quare potuerit, aut non potuerit iure teſtamentum facere. Conſtitutio legitima eſt ex ratiocinatione. Cuiuſmodi partes eſſent legitimæ conſtitutionis oſtendimus: nunc de iuridiciali cōſtitutione dicamus. Iuridicialis conſtitutio, eſt quum factum conuenit, ſed iure an iniuria factum ſit, quæritur. Eius cōſtitutionis partes ſunt duæ, quarum una abſoluta, altera aſſumptiua nominatur. Abſoluta, eſt quū id ipſum quod factum eſt, ut aliud nihil foris aſſumatur, rectè factum eſſe dicemus. Ea eſt huiuſmodi: Mimus quidam nominatim Accium poëtam compellauit in ſcena, cum eo Accius iniuriarum agit. hic nihil aliud defendit, niſi licere nominari eum, cuius nomine ſcripta dentur agenda. Aſſumptiua pars, eſt quum per ſe defenſio infirma eſt, ſed aſſumpta ex extranea re comprobatur. Aſſumptiuæ partes ſunt quatuor, cōceſſio, remotio criminis, tranſ

latio

latio criminis, comparatio. Conceſsio, eſt quum reus poſtulat ſibi ignoſci. Ea diuiditur in purgationem, & deprecationem. Purgatio, eſt quum conſultò ſe negat reus feciſſe. Ea diuiditur in fortunam, imprudẽtiam, neceſsitatem. Fortunam, ut Cepio ad Trib. pl. de amiſsione exercitus. Imprudentiam, ut ille, qui de eo ſeruo, qui dominum occiderat, ſupplicium ſumpſit, cui frater eſſet, antequam tabulas teſtamenti aperuerit, cũ is ſeruus manumiſſus teſtamẽto eſſet. Neceſsitudinem, ut ille, qui ad diem cõmeatus nõ uenit, quòd eum aquæ intercluſiſſent. Deprecatio, eſt quũ & peccaſſe, & conſultò feciſſe confitetur, & tamen poſtulat, ut ſui miſereantur. Hoc in iudicio non poteſt ferè uſu uenire, niſi quando pro eo dicimus, cuius multa rectẽ facta eſſe conſtant. Hoc modo in loco communi per amplificationem inijciemus, Quòd ſi hoc feciſſet, tamen ei pro priſtinis beneficijs ignoſci cõueniret, uerum nihil poſtulat ignoſci. Ergo in iudicium nõ uenit: at in Senatum, aut ante Imperatorem, & in concilium talis cauſa poteſt uenire. Ex tranſlatione criminis cauſa conſtat, quum feciſſe nos nõ negamus, ſed aliorum peccatis coactos feciſſe dicimus: ut Oreſtes, quum ſe defendit, in matrem confert crimen. Ex remotione criminis cauſa conſtat, quum à nobis non crimen, ſed culpam ipſam amouemus, & uel in hominem transferimus, uel in rem quampiam conferimus. In hominem trãsfertur, ut ſi accuſetur is, qui P. Sulpitium ſe fateatur occidiſſe, & id iuſſu coss. defendat, & eos dicat non modò imperaſſe, ſed rationem quoque oſtendiſſe quare id facere liceret. In rem confertur, ut ſi quis ex teſtamento, quod facere iuſſus ſit, ex plebiſcito uetetur. Ex comparatione criminis cauſa conſtat, quum dicimus neceſſe fuiſſe alterutrum facere, & id quod fecerimus,

Deprecatio.

rimus, ſatius fuiſſe facere. Ea cauſa huiuſmodi eſt: C. Pō*pilius, quum à* Gallis *obſideretur, neque effugere ullo modo poſſet, uenit cum hoſtium ducibus in collocutionem: ita diſceßit, ut impedimenta relinqueret, exercitum educeret: ſatius eſſe duxit amittere impedimenta, quàm exercitum: exercitum eduxit, impedimenta reliquit, acceſſitur maieſtatis.* Quæ *conſtitutiones, & quæ conſtitutionum partes ſint, ſatis uideor oſtendiſſe.* Nunc *quomodo eas, & qua uia tractari conueniat, demōſtrandum eſt: ſi prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in cauſa deſtinari, quò ratio omnis totius orationis cōferatur.* Con*ſtitutione igitur reperta, ſtatim quærenda eſt ratio.* Ra*tio eſt, quæ cauſam facit, & cōtinet defenſionem, hoc modo, ut docendi cauſa in hac potißimum conſiſtamus:* Ore*ſtes cum confiteatur ſe occidiſſe matrem, niſi attulerit facti rationem, peruertit defenſionem: ergo affert eam, quæ niſi intercederet, ne cauſa quidem eſſet.* Illa *enim, inquit, patrem meum occiderat.* Ergo *(ut oſtēdi) ratio ea eſt, quæ continet defenſionem, ſine qua nec parua quidem dubitatio poteſt remorari damnationem.* Inuēta *ratione, firmamentum quærendum eſt, id eſt quod accuſationem continet, quod affertur cōtra rationem defenſionis, de qua antè dictum eſt.* Id *conſtituetur hoc modo,* Quum *uſus fuerit* Oreſtes *ratione hoc pacto,* Iure *occidi, illa enim patrē meum occiderat: utetur accuſator firmamento, hoc modo,* Sed *non abs te tamen occidi, neq; indēnatam pœnas pendere oportuit.* Ex *ratione defenſionis, & ex firmamēto accuſationis iudicij quæſtio naſcatur oportet, quam nos iudicationem,* Græci *κρινόμενον appellant.* Ea *conſtituitur ex coniunctione firmamenti, & rationis defenſione, hoc modo,* Cum *dicat* Oreſtes*, ſe patris ulciſcendi*

 cauſa

cauſa matrem occidiſſe, rectum'ne fuerit à filio ſine iudicio Clytemneſtram occidi. Ergo hac ratione iudicationẽ inueniri conuenit. Inuenta iudicatione, omnem rationem totius orationis eò conferri oportebit. In omnibus conſtitutionibus & partibus conſtitutionum hac uia iudicationes reperientur, præterquam in coniecturali conſtitutione. In ea enim nec ratio quæritur quare ſecerit, fecisſe enim negatur, nec firmamentum exquiritur, quoniam non ſubeſt ratio. Quare ex intentione & inficiatione iudicatio conſtituitur, hoc modo: Intentio, Occidiſti Aiacẽ. *Inficiatio,* Non occidi. *Iudicatio,* Occiderit'ne. *Ratio omnis utriuſque orationis, ut antè dictum eſt, ad hanc iudicationem conferenda eſt. Si plures erunt conſtitutiones, aut partes conſtitutionum, iudicationes quoque plures erunt in una cauſa, ſed omnes ſimili ratione reperientur. Sedulo dedimus operam, ut breuiter, & dilucidè, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus.* Nunc, *quoniam ſatis huius uoluminis magnitudo creuit, commodius eſt in altero libro de cæteris rebus deinceps exponere, ne qua propter multitudinem literarum poſsit animũ tuum deſatigatio retardare. Sed ſi quidem hæc tardius quàm ſtudes, abſoluentur, cum rerũ magnitudini, tum noſtris quoque occupationibus aſsignare debebis. Veruntamen maturabimus, & quod negotio diminutum fuerit, exæquabimus induſtria, ut pro tuo in nos officio, & noſtro in te ſtudio munus hoc accumulatiſsimè tuæ largiamur uoluntati.*

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM.

LIBER II.

IN primo libro Herenni, breuiter expoſuimus, quas cauſas recipere oratorem oporteret, et in quibus officijs artis elaborare conueniret, & ea officia qua ratione facillimè conſequi poſſet. Verum quòd neq; de omnibus rebus ſimul dici poterat, & de maximis primum ſcribendum fuit, quò cætera tibi faciliora cognitu uiderentur, ita nobis placitum eſt, ut ea quæ difficillima eſſent, potiſſimũ ſcriberemus. Cauſarum tria genera ſunt, demonſtratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Multo difficillimum eſt iudiciale: ergo id primũ abſoluemus. Hoc & priore libro egimus, cum de oratoris officijs tractabamus, quorum inuentio & prima & difficillima eſt, Ea quoque nobis erit hoc in libro propemodum abſoluta, & paruam partem eius in tertium uolumen transferemus. De ſex partibus orationis primum ſcribere incœpimus. In primo libro locuti ſumus de exordio, narratione, diuiſione, nec pluribus uerbis, quàm neceſſe fuit, nec minus dilucidè, quàm te uelle exiſtimabamus. Deinde cõiunctè de confirmatione, & confutatione dicendnm fuit. quare genera conſtitutionum, & earum partes aperuimus: ex quo ſimul oſtendebatur, quo modo conſtitutionẽ, & partes cõſtitutionis, cauſa poſita, reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quæri cõueniret: qua inuẽta, curandum ut omnis ratio totius ora-

Dictorũ, & dicendorũ enumeratio.

Cauſarũ genera

tionis ad eam conferatur. Poſtea admonuimus eſſe cauſas cõplures, in quibus plures conſtitutiones, aut partes conſtitutionum accommodarentur. Reliquum uidebatur eſſe, ut oſtenderemus, quæ ratio poſſet inuentiones ad unamquamq; conſtitutionem, aut partem conſtitutionis accommodare. Et item quales argumentationes, quas Græci ἐπιχειρήματα appellant, ſequi: & quales uitari oporteret: quorum utrunque pertinet ad confirmationem & confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiuſmodi concluſionibus orationum uti oporteat, qui locus erat extremus de ſex partibus orationis. Primùm ergo quæremus quemadmodum quanque cauſam tractari conueniat: & nimirum coniecturalem, quæ prima, & difficillima eſt, potiſſimum conſyderemus.

Cõiectura-lis cauſa. IN cauſa cõiecturali, narratio accuſatoris, ſuſpiciones interiectas, et diſperſas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nuſquam uentum, aut habitum, nihil denique factum ſine cauſa putetur. Defenſoris narratio, ſimplicem & dilucidam expoſitionem debet habere, cum attenuatione ſuſpicionis. Huius conſtitutionis ratio in ſex partes eſt diſtributa, probabile, collationem, ſignum, argumentũ, conſecutionem, approbationẽ. Horum unumquodque quid ualeat aperiemus.

Probabile. Probabile, eſt per quod probatur expediſſe reo peccare, & à ſimili turpitudine hominem nunquam abfuiſſe. Id diuiditur in cauſam, & in uitam. Cauſa eſt, ea quæ induxit ad maleficium commodorum ſpe, aut incõmodorum euitatione: ut cum quæritur, num quod cõmodum maleficio acquiſierit, num honorem, num pecuniam, num dominationẽ, num aliquam cupiditatem amoris, aut huiuſmodi libidinis uoluerit explere: aut nũ quod incommodum uitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, ſupplicium.

plicium. Hic accuſator in ſpe cōmodi, cupiditatem oſtendet aduerſarij: in uitatione incommodi, formidinem augebit. Defenſor autē negabit fuiſſe cauſam ſi poterit, aut eā uehemēter extenuabit. Deinde iniquum eſſe dicet: omnes ad quos aliquid emolumēti ex aliqua re peruenerit, in ſuſpicionē maleficij deuocari. Deinde uita hominis ex antè factis ſpectabitur. In quo primum cōſyderabit accuſator, num quando ſimile quid fecerit. Si id non reperiet, quæret, num quando uenerit in ſimilem ſuſpicionem: & in eo debebit eſſe occupatus, ut ad eam cauſam peccati, quam paulò antè expoſuerit, uita hominis poßit accommodari, hoc modo: Si dicet pecuniæ cauſa feciſſe, oſtendet eū ſemper auarū fuiſſe: ſi honoris, ambitioſum: ita poterit animi uitium cum cauſa peccati cōglutinare. Si non poterit par uitiū cum cauſa reperire, reperiat diſpar. Si non poterit auarum demonſtrare demonſtret corruptorem, uel perfidioſum, ſi quo modo poterit. Denique aliquo aut quàm plurimis uitijs cōtaminabit perſonam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundē hunc tam perperam feciſſe nō eſſe mirandū. Si uehementer caſtus, & integer exiſtimabitur aduerſarius, dicet, facta, non famam ſpectari oportere: illum antè occultaſſe ſua flagitia, ſe planum facturū ab eo maleficium non abeſſe. Defenſor primùm demonſtrabit uitam integram, ſi poterit: id ſi non poterit, confugiet ad imprudentiam, ſtultitiā, adoleſcentiam, uim, perſuaſionem: quibus de rebus uituperatio eorum quæ extra id crimen erunt, non debeat aßignari. Sin uehemēter hominis turpitudine impedietur & infamia, prius dabit operam, ut falſos rumores dißipatos eſſe dicat de innocente, & utetur loco communi, Rumoribus credi non oportere. Si nihil horum fieri poterit, utatur extrema defen=

ſione, & dicat, non ſe de moribus eius apud Cenſores, ſed
Collatio. de criminibus aduerſariorum apud Iudices dicere. Collatio eſt, quum accuſator id quod aduerſariũ feciſſe criminatur, alij nemini, niſi reo, bono fuiſſe demõſtrat, aut aliũ neminem potuiſſe perficere, niſi aduerſarium, aut eũ ipſum alijs rationibus aut non potuiſſe, aut non æque commodè potuiſſe, aut eũ effugiſſe alias rationes cõmodiores propter cupiditatem. Hoc loco defenſor, ut demonſtret, oportet, aut aliis quoq; bono fuiſſe, aut alios quoque id
Signum. quo de ipſe inſimuletur, facere potuiſſe. Signum eſt, per quod oſtenditur idonea perficiendi facultas eſſe quæſita. Id diuiditur in partes ſex, locum, tempus, ſpatium, occa-
Locus. ſionem, ſpem perficiendi, ſpem celandi. Locus quæritur, celebris an deſertus: ſemper, an tum quũ id factũ ſit, fuerit in eo loco ſolitudo: ſacer, an profanus: publicus, an priuatus fuerit: cuiuſmodi loci attingãt: num qui eſt paſſus, perſpectus, aut exauditus eſſe poßit. Horũ quid reo, quid accuſatori conueniat, perſcribere non grauaremur, niſi facilè quiuis, cauſa poſita, poſſet iudicare. Initia enim inuentionis ab arte debent proficiſci, cætera facilè compa-
Tempus. rabit exercitatiò. Tempus ita quæritur, qua parte anni, qua hora, noctu, an interdiu, & qua diei, & qua noctis
Spatium. hora factum eſſe dicatur, & cuiuſmodi temporibus. Spatium ita conſyderatur, ſatis'ne longum fuerit ad eam rẽ tranſigendam, & potuerit'ne ſcire, ſatis ad id perficiendũ ſpatij futurum. Nam parui refert, ſatis ſpatij fuiſſe ad id perficiendũ, ſi id antè ſciri, & ratione prouideri non
Occaſio. potuerit. Occaſio quæritur, idonea'ne ſatis fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quæ aut præterita ſit, aut nõ
Spes. expectata. Spes perficiendi quæ fuerit, ſpectabitur, hoc modo: Si quæ ſupradicta ſunt ſigna, concurrent: ſi præterea

rea ex altera parte uires pecunia,conſiliũ,ſcientia,appa ratio:ex altera parte imbecillitas,inopia,ſtultitia,imprudentia,inapparatio demonſtrabitur fuiſſe: per quas res ſcire poterimus,utrum diffidendum,an confidendum fuerit. Spes celandi quæ fuerit,quæritur ex cõſcijs,arbitris, adiutoribus,liberis aut ſeruis,aut utriſque. Argumentum eſt,per quod res coarguitur certioribus argumentis, & magis firma ſuſpicione. Id diuiditur in tempora tria,præteritum,inſtans,conſequens. In præterito tempore oportet conſyderare,ubi fuerit,ubi uiſus ſit,quo cum uiſus ſit, num quid appararit,nũ quem conuenerit,num quid dixerit,num quem habuerit de cõſcijs,de adiutoribus,de adiumentis,num quo in loco præter conſuetudinem fuerit, aut alieno tempore. In inſtanti tempore quæritur, num uiſus ſit,cum faciebat,num qui ſtrepitus,clamor, crepitus exauditus ſit:aut deniq; num quid aliquo ſenſu perceptum ſit,aſpectu,auditu,tactu,odoratu,guſtu. Nam quiuis horũ ſenſus poteſt conflare ſuſpicionem. In conſequenti tempore ſpectabitur,num quid re tranſacta relictũ ſit, quod indicet aut factum eſſe maleficium,aut à quo ſit factũ. Factum eſſe,hoc modo,Si tumore aut liuore decoloratũ eſt corpus mortui,ſignificat eum ueneno necatum. A quo factum ſit,hoc modo:Si telum,ſi ueſtimentũ,ſiquid eiuſmodi relictũ ſit,aut ſi ueſtigiũ rei fuerit,aut ſi cruor in ueſtimentis,aut ſi in eo loco cõprehenſus,aut uiſus ſit tranſacto negotio,quo in loco res geſta dicatur. Conſecutio,eſt quũ quæritur, quæ ſigna nocentis & innocentis conſequi ſoleant. Accuſator dicet,ſi poterit, aduerſariũ, quum ad eum uentum ſit,erubuiſſe,expalluiſſe,titubaſſe, inconſtanter locutũ eſſe,concidiſſe,pollicitũ eſſe aliquid, quæ ſigna conſcientiæ ſunt. Si reus horũ nihil fecerit,ac-

Argumẽtũ

Tempora tria.

Cõſecutio.

cuſator dicet eum uſqueadeò præmeditatũ fuiſſe quid ſibi eſſet uſu uenturũ, ut confidẽtiſſime reſiſtens reſponderet: quæ ſigna confidentiæ, non innocẽtiæ ſint. Defenſor, ſi pertimuerit, magnitudine periculi, non conſciẽtia peccati cõmotum eſſe dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia negabit eſſe cõmotum. Approbatio, eſt qua utimur ad extremum confirmata ſuſpicione. Ea habet locos proprios atque communes. Proprij ſunt, ij quibus niſi accuſator nemo poteſt uti: & ij, quibus niſi defenſor. Cõmunes ſunt, qui alia in cauſa ab reo, alia ab accuſatore tractantur. In cauſa coniecturali proprius locus accuſatoris eſt, quum dicit malorum miſereri non oportere, & quum auget peccati atrocitatẽ. Defenſoris proprius locus eſt, quũ miſericordiam captat, & quum accuſatorẽ calũniari criminatur. Communes loci ſunt, cum accuſatoris, tum defenſoris: à teſtibus, contra teſtes: à quæſtionibus, contra quæſtiones: ab argumentis, contra argumenta: à rumoribus, contra rumores. A teſtibus dicemus ſecundum autoritatem & uitam teſtium, & conſtantiam teſtimoniorum. Contra teſtes uitæ turpitudinem, teſtimoniorum inconſtantiam, ſi aut non fieri potuiſſe dicemus, aut non factum eſſe quod dicant, aut ſcire illos non potuiſſe, aut cupide dicere, & argumentari. Hæc & ad improbationẽ & approbationem teſtium pertinebunt. A quæſtionibus dicemus, quũ demonſtrabimus maiores ueri inueniendi cauſa, tormentis & cruciatibus uoluiſſe quæri, & ſummo dolore homines cogi, ut quicquid ſciãt, dicãt. Et præterea cõfirmatior hæc erit diſputatio, ſi quæ dicta erunt argumentando, iiſdem uijs, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad uериſimilem ſuſpicionẽ: idemq; hoc in teſtimonijs facere oportebit. Contra quæſtiones hoc mo-

do

Marginalia: Si reus pertimuerit (manuscript); Approbatio.; Locus accuſatori proprius.

do dicemus: Primũ maiores uoluiſſe certis in rebus interponi quæſtiones, quum quæ uere dicerentur, ſeruari: quæ falsò in quæſtione pronuntiarentur, refelli poſſent, hoc modo: Quo in loco quid poſitum ſit, & ſi quid eſſet ſimile quod uideri, aut aliquo ſimili ſigno percipi poſſet: deinde dolori credi non oportere, quòd alius alio reticentior ſit in dolore, quòd ingenioſior ad comminiſcendum, quòd denique ſæpe ſcire aut ſuſpicari poßit, quid quæſitor uelit audire: quod cum dixerit, intelligat ſibi finem doloris futurum. Hæc diſputatio cõprobabitur, ſi refellemus quæ in quæſtionibus erunt dicta probabili argumẽtatione: idq; partibus coniecturæ, quas ante expoſuimus, facere oportebit. Ab argumentis & ſignis & cæteris locis, quibus augetur ſuſpicio, dicere hoc modo conuenit: Quum multa concurrant argumenta & ſigna, quæ inter ſe conſentiant, rem perſpicuam, non ſuſpicioſam uideri oportere. Item plus oportere ſignis & argumentis credi, quàm teſtibus. Hæc enim eo modo exponi, quomodo re uera ſunt geſta, teſtes corrumpi poſſe, uel pretio, uel gratia, uel metu, uel ſimultate. Contra argumenta & ſigna & cæteras ſuſpiciones dicemus hoc modo, ſi demonſtrabimus nullam rem eſſe, quam non ſuſpicionibus quiuis poßit criminari: deinde unamquanque ſuſpicionem extenuabimus, & dabimus operam, ut oſtendamus, nihilo magis in nos eã, quàm in alium quempiam conuenire: indignum facinus eſſe, ſine teſtibus coniecturã & ſuſpicionem firmamenti ſatis habere. A rumoribus dicemus, ſi negabimus temere famam naſci ſolere, quin ſubſit aliquid: & dicemus cauſam non fuiſſe, quare quiſpiam confingeret & comminiſceretur. Et præterea ſi cæteri falſi ſoleant eſſe, argumentabimur hunc eſſe uerum. Contra rumores dicemus primum, ſi docebimus

Signis multis occurrẽtibus

Signa quo mº refellãr

cebimus

cebimus multos eſſe falſos rumores, & exemplis utemur, de quibus falſa fama fuerit: & aut inimicos noſtros, aut homines natura maleuolos & maledicos confinxiſſe, dicemus: & aliquam, aut fictam fabulam in aduerſarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore eſſe: aut uerum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat: neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quòd quiuis homo poßit quemuis turpem de quolibet rumorem proferre, & confictam fabulam dißipare. Verũtamen ſi rumor uehementer probabilis eſſe uidebitur, argumentando famæ fidem poterimus abrogare. Quòd & difficillima tractatu eſt conſtitutio coniecturalis, & in ueris cauſis ſæpißime tractanda eſt, eò diligentius omneis eius parteis perſcrutati ſumus, ut ne paruula quidẽ titubatione, aut offenſione impediremur, ſi ad hanc rationem præceptionis, aßiduitatem exercitationis accommodaremus. Nunc ad legitimæ conſtitutionis parteis tranſeamus.

Conſtitutionis legitimæ partes.

QVVM uoluntas ſcriptoris cum ſcripto dißidere uidebitur, ſi à ſcripto dicemus, his locis utemur ſecundum narrationem. Primum ſcriptoris collaudatione. Deinde ſcripti recitatione. Deinde percunctatione, ſcirent ne aduerſarij id ſcriptum fuiſſe in lege, aut in teſtamento, aut in ſtipulatione, aut quolibet ſcripto, quod ad eandem rem pertineat. Deinde collatione quid ſcriptũ ſit, quid aduerſarij ſe feciſſe dicant, quid iudicem ſequi cõueniat, utrum id quod diligenter perſcriptum ſit, an id quod acutè ſit excogitatum. Deinde ea ſententia, quæ ab aduerſarijs ſit excogitata, & ſcripto attributa, cõtemnetur & infirmabitur. Deinde quæretur, quid ei obfuerit, ſi id uoluiſſet ſcribere, ut non potuerit perſcribere. Deinde à nobis ſententia aperietur, & cauſa proferetur, quare id ſcriptor

ſenſerit

ſenſerit, quod præſcripſit: & demonſtrabitur ſcriptũ eſſe illud dilucidè, breuiter, commodè, perfectè, certa cum ratione. Deinde exempla proferẽtur, quæ res, quum ab aduerſarijs ſententia redderetur, & uoluntas afferretur, à ſcripto potius iudicatæ ſint. Deinde oſtendetur, quàm periculoſum ſit à ſcripto recedere. Locus communis eſt contra eum, qui quum fateatur ſe contra id, quod legibus ſancitum eſt, aut teſtamento perſcriptum ſit, feciſſe: tamen facti quærat defenſionem. A ſententia ſic dicemus: Primùm laudabimus ſcriptoris commoditatem, atque breuitatem, quòd tantum ſcripſerit quod neceſſe fuerit: illud quod ſine ſcripto intelligi potuerit, non neceſſario ſcribẽdum putarit. Deinde dicemus calumniatoris eſſe officiũ, uerba, & literas ſequi, negligere uoluntatem. Deinde id quod ſcriptũ ſit, aut non poſſe fieri, aut non lege, non more, non natura, non bono & æquo poſſe fieri: quæ omnia uoluiſſe ſcriptorem, quàm rectiſſime fieri nemo dubitet: at ea, quæ à nobis facta ſint, iuſtiſſime facta. Deinde contrariam ſententiam, aut nullam eſſe, aut ſtultam, aut iniuſtam, aut non poſſe fieri, aut non conſtare cum ſuperioribus, & inferioribus ſententijs, aut cum iure communi, aut cum alijs legibus cõmunibus, aut cum rebus iudicatis diſſentire. Deinde exemplorũ, à uolũtate, & cõtra ſcriptũ, iudicatorum enumeratione utemur. Deinde legum & ſtipulationum breuiter exſcriptarum, in quibus intelligatur ſcriptorum uoluntas & expoſitio. Locus communis contra eum, qui ſcriptum recitet, & uoluntatem ſcriptoris non interpretetur. Cum duæ leges inter ſe diſcrepent, uidendum eſt primum, nũ quæ abrogatio, aut derogatio ſit. Deinde utrum leges ita diſſentiant, ut altera iubeat, altera uetet: an ita ut altera cogat, altera permittat. Infirma

Tolutate sent… [handwritten margin note]

Si duę leges contrarię.

enim

enim erit eius defenſio, qui negabit ſe feciſſe quod cogeretur, cũ altera lex permitteret. Plus enim ualet ſanctio permiſſione. Item illa defenſio tenuis eſt, cum oſtenditur id factum eſſe, quod ea lex ſanciat, cui legi abrogatũ, uel derogatũ ſit: id quod poſteriori lege ſancitum ſit, eſſe neglectum. Cum hæc erunt conſiderata, ſtatim noſtræ legis expoſitione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde cõtrariæ legis enodabimus uoluntatem, & eam trahemus ad noſtræ cauſæ commodum. Deinde de iuridiciali abſoluta ſumemus rationem iuris, & quæremus partem iuris, utrum cum ea faciat, de qua parte poſterius diſſeremus.

Si ambiguũ *Si ambiguum eſſe ſcriptum putabitur, quod in duas aut plures ſententias trahi poßit, hoc modo tractandum eſt. Primùm, ſit'ne ambiguum quærendum eſt. Deinde quomodo ſcriptum eſſet, ſi id quod aduerſarij interpretãtur, ſcriptor fieri uoluiſſet, oſtendendum eſt. Deinde id quod nos interpretemur, & fieri poſſe, & honeſte, recte, lege, more, natura, bono & æquo fieri poſſe: quod aduerſarij interpretantur, à contrario. Nec eſſe ambiguè ſcriptum, cum intelligatur utra ſententia uera ſit. Sunt qui arbitrãtur ad hanc cauſam tractandam uehementer pertinere, cognitionem amphibologiarum eã, quæ à dialecticis profertur. Nos uerò arbitramur, non modò nullo adiumento eſſe, ſed potius maximo impedimento. Omnes enim illi amphibologias aucupantur, eas etiam quæ ex altera parte ſententiam nullam poſſunt interpretari. Itaque & alieni ſermonis moleſti interpellatores, et ſcripti tum odioſi, tum obſcuri interpretes ſunt: & dum cautè & expeditè loqui uolunt, infantißimi reperiũtur. Ita dum metuunt in dicendo, nequid ambiguum dicant, nomen ſuum pronuntiare non poſſunt. Verum horum pueriles opiniones re-*

ctißimis

ctiſsimis rationibus, cum uoles, refellemus. In præſentia hæc interſerere non alienum fuit, ut huius infantiæ garrulam diſciplinam contemneremus. Cum definitione utemur, primùm afferemus breuem uocabuli definitionẽ, hoc modo: Maieſtatem is minuit, qui ea tollit ex quibus rebus ciuitatis amplitudo conſtat: quæ ſunt ea, quæ capiunt ſuffragia populi, & magiſtratus conſilia. Nempe igitur tu & populum ſuffragio, & magiſtratum conſilio priuaſti, cum pontes diſturbaſti. Item ex contrario: Maieſtatem is minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimẽto afficit. Ego non affeci, ſed prohibui detrimento. Aerarium enim conſeruaui, libidini malorum reſtiti, maieſtatem omnem interire non paſſus ſum. Primũ igitur uocabuli ſententia breuiter, et ad utilitatem accommodatam cauſæ deſcribetur. Deinde factum noſtrum cum uerbi deſcriptione coniungetur. Deinde cõtrariæ deſcriptionis ratio refelletur, ſi aut falſa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniurioſa. Id quoque ex iuris partibus ſumetur de iuridiciali abſoluta, de qua iam loquemur. Quæritur in trãslationibus primum, num aliquis eius rei actionem, petitionem, aut executionem habeat, quem non oporteat: num alio modo, alio tempore, alio loco: num alia lege, num alio quærente aut agente. Hæc legibus & moribus, æquo & bono reperientur, de quibus dicetur in iuridiciali abſoluta. In cauſa rationali primum quæretur, ecquid in rebus maioribus, aut minoribus, aut ſimilibus, ſimiliter ſcriptum aut iudicatum ſit. Deinde, utrum ea res ſimilis ſit ei rei, de qua agitur, an diſsimilis. Deinde utrum conſultò de ea re ſcriptum non ſit, quod noluerit cauere, an quod ſatis cautũ putarit, propter cæterorum ſcriptorum ſimilitudinem. De partibus legitimæ conſtitutionis ſatis dictum eſt: nunc ad iuridicialem

Cum definitione.

De translatione.

In cauſa rationali.

cialem

cialem reuertamur.

De iuridiciali abſoluta. *ABSOLVTA iuridiciali conſtitutione utemur, cum ipſam rem, quam nos feciſſe confitemur, iure factam dicemus, ſine ulla aſſumptione extrariæ defenſionis. In ea cõuenit quæri, iúre ne factum ſit. De eo cauſa poſita, dicere poterimus, ſi ex quibus partibus ius conſtet, cognouerimus. Conſtat igitur ius ex his partibus, natura, lege, conſuetudine, iudicato, æquo & bono, pacto.*

Natura. *Natura, ius eſt, quod cognationis aut pietatis cauſa obſeruatur: quo iure parentes à liberis, & à parentibus liberi coluntur.*

Lex. Cõſuetudo *Lege, ius eſt id, quod populi iuſſu ſancitum eſt: quod genus, ut in ius eas cum uoceris. Conſuetudine, ius eſt id, quod ſine lege, æque, ac ſi legitimum ſit, uſitatum eſt: quod genus id, Quod argentario obtuleris expenſum, à ſocio*

Iudicatum. *eius rectè repetere poſsis. Iudicatum eſt, id de quo ſententia lata eſt, aut decretum interpoſitum. Ea ſæpe diuerſa ſunt, ut aliud alij* Iudici, *aut* Præt. *aut* COS. *aut* Trib. pl. *placitum ſit: & fit, ut de eadem re ſæpe alius aliud decreuerit, aut iudicauerit. Quod genus* M. Druſus Præt. *urbanus, quòd cum hærede mandati ageretur, iudicium reddidit,* Sext. Iulius *non reddidit. Item* C. Cælius Iudex *abſoluit iniuriarum eum, qui* Lucilium *poëtam in ſcena nominatim læſerat:* P. Mutius *eum, qui* L. Accium *poëtam nominauerat, condemnauit. Ergo quia poſſunt res ſimili de cauſa diſsimiliter iudicatæ proferri, cũ id uſu uenerit, iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cũ numero iudiciorum proferemus.*

Ex æquo. *Ex æquo & bono ius conſtat, quod ad ueritatem & utilitatem communem uidetur pertinere: quod genus ut* Maior *annis* LX. *& cui morbus cauſa eſt, cognitorem det. Ex eo nouum ius conſtitui conuenit ex tempore, & hominis dignitate.*

Ex pacto. *Ex pacto ius eſt,*

ſi

ſi quid inter ſe pepigerunt, ſi quid inter quos conuenit. Pacta ſunt, quæ legibus obſeruanda ſunt, hoc modo: Rem ubi pãgunt, oratione pãgunt. In comitio, aut in foro ante meridiem cauſam conijcito. Sunt item pacta, quæ ſine legibus obſeruantur ex conuentu, quæ iuri præſtare dicuntur. His igitur partibus iniuriam demonſtrari, ius confirmari conuenit, idq; in abſoluta iuridiciali faciendum uidetur. Cum ex comparatione quæretur, utrum ſatius fuerit, agere id quod reus dicat ſe feciſſe, aut id quod accuſator dicat oportuiſſe fieri: primum quæri conuenit, utrum fuerit utilius ex contentione, hoc eſt, utrum uenuſtius, facilius, cõducibilius. Deinde oportebit quæri, ipſum'ne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit ſtatuendi poteſtas. Deinde interponetur ab accuſatore ſuſpicio ex conſtitutione coniecturali, quare putetur nõ ea ratione factum eſſe, quò melius deteriori anteponeretur, ſed dolo malo negotiũ geſtum. Deinde quæretur, potuerit'ne uitari ne in eum locum ueniretur. Ab defenſore contrà refelletur argumentatio cõiecturalis, de qua antè dictum eſt. His locis ita tractatis, accuſator utetur loco communi in eum qui inutile utili prepoſuerit, cum ſtatuẽdi non habuerit poteſtatẽ. Defenſor contra eos, qui æquum cenſeant, rem pernicioſam utili præponi, utetur loco communi per conqueſtionem: & ſimul quæret ab accuſatoribus, & ab iudicibus ipſis, quid facturi eſſent, ſi in eo loco fuiſſent: & tempus, locum, rem, deliberationem ſuam ponet ante oculos. Translatio criminis eſt, cum ab reo facti cauſa in aliorum peccatum transfertur. In qua primùm quærendum eſt, iure'ne in alium crimen transferatur. Deinde ſpectãdum eſt, an æquè magnum ſit illud peccatum, quod in alium trãsferatur, atq; illud quod reus ſuſcepiſſe fateatur.

De comparatione.

Trãslatio.

tur.

tur. Deinde oportuerit'ne in ea re peccare, in qua alius antè peccarit. Deinde oportuerit'ne iudic.ũ antè fieri. Deinde cum factũ iudiciũ nõ ſit de illo crimine, quod in aliũ transferatur, oporteat'ne de ea re iudicium fieri, quæ res in iudicium non uenerit. Locus communis accuſatoris, contra eum, qui plus cenſeat uim, quàm iudicia ualere oportere: & ab aduerſarijs percunctabitur accuſator, quid futurum ſit, ſi idem cæteri faciant, ut de indemnatis ſupplicia ſumant, quod eos idem feciſſe dicant. Quid ſi ipſe accuſator idem facere uoluiſſet? Defenſor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferretur: rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ij, qui audient, exiſtiment aut non potuiſſe, aut non fuiſſe utile, rem in iudiciũ uenire. Conceſsio. *Conceſſio eſt, per quam nobis ignoſci poſtulamus. Ea diuiditur in purgationem & deprecationem. Purgatio eſt, cum conſultò à nobis factum negamus. Ea diuiditur in neceſſitudinem, fortunam, imprudentiam. De his primùm partibus oſtendendum eſt, deinde ad deprecationem reuertendum uidetur. Primùm conſiderandum eſt, utrum per culpam uentum ſit in neceſſitudinem, num culpam ueniẽdi neceſſitudo fecerit. Deinde quærendum eſt, ecquo modo uis illa uitari potuerit, ac leuari. Deinde is, qui in neceſſitudinẽ cauſam conferet, expertus'ne ſit, quid contrà facere, aut excogitare poſſet. Deinde num, quæ ſuſpiciones ex coniecturali conſtitutione trahi poſſint, quæ ſignificent id conſultò factum eſſe, quod neceſſariò acciſſe dicitur. Deinde, ſi maximè neceſſitudo quæpiam fuerit, conueniat'ne eam ſatis idoneam putari. Si autem imprudẽtia reus ſe peccaſſe dicet, primùm quæretur, utrum potuerit ſcire, an non potuerit. Deinde, utrum data ſit opera, ut ſciretur, an non. Deinde, utrum caſu neſcierit, an*

culpa

culpa. Nam qui ſe propter uinũ, aut amorem, aut iracundiam fugiſſe rationem dicet, is animi uitio uidebitur neſciſſe, non imprudentia. Quare nõ imprudentia ſe defendet, ſed culpa contaminabitur. Deinde, coniecturali conſtitutione quæretur, utrum ſcierit an ignorauerit: & cõſyderabitur, ſatis ne imprudentia præſidij debeat eſſe, cũ factum eſſe conſtet. Cum in fortunam cauſa conferetur, & ea re defenſor ignoſci dicet reo oportere, eadem omnia uidentur conſyderanda, quæ de neceßitudine præſcripta ſunt. Etenim hæ tres partes purgationis inter ſe finitimæ ſunt, ut in omneis eadem ferè poßint accommodari. Loci communes in his cauſis: Accuſatoris cõtra eũ, qui cùm ſe peccaſſe confiteatur, tamen oratione iudices moretur. Defenſoris, de humanitate, miſericordia, uoluntatem in omnibus rebus ſpectari conuenire: & quæ conſultò facta non ſint, in ijs fraudem eſſe non oportere.

Deprecatione utemur, cum fatebimur nos peccaſſe, neq; id imprudenter, aut fortuitu, aut neceſſariò feciſſe dicemus, & tamen ignoſci nobis poſtulabimus. Hic ignoſcendi ratio quæritur ex ijs locis, ſi plura aut maiora officia, quàm maleficia uidebuntur conſtare, ſi qua uirtus aut nobilitas erit in eo, qui ſupplicabit, ſiqua ſpes erit, uſui futurum, ſi ſine ſupplicio diſceſſerit, ſi ipſe ille ſupplex, manſuetus, & miſericors in poteſtatibus oſtendetur fuiſſe: ſi ea quæ peccauit, non odio, non crudelitate, ſed officio & recto ſtudio commotus fecit: ſi tali de cauſa alijs quoque ignotum eſt, ſi nihil ab eo periculi nobis futurum uidebitur, ſi eum miſſum fecerimus, ſi nulla aut à noſtris ciuibus, aut ab aliqua ciuitate uituperatio ex ea re ſuſcipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, miſericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario Deprecatio.

trario utetur is,qui contradicet , cum amplificatione & enumeratione omnium peccatorum. Hæc *cauſa iudicialis fieri non poteſt,ut in primo libro oſtẽdimus,ſed quòd poteſt uel ad Senatum,uel ad concilium uenire,non uiſa eſt*

Remotio criminis.

ſuperſedenda. Cum à nobis crimen remouere uolemus, aut in rem,aut in hominem,noſtri peccati cauſam conferemus.Si cauſa in hominẽ conferetur,quærendũ erit primum,potuerit'ne tantum quantũ reus demonſtrabit is,in quem cauſa conferetur:& ecquonam modo aut honeſtè, aut ſine periculo potuerit obſiſti : ſi maximè ita ſit,num ea re concedi reo conueniat,quod alieno inductu fecerit. deinde in coniecturalem trahetur cõtrouerſiam,& quæretur,num conſultò factum ſit. Si cauſa in rem quandam conferetur,& hæc eadem ferè,& omnia quæ de neceſſitudine præcepimus,conſyderanda erunt.

Argumentatiões quõ ſint tractandæ.

QVONIAM *ſatis oſtẽdiſſe uidemur quibus argumẽtationibus in unoquoque genere cauſæ iudicialis uti conueniret,conſequi uidetur ut doceamus quemadmodũ ipſas argumentationes ornatè,& abſolutè tractare poſſimus.nam ferè non difficile eſt inuenire quid ſit cauſæ adiumento:difficillimum uerò eſt inuentum expolire,et expeditè pronunciare . hæc enim res facit,ut neq; diutius, quàm ſatis ſit,in eiſdem locis commoremur , neq; eòdem identidem reuoluamur,neque inchoatam argumentationem relinquamus , neque incommodè ad aliam deinceps tranſeamus.*Itaque *hac ratione & ipſi meminiſſe poterimus quid quoquo loco dixerimus: & auditor cum totius cauſæ,tum uniuſcuiuſque argumẽtationis diſtributionem percipere,& meminiſſe poterit .* Ergo *abſolutiſſima,& perfectiſſima argumẽtatio eſt ea,quæ in quinque parteis eſt diſtributa,propoſitionem,rationem,rationis cõfirmationem*

Argumenta tio optima

tionem

tionem, exornationem, complexionem. Propoſitio eſt, per quam oſtendimus ſummatim quid ſit quod probare uolumus. Ratio eſt cauſa, quæ demonſtrat id uerum eſſe quod intendimus, breui ſubiectione. Rationis confirmatio eſt ea, quæ pluribus argumentis corroborat breuiter expoſitam rationem. Exornatio eſt, qua utimur rei honeſtādæ, & collocupletandæ cauſa, confirmata argumentatione. Complexio eſt, quæ concludit, breuiter colligens parteis argumentationis. Hiſce igitur quinque partibus ut abſolutiſsimè utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Cauſam oſtendemus Vlyßi fuiſſe, quare interfecerit Aiacem: inimicum enim acerrimum de medio tollere uolebat: à quo ſibi non iniuria ſummum periculum metuebat. uidebat illo incolumi, ſe incolumem non futurum, ſperabat illius morte, ſe ſalutem ſibi comparare. conſueuerat, ſi iure non poterat, quauis iniuria inimico exitum machinari: cui rei mors indigna Palamedis teſtimonium dat. ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, à quo ſupplicium uerebatur, & conſuetudo peccandi, maleficij ſuſcipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim qui minima peccata cum cauſa ſuſcipiunt, tum uerò illa quæ multò maxima ſunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti ſuſcipere conantur. ſi multos induxit in peccatum pecuniæ ſpes: ſi complures ſcelere ſe cōtaminauerunt imperij cupiditate: ſi multi leue compendium fraude maxima commutauerunt: cui mirum uidebitur, iſtum à maleficio propter acerrimam formidinem non temperaſſe? Virum fortiſsimum, integerrimum, inimicitiarum perſequentiſsimum, iniuria laceſſitū, ira excitatum, homo timidus, nocens, conſcius ſui peccati, inſidioſus, inimicum incolumem eſſe noluit: cui tandem hoc

Propoſitio
Ratio
Exornatio

 mirum

nirum uidebitur? Nam cum feras beſtias uideamus ala cres & erectas uadere, ut alteri beſtiæ noceant, non eſt incredibile putandum, iſtius quoque animum ferum, crudelem, atque inhumanum cupidè ad inimici perniciē profectum: Præſertim cum in beſtijs nullam neque bonam neque malam rationē uideamus: in iſto plurimas & peſſimas rationes ſemper fuiſſe intelligamus. Si ergo pollicitus ſum, me daturum cauſam, qua inductus Vlyſſes acceſſerit ad maleficium: & ſi inimicitiarū acerrimam rationem, & periculi metum interceßiſſe demonſtraui: non eſt dubium, quin cōfiteatur cauſam maleficij fuiſſe. Ergo abſolutißima eſt argumentatio ea, quæ ex quinque partibus conſtat: ſed ea non ſemper neceſſe eſt uti. Tum enim complexione ſuperſedēdum eſt, ſi res breuis eſt, ut facilè memoria comprehendatur: tum exornatio prætermittenda eſt, ſi parum locuples ad amplificandum, & exornandum res uidetur eſſe. Sin & breuis erit argumentatio, & res tenuis, aut humilis, tum exornatione & complexione ſuperſedendum eſt. In omni argumentatione de duabus partibus poſtremis, hæc, quam expoſui, ratio eſt habenda. Ergo amplißima eſt argumentatio quinquepartita: breuißima eſt tripartita: mediocris, ſublata aut exornatione, aut complexione, quadripartita.

Argumentationes uitioſæ.

GENERA *duo ſunt uitioſarum argumentationum: unum, quod ab aduerſario reprehendi poteſt, idq; pertinet ad cauſam: alterum, quod tametſi nugatoriū eſt, tamē non indiget reprehenſione. Quæ ſint quæ reprehenſione confutari conueniat, quæ tacitè contemni, atque uitari ſine reprehenſione, ſi exempla ſubiecero, intelligere dilucidè poteris. Hæc cognitio uitioſarum argumentationum duplicem utilitatem afferet: nam & uitare in*

argumentatione uitium admonebit, & ab alijs non uitatum commodè reprehēdere docebit. Quoniā igitur oſtendimus perfectam, & plenam argumentationem ex quinque partibus conſtare, in unaquaque parte argumentationis quæ uitia euitanda ſunt conſyderemus: ut & ipſi ab his uitijs recedere, & aduerſariorum argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare, & ab aliqua parte labefactare poßimus. Expoſitio uitioſa eſt, cum ab aliqua, aut à maiore parte ad omnes confertur id quod nō neceſſariò eſt omnibus attributum, ut ſiquis hoc modo exponat, Omnes qui in paupertate ſunt, malūt maleficio parare diuitias, quam officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo expoſuerit argumentationem, ut non curet quærere, qualis ratio, aut rationis confirmatio ſit, ipſam facilè reprehendemus expoſitionem, cum oſtendemus, id quod in aliquo paupere improbo ſit, in omnes pauperes falsò & iniuria conferri. Item uitioſa expoſitio eſt, cū id quod rarò fit, fieri omnino negatur, hoc modo, Nemo poteſt uno aſpectu, neq; præteriens in amorem incidere: nam cum non nemo deuenerit in amorem uno aſpectu, & cum ille neminem dixerit, omnino nihil differt rarò id fieri, dummodo aliquando fieri, aut poſſe fieri intelligatur. Item uitioſa expoſitio eſt, cum omnes res oſtendemus nos collegiſſe, & aliquam rem idoneam prætermimus, hoc modo, Quoniam igitur hominem occiſum conſtat eſſe, neceſſe eſt aut à prædonibus, aut ab inimicis occiſum eſſe, aut abs te, quem ille hæredem teſtamēto ex parte faciebat. Prædones illo loco nunquam ſunt uiſi: inimicum nullum habebat: relinquitur, ſi neq; à prædonibus, neque ab inimicis occiſus eſt, quòd alteri nō erant, alteros non habebat, ut abs te ſit interēptus. Nam in huiuſcemo

Expoſitio uitioſa.

Argumētatio uitiosa

iuſcemodi expoſitione, reprehenſione utemur, ſiquos præter eos, quos ille dixerit, potuiſſe ſuſcipere maleficium oſtenderimus: uelut in hoc exemplo, cum dixerit neceſſe eſſe aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occiſum eſſe, dicemus potuiſſe uel à familia, uel à cohæredibus noſtris. Cum hoc modo illorum collectionem diſturbauerimus, nobis latiorem locum defendēdi relinquemus. ergo hoc quoque uitandum eſt in expoſitione, nequando, cū omnia collegiſſe uideamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. Item uitioſa expoſitio eſt, quæ conſtat ex falſa enumeratione: ut ſi cum plura ſunt, pauciora dicamus, hoc modo, Duæ res ſunt, Iudices, quæ omnes ad maleficium impellunt, luxuries & auaritia. Quid amor? inquit quiſpiā. quid ambitio? quid religio? quid metus mortis? quid imperij cupiditas? quid denique alia permulta? Item falſa enumeratio eſt, cum pauciora ſunt, & plura dicimus, hoc modo, Tres res ſunt, quæ omneis homines ſolicitant, metus, cupiditas, ægritudo. Satis fuerat dixiſſe metum & cupiditatem: quoniam ægritudinē cū utraque re coniunctam eſſe neceſſe eſt. Item uitioſa expoſitio eſt, quæ nimium longè repetitur, hoc modo, Omnium malorū ſtultitia eſt mater, quæ parit immenſas cupiditates: immēſæ porrò cupiditates, infinitæ, et immoderatæ ſunt: hæ pariunt auaritiam: auaritia porrò hominem ad quoduis maleficiū impellit: igitur auaritia inducti aduerſarij noſtri hoc in ſe facinus admiſerunt. Hic id quod extremū dictum eſt, ſatis fuit exponere, ne Enniū & cæteros poëtas imitemur, quibus hoc modo loqui conceſſum eſt,

Enumeratio falſa.

Enumeratio longa uitioſa

Vide Crinitum lib. 15. cap. 6.

Vtinam ne in nemore Pelio ſecuribus
Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes:
Ne'ue inde nauis inchoandæ exordium

Cepiſſet,

Cepiſſet, quæ nunc nominatur nomine
Argò, qua uecti Argiui delecti uiri,
Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliæ per dolum:
Nam nunquam hera errans mea, domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore ſæuo ſaucia.

Nam hic ſatis erat dicere (ſi id modò, quod eſſet ſatis, curaſſet poëta)
Vtinam ne hera errans mea, modo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore ſæuo ſaucia.

Ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expoſitionibus magnopere ſuperſedendum eſt. Non enim reprehenſione eget, ſicut aliæ complures, ſed ſua ſponte uitioſa eſt.

VITIOSA *ratio eſt, quæ ad expoſitionem non eſt accommodata, uel propter infirmitatem, uel propter uanitatem. Infirma ratio eſt, quæ non neceſſariò oſtendit ita eſſe, quemadmodum expoſitum eſt: uelut apud Plautum.* Ratio uitioſa. Infima.

Amicum caſtigare ob meritam malam noxam,
Immane eſt facinus: uerùm in ætate utile,
Et conducibile.

Hæc expoſitio eſt: uidemus quæ ratio afferatur.
Nam ego amicum hodie meum
Non caſtigabo pro commerita noxa.

Ex eo quod ipſe facturus eſt, nõ ex eo quod fieri cõuenit, utile quid ſit ratiocinatur. Vana ratio eſt, quæ ex falſa cauſa conſtat, hoc modo: Amor fugiendus non eſt. nam ex eo uerißima naſcitur amicitia. Aut hoc modo, Philoſophia eſt uitanda. affert enim ſocordiam, atque deſidiam. Nam hæ rationes niſi falſæ eſſent, expoſi- Vana. nihil

tiones quoque earum ueras eſſe confiteremur. Item infirma ratio eſt, quæ non neceſſariam cauſam affert expoſitionis: uelut Pacuuius,

Fortunam inſanam eſſe, & cæcam, & brutam perhibent philoſophi.
Saxoq; inſtare globoſo prædicant uolubili.
Quia quò ſaxum impulerit fors, eo cadere fortunam autumant.
Cæcam ob eam rem eſſe iterant, quia nihil cernat quò ſeſe applicet.
Inſanam autem aiunt, quia atrox, incerta, inſtabiliſq; ſit.
Brutam, quia dignum atq; indignũ nequeat internoſcere.
Sunt autem alij Philoſophi, qui contrà fortuna negant
Miſeriam eſſe ullam, ſed temeritate omnia regi. id magis
Veriſimile aiunt, quod uſus reapſe experiundo edocet.
Velut Oreſtes *modò fuit* Rex, *modò mendicus factus eſt.*
Naufragio res cõtigit. nempe ergo haud fortuna obtigit.

Nam hic Pacuuius *infirma ratione utitur, cum ait, uerius eſſe temeritate, quàm fortuna res regi. Nã utraque opinione* Philoſophorũ *fieri potuit, ut is qui* Rex *fuiſſet, mendicus factus eſſet. Item infirma ratio eſt, quæ uidetur pro ratione afferri: ſed idem dicit quod in expoſitione dictũ eſt, hoc modo, Magno malo eſt omnibus auaritia, idcirco quòd homines magnis & multis incõmodis conflictantur propter immẽſam pecuniæ cupiditatẽ. Nam hic alijs uerbis idẽ per rationem dicitur, quod dictũ eſt per expoſitionem. Item infirma ratio eſt, quæ minus idoneã, quàm res poſtulat, cauſam ſubijcit expoſitioni, hoc modo: Vtilis eſt ſapiẽtia, propterea quòd qui ſapientes ſunt, pietatem colere conſueuerunt. Itẽ, utile eſt amicos ueros habere. habes enim quibuſcum iocari poſsis. Nam huiuſmodi*

in ratio

in rationibus nō uniuerſali neque abſoluta,ſed extenuata ratione expoſitio confirmatur. Item infirma ratio eſt, quæ uel alij expoſitioni poteſt accommodari,ut facit Pacuuius,qui eandem affert rationem,quare cæca: eandem, quare bruta fortuna dicitur.

IN confirmatione rationis,multa uitanda in noſtra,& obſeruanda in aduerſariorum ratione ſunt uitia: proptereaq; diligentius conſyderanda ſunt, quòd accurata confirmatio rationis totam uehementiſſimè comprobat argumentationem. Confirmatio uitioſa.

Vtuntur igitur ſtudioſi in confirmanda ratione duplici concluſione,hoc modo: Studiosorum conclusio

Iniuria abs te afficior indigna pater.
Nam ſi improbum Chreſphontem exiſtimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? ſin eſt probus,
Cur talem inuitam inuitum cogis linquere?

Quæ hoc modo concludentur, aut ex contrario conuertentur,aut ex ſimplici parte reprehendentur. Ex contrario hoc modo:

Nulla te indigna nata afficio iniuria.
Si probus eſt,bene locaui: ſin autem eſt improbus,
Diuortio te liberabo incommodis.

Ex ſimplici parte reprehendentur, ſi ex duplici concluſione alterutra pars diluitur,hoc modo,

Nam ſi improbum Chreſphontem exiſtimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? Duxi probum,
Erraui,pòſt cognoui,& fugio cognitum.

Ergo reprehenſio huius concluſionis duplex eſt: acutior illa ſuperior,facilior hæc poſterior ad excogitandū. Item uitioſa eſt confirmatio rationis,cum ea re,quæ plura ſignificat,abutimur pro certo unius rei ſigno,hoc modo: Confirmatio uitio

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

do: Neceſſe *eſt quoniam pallet, ægrotaſſe: aut, neceſſe eſt peperiſſe, quoniam ſuſtinet puerum infantem.* Nam *hæc ſua ſponte certa ſigna non habent, ſi non cætera quoque ſimilia concurrant: quòd ſi cõcurrerint, nonnihil huiuſmodi ſigna adaugent ſuſpicionem.* Item *uitioſum eſt, cum uel in alium, uel in eum ipſum qui dicit, id quod in aduerſarium dicitur, poteſt conuenire, hoc modo:* Miſeri *ſunt, qui uxores ducũt: at tu duxiſti alteram.* Item *uitioſum eſt id, quod uulgarẽ habet defenſionem, hoc modo:* Iracundia *inductus peccauit, aut adoleſcentia, aut amore.* Huiuſcemodi *enim deprecationes ſi probabuntur, impunè in maxima peccata dilabentur.* Item *uitioſum eſt, cũ id pro certo ſumitur, quod inter omnes non conſtat, quia etiam nunc in controuerſia eſt, hoc modo:* Eho *tu,* Dij *quibus eſt poteſtas motus ſuperûm atque inferûm.*

Pacem inter ſeſe conciliant, conferunt concordiam.

Nam ita pro ſuo iure hoc exemplo uſum Chreſphontẽ Ennius *induxit, quaſi iam ſatis certis rationibus, ita eſſe demonſtraſſet.* Item *uitioſum eſt, quod iam quaſi ſerò atque acto negotio dici uidetur, hoc modo:* In *mentem mihi ſi ueniſſet* Quirites, *non commiſiſſem, ut hunc in locũ res ueniret: nã hoc, aut hoc feciſſem: ſed me tum hæc ratio fugit.* Item *uitioſum eſt, cum id quod in aperto delicto poſitum eſt, tamen aliqua leui tegitur defenſione, hoc modo:*

Cum te expetebant omnes florentiſſimo
Regno reliqui, nunc deſertum ab omnibus
Summo periclo ſolus ut reſtituam paro.

Item *uitioſum eſt, quod aliam in partem, ac dictum ſit, poteſt accipi.* Id *eſt huiuſmodi, ut ſi quis potens ac factioſus in concione dixerit,* Satius *eſt uti regibus, quàm malis legibus.* Nam *hoc tametſi rei arguendæ cauſa poteſt: ſine*

ſine malitia dici,tamen propter potentiam eius qui dicit, non dicitur ſine atroci ſuſpicione. Item uitioſum eſt,falſis aut uulgaribus definitionibus uti. Falſæ ſunt huiuſmodi,ſi quis dicat iniuriam nullã eſſe,niſi quæ ex pulſatione, aut conuicio conſtet. Vulgares ſunt, quæ nihilo minus in aliã rem transferri poſſunt,ut ſi quis dicat, Quadruplator,ut breuiter deſcribã,capitalis eſt. Eſt enim improbus, & peſtifer ciuis. Nã nihilo magis quadruplatoris quàm furis, quàm ſicarij,aut proditoris attulit definitionem. Item uitioſum eſt, pro argumento ſumere,quod in diſquiſitione poſitũ eſt:ut ſi quis quem furti arguat, dicat eum eſſe hominem improbum,auarum, fraudulentum,ei rei teſtimonium eſſe,quòd ſibi furtum fecerit. Item uitioſum eſt, controuerſiam controuerſia diſſoluere,hoc modo: Nam conuenit Cenſores iſtũ uobis ſatisfacere,ex eo,quòd ait ſe nõ potuiſſe adeſſe,ita ut iuratus fuerat: quòd ſi ad exercitũ non ueniſſet,id'ne Tribuno militum diceret? Hoc ideo uitioſum eſt,quia non expedita,aut iudicata res,ſed impedita,& in ſimili controuerſia poſita exempli loco profertur. Item uitioſum eſt,cum id,de quo ſumma controuerſia eſt,parum expeditur,& quaſi trãſactum ſit,relinquitur, hoc modo:

Apertè fatur dictio,ſi intelligas,
Tali dari arma,qualis qui geſſit fuit,
Iubet,potiri ſi ſtudeamus Pergamo:
Quæ ego profiteor eſſe mea. nam me æquum eſt frui
Fraternis armis,mihiq; adiudicarier,
Vel quòd propinquus,uel quòd uirtute æmulus.

Item uitioſum eſt,ipſum ſibi in ſua oratione diſſentire, & contra ea,quæ antè dixerit dicere,hoc modo:

Qua cauſa accuſem hunc,nequeo exputando euoluere.

Nam

Nam ſi ueretur, quid eum accuſem, qui eſt probus?
Sin inuerecundum animi ingenium poſsidet,
Quid eum accuſem qui id parui auditu exiſtimet?

Non incommoda ratione uidetur ſibi oſtendiſſe, quare non accuſaret. Quid quod poſtea ait?
Nunc ego te ab ſummo iam detexam exordio.

Item uitioſum eſt, quod dicitur contra iudicis uoluntatem, aut eorum, qui audiunt, ſi aut partes, quibus illi ſtudent, aut homines, quos illi charos habent, lædantur, aut aliquo huiuſmodi uitio læditur auditoris uoluntas. Item uitioſum eſt, non omnes res confirmare, quas pollicitus ſis in expoſitione. Item uerendum eſt, ne de alia re dicatur, cum alia de re controuerſia ſit: inq́; huiuſmodi uitio conſiderandum eſt, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur, aut tota cauſa mutata in aliam cauſam deriuetur. Vti apud Pacuuium Zethus cum Amphione, quorum controuerſia cum de muſica inducta ſit, diſputatio in ſapientiæ rationem, & uirtutis utilitatem conſumitur. Item conſiderandum eſt, ne aliud accuſatoris criminatio contineat, aliud defenſoris ratio purget: quod ſæpe conſultò multi ab reo faciunt anguſtijs cauſæ coacti. Vti ſi quis accuſetur ambitu magiſtratum petiſſe, ab imperatoribus ſæpenumero ſe apud exercitum donatum eſſe dicat. Hoc ſi diligenter in aduerſariorum oratione obſeruauerimus, ſæpe deprehendemus, & in huiuſmodi deprehenſione oſtendemus eos de ea re quid dicant, non habere. Item uitioſum eſt, artem, aut ſcietiam, aut ſtudium quodpiã uituperare propter eorũ uitia, qui in eo ſtudio ſunt, ueluti qui rhetoricam uituperant, propter alicuius oratoris uituperandam uitã. Item uitioſum eſt, ex eo quod perperam factum eſſe conſtet, putare oſtendi à quo homine

factum eſt, homo: Mortuum deformatum, tumore prædi-tum, corpore decoloratum fuiſſe conſtat: ergo ueneno necatus eſt. Deinde ſi ſit uſqueadeò in eo occupatus, ut multi faciunt, uenenum datum, uitio non mediocri conflicte-tur. Non enim factum'ne ſit quæritur, ſed à quo factũ ſit. Item uitioſum eſt, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mentionem non facere, aut negligentius diſputare: ut ſi comparetur, utrum ſatius ſit populum frumentum accipere, an non accipere: quæ commoda ſint in altera re curet enumerare: quæ in altera re incommoda ſint, uelut depreſſa prætereat, aut ea quæ minima ſunt, dicat. Item uitioſum eſt, in rebus comparandis neceſſe putare alteram rem uituperari, cum alteram laudes. Quod genus, ſi quæratur, utris maior honor habendus ſit, Albenſibus an *Venuſinis, quòd Reip. & Po. Rom. profuerũt, & is qui dicat alteris, alteros lædat. Non enim neceſſe eſt, ſi alteros præponas, alteros uituperare. Fieri enim poteſt, ut cum alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne cupidè pugnaſſe contra ueritatem puteris. Item uitioſum eſt, de nomine & uocabulo eius rei controuerſiam ſtruere, quam rem conſuetudo optimè poteſt iudicare. Velut Sulpitius qui interceſſerat, ne exules, quibus cauſam dicere non licuiſſet, reducerentur: idem poſterius immutata uolũtate, cum eandem legem ferret, aliam ſeſe ferre dicebat, propter nominum cõmutationem: nam non exules, ſed ui eiectos ſe reducere aiebat: perinde quaſi id fuiſſet in controuerſia, quo illi nomine appellarentur à Po. Rom. aut perinde, quaſi non omnes, quibus aqua & igni interdictum eſt, exules appellentur. Verum illi fortaſſe ignoſcimus, ſi cum cauſa fecit: nos tamen intelligamus uitioſum eſſe intendere cõtrouerſian propter nominum

*Veientibus.

uitiũ

cōparationi

cōparationis

nominum commutationem.

Exornatio uitioſa. QVONIAM *exornatio conſtat ex ſimilibus, & exemplis, & amplificationibus, & iudicatis rebus, & cæteris quæ pertinẽt ad exaggerandam & collocupletandam argumentationem, quæ ſint ijs rebus uitia conſideremus. Simile uitioſum eſt, quod ex aliqua parte diſſimile eſt, nec habet parem rationem comparationis, aut ſibiipſi obeſt, qui affert.* Exemplum *uitioſum eſt, ſi aut falſum eſt, ut reprehendatur: aut ſi improbum, ut non ſit imitandum: aut maius, aut minus, quàm res poſtulabit.* Res *iudicata uitio ſe profertur, ſi aut diſſimili de re proferatur: aut de ea re, de qua controuerſia non eſt: aut ſi improba, aut eiuſmodi, ut aut plures, aut magis idoneæ res iudicatæ ab aduerſarijs proferri poſſint.* Item *uitioſum eſt, id quod aduerſarij factum eſſe confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum eſſe: nam id tantum augeri oportet.* Item *uitioſum eſt, id augere quod cõuenit doceri, hoc modo:* Vt *ſi quis quem arguat hominem occidiſſe, & antequàm ſatis idoneas argumẽtationes attulerit, augeat peccatum, & dicat nihil indignius eſſe, quàm hominem occidere.* Non *enim, utrum indignum ſit, an nõ, ſed factum'ne ſit, quæritur.*

Cõplexio uitioſa. Complexio *uitioſa eſt, quæ non ut quidque primum dictum eſt, primum complectitur, & quæ non breuiter concludit, & quæ non ex enumeratione certum & conſtans aliquid relinquit, ut intelligatur quid propoſitum in argumentatione ſit, quid deinde ratione, quid cõfirmatione, quid tota argumentatione demonſtratum ſit.*

Concluſiones. CONCLVSIONES, *quæ apud Græcos* ἐπίλογοι *nominantur, tripartitæ ſunt: nam cõſtant ex enumeratione, amplificatione, & cõmiſeratione.* In *quatuor locis uti poſſumus concluſionibus: in principio, ſecundũ narrationem,*

nē, ſecundum firmiſsimam argumentationē, in cōcluſione.

Enumeratio eſt, per quam colligimus & cōmonemus, quibus de rebus uerba fecerimus, breuiter, ut renouetur, non redintegretur oratio: & ordine, ut quicquid erit dictum, referemus: ut auditor, ſi memoriæ mādauerit, ad id, quod ipſe meminerit, reducatur. Itē curandum eſt, ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio. Ficta enim, & dedita opera comparata oratio uidebitur eſſe artificij ſignificandi, aut ingenij uenditandi, uel memoriæ oſtentandæ cauſa. Quapropter initium enumerationis ſumendum eſt à diuiſione. Deinde ordine breuiter exponendæ ſunt res, quæ tractatæ erunt in confirmatione & confutatione. Enumeratio.

Amplificatio eſt, res quæ per locū communem inſtigationis auditorum cauſa ſumitur. Loci communes ex decem præceptis commodiſsimè ſumuntur adaugendi criminis cauſa. Primus locus ſumitur ab autoritate, cum cōmemoramus, quantæ curæ ea res fuerit dijs immortalibus, aut maioribus noſtris, Regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus ſapientiſsimis, Senatui. Item maximè quo modo de his rebus legibus ſancitum ſit. Secundus locus eſt, cū conſideramus, illæ res de quibus criminamur, ad quos pertineant, utrum ad omnes, quod atrociſsimum eſt: an ad ſuperiores, quod genus hi ſunt, à quibus autoritatis locus communis ſumitur: an ad pares, hoc eſt, in eiſdem partibus animi, corporis, fortunarum poſitos: an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus eſt, quo percunctamur quid ſit euenturum, ſi omnibus idem concedatur: & ea re neglecta, oſtendemus quid periculorum, aut incommodorum conſequatur. Quartus locus eſt, quo demonſtratur, ſi huic ſit remiſſum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iu- Amplificatio.

dicij remoratur. Quintus locus eſt, per quem oſtendimus, ſi ſemel aliter iudicatum ſit, nullam rem fore, quæ incom modo mederi, aut erratum iudicum corrigere poßit. Quo in loco non incõmodum erit uti cæterarum rerum compa ratione, ut oſtendamus alias res poſſe, aut uetuſtate ſeda= ri, aut conſilio corrigi: huius rei aut leniendæ, aut corri= gendæ nullam rem adiumento futuram. Sextus locus eſt, cum oſtẽ demus ex conſulto factum, & dicemus uolunta= rio facinori nullam eſſe excuſationem, ſed imprudentiæ iuſtam deprecationem paratam. Septimus locus eſt, quo oſtendemus tetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicũ eſſe: quod genus iniuriæ mulierum, aut earum rerum ali= quid, quarum rerum cauſa bella ſuſcipiuntur, & cum ho= ſtibus de uita dimicatur. Octauus locus eſt, quo oſtẽdimus non uulgare, ſed ſingulare eſſe maleficium, ſpurcum, nefa= rium, inuſitatũ, quo maturius & atrocius uindicandũ ſit. Nonus locus conſtat ex peccatorum comparatione, quaſi cum dicemus maius eſſe maleficium ſtuprare ingenuam, quàm ſacrum lædere: quòd propter egeſtatem alterum, al terum propter intemperantem ſuperbiam fiat. Decimus locus eſt, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta ſunt, quæq; rem conſequi ſolent, exponemus acriter, & crimino ſe, & diligenter, ut agi res & geri negotium ui= deatur rerum conſequentium enumeratione.

Miſericordia mouetur animus.

Miſericordia commouebitur auditoris animus, ſi uariã fortunarum commutationem dicemus: ſi oſtendemus in quibus commodis fuimus, quibusq; in incommodis ſimus comparatione. Si quæ nobis futura ſint, niſi cauſam obti= nuerimus, enumerabimus & oſtẽdemus. Si ſupplicabimus, & nos ſub eorum, quorum miſericordiam captabimus, po teſtatem ſubijciemus. Siquid noſtris parentibus, liberis, cæ

teris

teris neceſſarijs caſurum ſit propter noſtras calamitates, aperiemus, & ſimul oſtendemus, illorum nos ſolicitudine & miſeria, non noſtris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, miſericordia noſtra, qua in alios uſi ſumus, aperiemus. Si nos ſemper, aut diu in malis fuiſſe oſtendemus. Si noſtrum fatum aut fortunam cõqueremur. Si animum noſtrum fortem, patientem incommodorum oſtendemus futurum. Commiſerationem breuem eſſe oportet. Nihil enim lachryma citius areſcit. Ferè locos obſcuriſsimos totius artificij tractauimus in hoc libro: quapropter huic uolumini modus hic ſit. Reliquas præceptiones, quoad uidebitur, in tertium librum tranſferemus. Hæc ſi ut conquiſitè conſcripſimus, ita tu diligenter fueris conſecutus, & nos induſtriæ fructus ex tua ſcientia capiemus, & tute noſtram diligentiam laudabis, tuaq; perceptione lætabere: tu ſcientior eris præceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum perſoluendum. Verum futura ſatis ſcio: te enim non ignoro: ſed nos deinceps ad cætera præcepta tranſeamus, ut, quod libentiſsimè facimus, tuæ uolũtati rectiſsimæ morem geramus.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM.

LIBER III.

AD OMNEM *iudicialem cauſam quẽadmodum conueniret inuentionem rerum accommodari, ſatis abundanter, ut arbitror, ſuperioribus libris demõſtratum eſt*. Nunc *earum rationem rerum inueniendarum, quæ pertinebant ad cauſas deliberatiuas & demonſtratiuas, in hunc librum tranſtulimus, ut omnis inueniendi præceptio tibi quàm primum perſolueretur*. Reliquæ *quatuor partes erant artificij*. De *tribus partibus in hoc libro dicemus, diſpoſitione, pronuntiatione, & memoria*. De *elocutione, quia plura dicenda uidebantur, in quarto libro conſcribere maluimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter abſolutum mittemus, nequid tibi rhetoricæ artis deeſſe poßit*. Interea *prima quæque & nobiſcum, cum uoles, & interdum ſine nobis legendo conſequere, nequid impediare, quin ad hanc utilitatem pariter nobiſcum progredi poßis*. Nunc *tu fac ut attentum te præbeas: nos proficiſci ad inſtituta pergemus*.

De genere deliberatiuo.

DELIBERATIONES *partim ſunt huiuſmodi, ut quæratur, utrum potius faciendum ſit, partim huiuſmodi, ut quid potißimum faciendum ſit, conſideretur, hoc modo*: V*trum potius* C*arthago tollenda, an relinquenda uideatur*. Q*uid potißimum, hoc pacto: ut ſi* A*nnibal conſultet, cum ex* Italia C*arthaginem accerſitur, an in* Italia *remaneat, an domum redeat, an in* A*egyptum profectus*

ſectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipſæ propter ſe conſultãdæ ſunt, ut ſi deliberet Senatus, captiuos ab hoſtibus redimat, an non: partim propter aliquam extraneam cauſam ueniunt in deliberationem, & conſultationem: ut ſi deliberet Senatus, bello Italico ſoluat'ne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus COS. fieri: partim, & propter ſe ſunt deliberandæ, & magis propter extraneam cauſam ueniunt in conſultationem, ut ſi deliberet Senatus, bello Italico ſocijs ciuitatem det, an non. In quibus cauſis rei natura faciet deliberationem, omnis ratio ad ipſam rem accommodabitur. In quibus extranea cauſa conficiet deliberationem, in his ea ipſa erit cauſa adaugenda aut deprimenda. Omnem orationem eorum qui ſententiam dicent, finem ſibi conueniet utilitatis proponere, ut omnis eò totius orationis ratio conferatur. Vtilitas in duas partes in ciuili conſultatione diuiditur, tutam & honeſtam. Tuta eſt, quæ conficit inſtantis aut conſequentis periculi uitationem quabet ratione. Hæc diſtribuitur in uim & dolum: quorum aut alterum ſeparatim, aut utrunque ſumemus coniunctim. Vis ſecernitur per exercitus, claſſes, arma, tormenta, auocationes hominum, & alias huiuſmodi res. Vtilitas. Vis.

Dolus conſumitur in pecuniam, pollicitationes, diſsimulationes, maturationes, mentitiones, & cæteras res, de quibus magis idoneo tempore loquemur, ſiquando de re militari, aut de adminiſtratione Reipu. ſcribere uelimus. Honeſta res diuiditur in rectum & laudabile. Rectum eſt, quod cum uirtute & officio fit. Id diuiditur in prudentiam, iuſtitiam, fortitudinem, modeſtiam. Prudentia, eſt calliditas, quæ ratione quadam poteſt delectum habere Dolus. Rectum. Prudentia.

 bere

bere bonorum & malorum. Dicitur item prudentia, ſciētia cuiuſdam artificij. Item appellatur prudentia, multarum rerum memoria, & uſus complurium negotiorum.

Iuſtitia. Iuſtitia, eſt æquitas, ius unicuique tribuens pro dignitate cuiuſque. Fortitudo. Fortitudo eſt, rerum magnarum appetitio, & rerum humilium contemptio, & laboris cum utilitatis ratione perpeſsio. Modeſtia. Modeſtia eſt, in animo continens moderatio cupiditatum. Prudentiæ partes. Prudentiæ partibus utemur in dicendo, ſi commoda cum commodis conferemus, cum alterū ſequi, uitare alterum cohortemur. Aut ſi qua in re cohortabimur aliquem, cuius rei aliquam diſciplinabilem ſcientiam poterimus habere, & quo modo, aut qua quidque ratione fieri oporteat, oſtendemus. Aut ſi ſuadebimus quippiam, cuius rei geſtæ aut præſentē, aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facilè id quod uelimus exemplo allato perſuadere poſsimus. Iuſtitiæ partes. Iuſtitiæ partibus utemur, ſi aut innocentum, aut ſupplicum miſereri dicemus oportere: ſi oſtendemus bene merentibus gratiam referri conuenire: ſi demonſtrabimus ulciſci malè meritos oportere: ſi fidem magnopere cenſebimus conſeruandam: ſi leges & mores ciuitatis egregiè dicemus ſeruari oportere: ſi ſocietates, atque amicitias ſtudioſè dicemus coli conuenire: ſi quod ius in parentes, Deos, patriam, natura comparauit, id religioſè colendum demonſtrabimus: ſi hoſpitia, clientelas, cognationes, affinitates caſtè colendas eſſe dicemus: ſi nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec ſimultate à uia recta oſtēdemus deduci oportere: ſi dicemus in omnibus æquabile ius ſtatui conuenire. His atque huiuſmodi partibus iuſtitiæ ſi quam rem in concione, aut in conſilio faciendam

cenſe

cenſebimus,iuſtam eſſe oſtendemus:contrarijs iniuſtam. Ita fiet,ut eiſdem locis & ad ſuadendum, & ad diſſuadendum ſimus parati. Sin fortitudinis retinendæ cauſa faciendum quid eſſe dicemus,oſtẽdemus res magnas & excelſas ſequi & appeti oportere: & item res humiles & indignas uiris fortibus,uiros fortes propterea contẽnere oportere,nec idoneas dignitate ſua iudicare. Item à nulla re honeſta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorem mortẽ turpitudine haberi, nullo dolore cogi ut ab officio recedatur,nullius pro rei ueritate metuere inimicitias,quodlibet pro patria,parentibus, hoſpitibus,amicis,& ijs rebus,quas iuſtitia colere cogit, adire periculũ,& quemlibet ſuſcipere laborem. Fortitudinis partes.

*Modeſtiæ partibus utemur,ſi nimias libidines honoris, pecuniæ,ſimiliumq; rerũ uituperabimus. Si unamquanque rẽ certo naturæ termino definiemus. Si deniq; quod cuiq; ſatis ſit oſtendemus,& nimium progredi diſſuadebimus,& modum unicuique rei ſtatuemus. Huiuſmodi partes ſunt uirtutis,amplificãdæ,ſi ſuadebimus: attenuandæ, ſi ab his dehortabimur,ut hæc attenuentur quæ ſuprà demõſtraui. Nam nemo erit qui cenſeat à uirtute recedendũ: uerum aut res huiuſmodi non dicatur eſſe,ut uirtutem poſſimus egregiã experiri,aut in contrarijs potius rebus,quàm in his uirtus conſtare oſtendatur. Item ſi quo pacto poterimus,quam is qui contradicet iuſtitiam uocarit,nos demõſtrabimus ignauiam eſſe & inertiam ac prauam * liberalitatem. Quam prudentiã appellarit,ineptam & garrulam & odioſam ſcientiam eſſe dicemus. Quam ille modeſtiam dicet eſſe,eam nos inertiam & diſſolutam negligẽtiam dicemus. Quam ille fortitudinem nominarit, eã nos gladiatoriam et inconſideratam appellabimus temeritatem.* Modeſtiæ partes.

*libertatẽ

Laudabile. tem. Laudabile eſt, quod conficit honeſtam & præſentē & ſequentem commemorationem. Hoc nos eò à recto ſeparauimus, non quòd hæ quatuor partes, quæ ſubijciuntur ſub uocabulo recti, hanc honeſtatis commemorationē dare non ſoleant, ſed quāquam ex recto laudabile naſcatur, tamen in dicendo ſeorſum tractādum eſt hoc, ab illo. Neque enim ſolum laudis cauſa rectum ſequi cōuenit, ſed ſi laus conſequitur, duplicatur recti appetendi uoluntas. Cum igitur erit demonſtratum rectum, laudabile eſſe demonſtrabimus, aut ab idoneis hominibus, ut ſiqua res honeſtiori ordini placet, quæ à deteriore ordine improbetur: aut aliquibus ſocijs, aut omnibus ciuibus, exteris nationibus, poſteriſq; noſtris. Cum huiuſmodi locorum diuiſio ſit in conſultatione, breuiter aperiēda eſt totius tractatio cauſæ. Exordiri licebit uel à principio, uel ab inſinuatione, uel iiſdem rationibus, quibus in iudiciali cauſa. Si cuius rei narratio incidet, eadē ratione narrare oportebit. Quoniam in huiuſmodi cauſis finis eſt utilitas, & ea diuiditur in rationem tutam atque honeſtam. ſi utrunque poterimus oſtendere, utrunque pollicebimur nos in dicendo demonſtraturos eſſe: ſin alterum demonſtraturi erimus, ſimpliciter, quod dicturi ſumus, oſtendemus. At ſi noſtram rationem tutam eſſe dicemus, diuiſione utemur in uim, & conſilium. Nam quod in docendo rei dilucidandæ cauſa dolum appellauimus, id in dicendo honeſtius cōſilium appellabimus. Si rationis noſtræ ſententiam rectam eſſe dicemus, & omnes partes recti incident, quadripartita diuiſione utemur: ſi non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione & confutatione utemur locis, quos antè oſtendimus, noſtris confirmandis, contrarijs confutandis. Argumentationis artificioſæ

ctioſæ tractandæ ratio de ſecundo libro petetur. Sed ſi acciderit, ut in conſultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honeſta ſententia ſit, ut in deliberatione eorum qui à Pœnis circunſeſsi deliberant quid agāt: qui tutam rationem ſequi ſuadebit, his locis utetur: nullam rem utiliorem eſſe incolumitate: uirtutibus uti neminem poſſe, qui ſuas rationes in tuto non collocarit: nec deos quidem eſſe auxilio ijs, qui ſe inconſultò in periculum mittant: honeſtū nihil oportere exiſtimari, quod non ſalutem pariat. Qui tutæ rei præponet rationem honeſtam, his locis utetur: Virtutem nullo tempore relinquendam, uel dolorem, ſi is timeatur: uel mortem, ſi ea formidetur, dedecore & infamia leuiorem eſſe, conſiderare quæ ſit turpitudo conſecutura. At non immortalitatem, neque æternam incolumitatem conſequi, nec eſſe exploratum illo uitato periculo, nullum in aliud periculum uenturos: uirtute, uel ultrò ad mortem proficiſci eſſe præclarum. Fortitudini fortunam quoque eſſe adiumento ſolere. Eum tutè uiuere, qui honeſtè uiuat, non qui in præſentia incolumis ſit: & eum qui turpiter uiuat, incolumem in perpetuum eſſe non poſſe. Concluſionibus ferè ſimilibus in his & iudicialibus cauſis uti ſolemus, niſi quòd his maximè conducit quàm plurima rerum antè geſtarum exempla proferre. Nunc ad demonſtratiuum genus cauſæ tranſeamus.

QVONIAM hæc cauſa diuiditur in laudem & uituperationem quibus ex rebus laudem conſtituerimus, ex contrarijs rebus erit uituperatio comparanda. Laus igitur poteſt eſſe rerum externarū, & corporis, & animi. Rerum externarum ſunt ea, quæ caſu aut fortuna ſecunda, aut aduerſa accidere poſſunt: ut genus, educatio, diuitiæ, poteſtates, gloriæ, ciuitates, amicitiæ, & quæ hu- De genere demonſtratiuo. Laus.

iuſmodi ſunt, & ea quæ his ſunt contraria. Corporis ſunt ea, quæ natura corpori attribuit commoda, aut incommoda: ut uelocitas, uires, dignitas, ualetudo, & quæ contraria ſunt. Animi ſunt ea, quæ conſilio & cogitatione noſtra cōſtant: ut prudentia, iuſtitia, fortitudo, modeſtia, & quæ contraria ſunt. Erit igitur hæc confirmatio, & confutatio nobis. In huiuſmodi igitur cauſa principium ſumetur, aut ab noſtra, aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorum qui audient perſona, aut ab re. Ab noſtra, ſi laudabimus, dicemus aut officio facere, quòd cauſa neceſſitudinis intercedat: aut ſtudio, quòd eiuſmodi uirtutis ſit, ut omnes commemorare debeant uelle: aut quod rectum ſit, ex aliorū laude oſtendere qualis noſter animus ſit. Si Vituperatio. *uituperabimus, aut meritò facere, quòd ita tractati ſumus: aut ſtudio, quòd utile putemus eſſe, ab omnibus unicam malitiam, atq; nequitiam cognoſci: aut quòd placeat oſtēdi, quid nobis diſpliceat, ex aliorū uituperatione. Ab eius perſona, de quo loquemur, ſi laudabimus, dicemus uereri nos, ut illius facta uerbis conſequi non poſsimus, omnes homines illius uirtutes prædicare oportere, ipſa facta omniū laudatorum eloquentiā anteire. Si uituperabimus, ea quæ uidebimus contraria, paucis uerbis cōmutatis dici poſſe, dicemus, ut paulò antè ſuprà, exempli cauſa, demonſtratum eſt. Ab auditorum perſona, ſi laudabimus, dicemus. quoniā non apud ignotos laudemus, nos monendi cauſa pauca eſſe dicturos: aut ſi erunt ignoti, ut talē uirū uelint cognoſcere, petemus: quoniā in eodē uirtutis ſtudio ſint, apud quos laudemus, quo ille qui laudatus fuerit: ſperare nos facilè iis, quibus uelimus, huius facta probaturos. Contraria uituperatio, quoniam norint, pauca de nequitia eius nos eſſe dicturos: quòd ſi ignorent,*

petemus

petemus ut cognoſcant, uti malitiam uitare poßint: quoniam dißimiles ſunt, qui audiant, atque ille qui uituperatur, nos ſperare illius uitam uehementer improbaturos. Ab rebus ipſis, incertos eſſe quid potißimum laudemus: uereri, ne cum multa dixerimus, plura prætereamus, & quæ ſimiles ſententias habebunt: quibus ſententijs contraria ſumuntur à uituperatione. Principio tractato, tum ab re, tum ab aliqua harum, quas antè commemorauimus rationum, narratio nō erit ulla, quæ neceſſariò conſequatur: ſed ſiqua inciderit, cum aliquod factū eius, de quo loquemur, nobis narrandum ſit cū laude, aut uituperatione, præceptio narrādi de primo libro repetetur. Diuiſione hac utemur: Primo exponemus quas res laudaturi ſumus, aut uituperaturi. Deinde ut quæque, quo'ue tempore res erit geſta, ordine dicemus, ut quid, quam'que tutè cauteq; egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi uirtutes aut uitia. Deinde commoda aut incōmoda corporis, aut rerū externarū, quomodo ab animo tractata ſint, demonſtrare. Ordinem hunc adhibere in demonſtranda uita debemus. Ab externis rebus genus in laude, quibus maioribus natus ſit: ſi bono genere, parem aut excelſiorem fuiſſe: ſi humili genere, ipſum in ſuis, non in maiorum uirtutibus habuiſſe præſidium. In uituperatione, ſi bono genere, dedecori maioribus fuiſſe: ſi malo, tamen his ipſis detrimēto fuiſſe. Educatio in laude, bene, & honeſtè, in bonis diſciplinis per omnem pueritiam: in uituperatione, è contrario. Deinde tranſire oportet ad corporis commoda. À natura in laude: ſi ſit dignitas atque forma, laudi fuiſſe eam, non quemadmodum cæteris detrimento, atque dedecori: ſi uires atque uelocitas egregia, honeſtis hæc exercitationibus & induſtrijs dicemus comparata: ſi ualetudo,

Vitæ demōſtrādę ordo

ualetudo,ex perpetua diligentia & temperantia cupidita tum. In uituperatione, ſi erunt hæc corporis cõmoda,his male uſum dicemus,quæ caſu & natura tãquam quilibet gladiator habuerit: ſi non erunt, præter formam omnia ipſius culpa & intemperantia non fuiſſe dicemus. Deinde reuertemur ad extraneas res,& in his animi quæ uirtutes,aut quæ uitia fuerint,cõſiderabimus:diuitiæ,an paupertas fuerit,& quæ poteſtates,quæ gloriæ, quæ amicitiæ,quæ inimicitiæ,& quid fortiter in inimicitijs gerendis fecerit,cuius cauſa ſuſceperit inimicitias: qua fide,beneuolẽtia,officio geſſerit amicitias. In diuitijs qualis, aut in paupertate cuiuſmodi fuerit, quemadmodum habuerit in poteſtatibus gerendis animum, ſi interierit,cuiuſmodi mors eius fuerit, cuiuſmodi res mortem eius ſit conſecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maximè conſideratur,illæ quatuor animi uirtutes erunt accõmodandæ,ut ſi laudemus,aliud iuſtè, aliud fortiter,aliud modeſtè,aliud prudenter factum eſſe dicamus. Si uituperemus,è contrario,aliud iniuſtè,aliud ignauè,aliud immodeſtè,aliud ſtultè factum eſſe dicemus. Perſpicuum eſt iam nimirum ex hac diſpoſitione,quemadmodum ſit tractãda tripartita diuiſio laudis & uituperationis, ſi illud etiam aſſumpſerimus,non neceſſe eſſe, nos omnes has partes in laudem,aut uituperationem transferre, propterea quòd ſæpe ne incidunt quidem: ſæpe ita tenuiter incidunt, ut nõ ſint neceſſariæ dictu. Quapropter eas partes, quæ firmiſſimæ uidebuntur,legere oportebit. Concluſionibus breuibus utemur,enumeratione ad exitum cauſæ:in ipſa cauſa crebras & breueis amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus cauſæ,eò quòd rarò accidit in uita,negligentius conſiderãdum eſt. Neque enim id

quod

quod poteſt accidere, ut faciendum ſit aliquando, nõ oportet uelle quàm accommodatiſſimè poſſe facere. Etſi ſeparatim hæc cauſa minus ſæpe tractatur, at in iudicialibus & in deliberatiuis cauſis ſæpe magnæ partes uerſantur laudis, aut uituperationis. Quare in hoc quoque genere cauſæ nonnihil induſtriæ conferendum putauimus. Nunc abſoluta nobis difficillima parte rhetoricæ, hoc eſt, inuentione perpolita, atque ad omne cauſæ genus accommodata, tempus eſt ad cæteras partes proficiſci. Deinceps igitur de diſpoſitione dicemus.

QVONIAM *diſpoſitio eſt, per quam illa quæ inuenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidq; loco pronuntietur, uidendum eſt, cuiuſmodi ratione in diſponendo habere conueniat. Genera diſpoſitionis ſunt duo, unũ ab inſtitutione artis profectum, alterum ad caſum temporis accommodatum. Ex inſtitutione artis diſponemus, cum ſequemur eam præceptionem, quam in primo libro expoſuimus: hoc eſt, ut utamur principio, narratione, diuiſione, cõfirmatione, confutatione, concluſione: & hunc ordinem quemadmodum præceptum eſt antè, in dicẽdo ſequemur. Item ex inſtitutione artis non modò totas cauſas per orationem, ſed ſingulas quoque argumẽtationes diſponemus, quemadmodum in ſecundo libro docuimus: id eſt, expoſitionem, rationem, confirmationem rationis, exornationẽ, complexionem. Hæc igitur duplex diſpoſitio eſt: una per orationes, altera per argumentationes, ab inſtitutione artis profecta. Eſt autem alia diſpoſitio, quæ, cum ab ordine artificioſo recedendum eſt, oratoris iudicio ad tempus accommodatur: ut ſi à narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmiſſima argumẽtatione, aut à literarum aliquarum recitatione: aut ſi ſecundum principium confirmatio-* De diſpoſitione.

 ne

ne utamur, deindè narratione: aut ſiquam huiuſmodi permutationem ordinis faciamus: quorum nihil, niſi cauſa poſtulet, fieri oportebit. Nam ſi uehementer aures auditorũ obtuſæ uidebuntur, atque animi defatigati ab aduerſarijs multitudine uerborum, commodè poterimus principio ſuperſedere, & exordiri cauſam aut à narratione; aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde ſi commodum erit, quia nõ ſemper neceſſe eſt, ad principij ſententiam reuerti licebit. Si cauſa noſtra magnam difficultatem uidebitur habere, ut nemo æquo animo principium poſſit audire, à narratione cum incœperimus, ad principij ſententiam reuertamur licebit. Si narratio parum probabilis eſt, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus & translationibus partium ſæpe uti neceſſe eſt, cũ ipſa res artificioſam diſpoſitionem artificioſè commutare cogit. In confirmatione & confutatione argumentationum diſpoſitiones huiuſmodi conuenit habere, firmiſſimas argumentationes in primis, & in poſtremis cauſæ partibus collocare: mediocres & neque inutiles ad dicendum, neque neceſſarias ad probandum, quæ ſi ſeparatim ac ſingulæ dicantur, infirmæ ſunt, cum cæteris coniunctæ, firmæ & probabiles fiunt, interponi & in medio collocari oportet. Nam & re narrata ſtatim expectat animus auditoris, ex qua re cauſa confirmari poſſit. Quapropter continuò firmam aliquam oportet inferre argumentationem. Et quoniam nuperrimè dictum facile memoriæ mandatur, utile eſt, cum dicere deſinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Hæc diſpoſitio locorum, tanquam inſtructio militum, facillimè in dicendo, ſicut illa in pugnando, parare poterit uictoriam.

PRONVNTIATIONEM multi maximè oratori utilem dixerunt eſſe,& ad perſuadendum plurimum ualere. Nos quid unum de quinque rebus plurimum proſit, non facilè dixerimus: nec egregiè magnam eſſe utilitatē in pronunciatione audacter confirmauerimus. Nam commodæ inuentiones,& concinnæ uerborum elocutiones,& partium cauſæ artificioſæ diſpoſitiones,& horum omniū diligēs memoria, ſine pronuntiatione, non plus quàm ſine his rebus pronūtiatio ſola ualere poterit. Quare,quia nemo de ea re diligenter ſcripſit (nam omnes uix putarunt poſſe de uoce & uultu,geſtu dilucidè ſcribi,cum hæ res ad ſenſus noſtros pertinerent)& quia magnopere ea pars à nobis ad dicendum comparanda eſt, non negligenter uidetur tota res conſideranda. Diuiditur igitur pronuntiatio in uocis figuram, & corporis motum. Figura uocis eſt,quæ ſuum quendam poßidet habitum ratione et induſtria comparatum. Ea diuiditur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem,mollitudinem. Magnitudinem uocis maximè comparat natura:nonnihil hanc auget,ſed maximè cura conſeruat. Firmitudinem uocis maximè natura comparat:nonnihil adauget, & maximè conſeruat exercitatio declamationis. Mollitudinem uocis,hoc eſt,ut eam torquere in dicendo pro noſtro commodo poßimus, maximè faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine uocis,& firmitudinis parte,quoniam altera natura,altera cura comparatur,nihil ad nos attinet commonere,niſi ut ab ijs,qui nō inſcij ſunt eius artificij, ratio curādæ uocis petatur. De ea parte firmitudinis,quæ conſeruatur ratione declamationis, & de mollitudine uocis,quæ maximè neceſſaria eſt oratori,quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicēdum uidetur.

De pronuntiatione.

Figura uocis.

Leatione de natur. f. 7.

detur. Firmam igitur quàm maximè poterimus in dicendo uocem conſeruare, ſi quàm maximè ſedata & depreſſa uoce principia dicemus. Nam læduntur arteriæ, ſi ante quàm leni uoce permulſæ ſunt, acri clamore compleantur. Etiam interuallis longioribus uti conueniet. Recreatur enim uox ſpiritu, & arteriæ reticendo acquieſcunt. Et continuum clamorem remittere, & ad ſermonem trãſire oportet (Commutationes enim faciunt, ut nullo genere uocis effuſo, in omni uoce integri ſimus) Et acutas uocis exclamationes uitare debemus. Ictus enim fit, & uulnerantur arteriæ acuta, atque attenuata nimis acclamatione: & ſi quis ſplẽdor eſt uocis, conſumitur clamore uniuerſus. Et uno ſpiritu continẽter multa dicere in extrema conuenit oratione. Fauces enim calefiunt, & arteriæ complentur, & uox, quæ uariè tractata eſt, reducitur in quendam ſonum æquabilem, atque conſtantem. Sæpe rerũ naturæ gratia quædam iure debetur, uelut accidit in hac re. Nam quæ diximus ad uocem ſeruandam prodeſſe, eadem attinent ad ſuauitatem pronuntiationis: ut quod noſtræ uoci proſit, idem uoluptate auditoris probetur. Vtile eſt ad firmitudinem uocis, ſedata uox in principio. Quid inſuauius, quàm clamor in exordio cauſæ? Interualla uocem confirmant, eadem ſententias concinniores diuiſione reddunt, & auditori ſpatium cogitandi relinquunt. Conſeruat uocem continui clamoris remiſſio. Et auditorem quidem uarietas maximè delectat, cum ſermone animum eius retinet, aut exuſcitat clamore. Acuta exclamatio uocem & fauces uulnerat, eadẽ lædit auditorem. Habet enim quiddam illiberale, & ad muliebrem potius uociferationem, quàm ad uirilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione continens uox reme

dio eſt uoci. quid? hæc eadem non'ne animum uehementiſsime calefacit auditoris, in totius concluſione cauſæ? Quoniam igitur res eadem uocis firmitudini, & pronuntiationis ſuauitudini proſunt, de utraque re ſimul erit in præſentia dictum, de firmitudine quæ uiſa ſunt, & de ſuauitate, quæ coniuncta fuerunt: cætera ſuo loco paulò poſt dicemus. Mollitudo igitur uocis, quoniam omnis ad rhetoris præceptionem pertinet, diligentius nobis conſiderãda eſt. Eam diuidimus in ſermonem, contentionem, amplificationem. Sermo eſt, oratio remiſſa, & finitima quotidianæ locutioni. Contentio eſt, oratio acris, & ad confirmandum, & confutandũ accommodata. Amplificatio eſt, oratio, quæ aut ad iracundiam inducit, aut ad miſericordiã trahit auditoris animum. Sermo diuiditur in partes quatuor, dignitatem, demonſtrationem, narrationem, iocationem. Dignitas eſt, oratio cum aliqua grauitate, & uocis remiſsione. Demonſtratio eſt, quæ docet remiſſa uoce, quo modo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio eſt, rerum geſtarum, aut perinde, ut geſtarum expoſitio. Iocatio eſt, oratio quæ ex aliqua re riſum pudentem, & liberalem poteſt comparare. Contentio diuiditur in continuationem & diſtributionem. Continuatio eſt, orationis enuntiandæ acceleratio clamoſa. Diſtributio eſt, in contẽtione oratio frequens, cum raris & breuibus interuallis, acri uociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationem, & conqueſtionem. Cohortatio eſt, quæ aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. Cõqueſtio eſt, oratio quæ incõmodorum amplificatione animum auditoris ad miſericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo uocis in tres partes diuiſa eſt, & hæ partes ipſæ in octo partes alias diſtributæ, harum octo partium

tium,quæ cuiuſque idonea pronuntiatio ſit, demonſtran-dum uidetur. Sermo cum eſt in dignitate,plenis faucibus quàm ſedatiſsima,& depreßiſsima uoce uti cõueniet, ita tamen uti ne ab oratoria conſuetudine ad tragicam tranſeamus. Cum autem eſt in demonſtratione,uoce paululum attenuata,crebris interuallis & diuiſionibus oportet uti, ut ipſa pronuntiatione eas res,quas demonſtrabimus,inſerere,atque interſecare uideamur in animis auditorum. Cum autem ſermo in narratione eſt,tum uocum uarietate opus eſt,ut quo quidq; pacto geſtum ſit, ita narrari uideatur. Strenuè quod uolumus oſtendere factum,celeriuſculè dicemus: at aliud,otioſe retardabimus. Deinde modo acriter,tum clementer,mœſtè, hilariter in omnes partes commutabimus,ut uerba,ita pronuntiationem. Siqua inciderint in narratione dicta,rogata,reſponſa, ſi quæ admirationes,de quibus nos narrabimus,diligenter animaduertemus,ut omnium perſonarum ſenſus, atq; animos uoce exprimamus. Sin erit ſermo in iocatione, leniter tremebunda uoce cum parua ſignificatione riſus,ſine ulla ſuſpicione nimiæ cachinnationis,leniter oportebit à ſermone ſerio torquere ad liberalem iocum,uocem. Cum autem contendere oportebit,quoniam id aut per continuationẽ, aut per diſtributionem faciendũ eſt,in continuatione adaucto mediocriter ſono uocis,uerbis continuandis,uocem quoque adaugere oportebit,& torquere ſonum, & celeriter cum clamore uerba conficere,ut uim uolubilem orationis uociſeratio conſequi poßit. In diſtributione uocem ab imis faucibus exclamatione quàm clariſsima adhibere oportet,& quantum ſpatij per ſingulas exclamationes ſumpſerimus,tantum in ſingula interualla ſpatij conſumere iubemur. In amplificationibus, cum cohortatione utemur

mur uoce attenuatiſsima, clamore leni, ſono æquabili, cōmutationibus crebris, maxima celeritate. In conqueſtione utemur uoce depreſſa, inclinato ſono, crebris interuallis, longis ſpatijs, magnis commutationibus. De figura uocis ſatis dictum eſt: nunc de corporis motu dicendum uidetur. Motus eſt, corporis geſtus, & uultus moderatio quædam, quæ probabiliora reddit ea, quæ pronuntiantur. Conuenit igitur in uultu pudorem & acrimoniam eſſe. In geſtu nec uenuſtatem conſpicuam, nec turpitudinem eſſe: ne aut hiſtriones, aut operarij uideamur eſſe. Ad eaſdem igitur partes, in quas uox eſt diſtributa, motus quoque corporis ratio uidetur eſſe accommodanda. Nam ſi erit ſermo cum dignitate, ſtantes in ueſtigio, leui dexteræ motu loqui oportebit, hilaritate, triſtitia, mediocritate uultus ad ſermonis ſententias accommodata. Sin erit in demonſtratione ſermo, paululum corpus à ceruicibus demittemus. Nam hoc eſt à natura datum, ut quàm proximè tum uultum admoueamus ad auditores, ſi quam rem docere eos, & uehementer inſtigare uelimus. Sin erit in narratione ſermo, idem motus poterit idoneus eſſe, qui paulò antè demonſtrabatur in dignitate. Sin erit in iocatione, uultu quandam debebimus hilaritatem ſignificare, ſine commutatione geſtus. Sin contendemus per continuationem, brachio celeri, mobili uultu, acri aſpectu utemur. Sin contentio fiet per diſtributionem, celeri porrectione brachij, inambulatione, pedis dextri rara ſupploſione, acri & defixo aſpectu uti oportet. Sin utemur amplificatione per cohortationem, paulò tardiore & conſideratiore geſtu conueniet uti, ſimilibus cæteris rebus, atque in contentione per continuationem. Sin utemur amplificatione per conqueſtionem,

Motus corporis.

fœminco plangore, & capitis ictu, nonnunquam ſe-dato & conſtanti geſtu, meſto, & conturbato uultu uti oportebit. Non *ſum neſcius, quantum ſuſceperim negotij, qui motus corporis exprimere uerbis, & imitari ſcriptura conatus ſim uoces.* Verum *nec hoc confiſus ſum poſſe fieri, ut de his rebus ſatis commodè ſcribi poſſet: nec ſi id fieri non poſſet, hoc quod feci, fore inutile putabam, propterea quòd hic admonere uoluimus, quid oporteret: reliqua trademus exercitationi.* Hoc *ſcire tamen oportet, pronuntiationē bonam id perficere, ut res ex animo agi uideatur.* Nunc *ad theſaurum inuentorum, atque omnium partium rhetoricæ cuſtodem memoriam tranſeamus.*

De memoria.

MEMORIA *utrum habeat quiddam artificij, an omnis à natura proficiſcatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur.* Nunc *perinde atque conſtet in hac re multum ualere artem & præceptionem, ita ea de re loquemur.* Placet *enim nobis eſſe artificium memoriam: quare placeat, alias oſtendemus: in præſentia cuiuſmodi ſit ea, aperiemus. Sunt igitur duæ memoriæ: una naturalis, altera artificioſa.* Naturalis *eſt ea, quæ noſtris animis inſita eſt, & ſimul cum cogitatione nata.* Artificioſa *eſt ea, quam confirmat inductio quædam, & ratio præceptionis. Sed quia in cæteris rebus ingenij bonitas imitatur ſæpe doctrinam, ars porrò naturæ commoda confirmat & auget: ita fit in hac re, ut nonnunquam naturalis memoria, ſicuti data eſt egregia, ſimilis ſit huic artificioſæ.* Porrò *hæc artificioſa, naturæ commoda retinet, & amplificat ratione doctrinæ.* Quapropter *& naturalis memoria præceptione confirmanda eſt, ut ſi egregia: & hæc quæ doctrina datur, indiget*

Naturalis.
Artificioſa.

Ars naturam adiuuat

get ingenij. Nec hoc magis aut minus in hac re, quàm in cæteris artibus fit, ut ingenio, doctrina, præceptione, natura niteſcat. Quare & illis, qui natura memores ſunt, utilis hæc erit inſtitutio: quod tute paulo pòſt poteris intelligere. Quòd ſi illi freti ingenio, noſtra præceptione non indigerent, tamen iuſta cauſa daretur, quare ijs, qui minus ingenij habent, adiumento uelimus eſſe. Nunc de artificioſa memoria loquemur.

Cōſtat igitur artificioſa memoria ex locis et imaginibus. Locos appellamus eos, qui breuiter, perfectè, inſigniter, aut natura, aut manu ſunt abſoluti, ut eos facilè naturali memoria comprehendere & amplecti queamus, ut ædes, intercolumnium, angulum, fornicem, & alia quæ his ſimilia ſunt. Imagines, ſunt formæ quædam, & notæ, & ſimulachra eius rei, quam meminiſſe uolumus: quod genus, equi, leones, aquilæ, quorum memoriam ſi uolemus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. Nunc cuiuſmodi locos inuenire, & quo pacto reperire, & in locis imagines conſtituere oporteat, oſtendemus. Quemadmodum igitur qui literas ſciunt, poſſunt id quod dictum eſt ſcribere, & recitare quod ſcripſerunt: ita qui μνημονικὰ didicerunt, poſſunt quæ audierunt in locis collocare, & ex his memoriter pronuntiare. Loci enim ceræ aut chartæ ſimillimi ſunt: imagines, literis: diſpoſitio & collocatio imaginum, ſcripturæ: pronuntiatio, lectioni. Oportet igitur, ſi uolumus multa meminiſſe, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare poſſimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, nequando perturbatione ordinis impediamur, quò ſecius quoto quoque loco libebit, uel à ſuperio-

re, uel ab inferiore, uel à media parte imagines ſequi, ea quæ mandata locis erunt, edere & proferre poßimus. Nam *ut ſi in ordine ſtantes notos complures uiderimus, nihil noſtra interſit, utrum à ſummo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: ita in locis ex ordine collocatis eueniet, ut in quamlibet partem quoto quoque loco libebit, imaginibus commoniti dicere poßimus id quod locis mandauerimus. Quare placet & ex ordine locos comparare, & locos, quos aſſumpſerimus, egregiè commeditari oportebit, ut perpetuò nobis hærere poßint.* Nam *imagines, ſicut literæ, delentur, ubi nihil illis utimur: loci tanquam cera remanere debent.* Et *ne fortè in numero locorum falli poßimus, quintum quenque locum placet notari: quod genus, ſi in quinto loco manum auream collocemus, & ſi in decimo aliquem notum, cui prænomen ſit* Decimo: *deinde facilè erit ſimiles notas quinto quoque loco collocare.* Item *commodius eſt in derelicta, quàm in celebri regione locos comparare: propterea quòd frequentia & obambulatio hominum conturbat, & infirmat imaginum notas: ſolitudo conſeruat integras ſimulachrorum figuras.* Præ*terea dißimiles forma atque natura loci comparandi ſunt, ut diſtinctè interlucere poßint: nam ſi quis multa intercolumnia ſumpſerit, conturbabitur ſimilitudine locorum, ut ignoret quid in quoquo loco collocarit.* Et *magnitudine modica, & mediocres locos habere oportet.* Nam *& præter modum ampliuagas imagines reddunt, & nimis anguſti ſæpe non uidentur poſſe capere imaginum collocationem.* Tum *nec nimis illuſtres, nec uehementer obſcuros locos haberi oportet: ne aut obcæcentur tenebris imagines, aut ſplendore præfulgeant.* In*terualla*

terualla locorum mediocria placet eſſe, ferè paulò plus, aut minus pedum tricenûm. Nam ut aſpectus, ita cogitatio minus ualet, ſiue nimis procul amoueris, ſiue uehementer propè admoueris id, quod oportet uideri. Sed quanquam facile eſt ei, qui paulò plura explorauerit, quamuis multos & idoneos locos comparare: tamen ſiquis ad iſta ſatis idoneos inuenire ſe non putabit, ipſe ſibi conſtituat quàm uolet multos licebit. Cogitatio enim quamuis regionem poteſt amplecti, & in ea ſitum loci cuiuſdam ad ſuum arbitrium fabricari & architectari. Quare licebit, ſi hac prompta copia contenti non erimus, noſmetipſos nobis cogitatione noſtra regionem conſtituere, & idoneorum locorum commodiſſimam diſtinctionem comparare. De locis ſatis dictum eſt: nunc ad imaginum rationem tranſeamus. Quoniam ergo rerum ſimiles imagines eſſe oportet, & ex omnibus uerbis notas nobis ſimilitudines eligere debemus, duplices ſimilitudines eſſe debent: unæ rerum, alteræ uerborum. Rerum ſimilitudines exprimuntur, cum ſummatim ipſorum negotiorum imagines comparamus. Verborum ſimilitudines conſtituuntur, cum uniuſcuiuſque nominis & uocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam ſæpe una tota, & imagine ſimplici comprehendemus, hoc modo: Vt ſi accuſator dixerit ab reo hominem ueneno necatum, & hæreditatis cauſa factum arguerit, & eius rei multos dixerit teſtes & conſcios eſſe. Si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum ſit, meminiſſe uolemus, in primo loco rei totius imaginem conformabimus, ægrotum in lecto cubantem faciemus ipſum illum, de quo agetur, ſi formam eius detinebimus: ſi eum nõ agnouerimus, aliquem ægrotum non de

minimo loco ſumemus, ut citò in mentem uenire poſſit, & reũ ad lectũ eius adſtituemus, dextera poculum, ſiniſtra tabulas, medico teſticulos arietinos tenentẽ. Hoc mo*do, & teſtium, & hæreditatis, & ueneno necati memoriam habere poterimus. Item deinceps cætera crimina ex ordine in locis ponemus, & quotieſcunque rem meminiſſe uolemus, ſi formarum diſpoſitione, & imaginum diligenti notatione utemur, facilè ea, quæ uolemus, memoria conſequemur. Cum uerborum ſimilitudines imaginibus exprimere uolemus, plus negotij ſuſcipiemus, & magis ingenium noſtrum exercebimus. Id nos hoc modo facere oportebit:* Iam domi ultionem Reges Atridæ parant. *In loco conſtituere oportet manus ad cœlum tollentem* Domitium, *cum à* Regibus Martijs *loris cæditur.* Hoc erit, Iam domi ultionem Reges. *In altero loco* Aeſopum *&* Cimbrum *ſubornari, ut ad* Iphigeniam, Agamẽnonem, *&* Menelaum: *hoc erit,* Atridæ parant. *hoc modo omnia uerba erunt expreſſa. Sed hæc imaginum conformatio tum ualet, ſi naturalem memoriam exuſcitauerimus hac notatione, ut uerſu poſito, ipſi nobiſcum primùm tranſeamus bis aut ter eum uerſum, deinde cum imaginibus uerba exprimamus. hoc modo naturæ ſuppeditabitur doctrina: nam utraque altera ſeparata minus erit firma, ita tamen ut multò plus in doctrina atque arte præſidij ſit.* Quod docere non grauaremur, *ni metueremus, ne cũ ab inſtituto noſtro receſſiſſemus, minus commodè ſeruaretur hæc dilucida breuitas præceptionis.* Nunc quoniam *ſolet accidere, ut imagines partim firmæ, & ad monendum idoneæ ſint, partim imbecilles & infirmæ, quæ uix memoriam poſſint excitare: qua de cauſa utrunque fiat, conſyderandum eſt, ut cognita*

Natura et ars separatim minus ualet Hor. in Poetica idē sentit.

cauſa, quas uitemus, & quas ſequamur imagines ; ſcire poßimus. Docet igitur nos ipſa natura, quid oporteat fieri. nam ſi quas res in uita uidemus paruas, uſitatas, quotidianas, eas meminiſſe non ſolemus: propterea quòd nulla niſi noua, aut admirabili re commouetur animus: at ſi quid uidemus aut audimus egregiè turpe, aut honeſtum, inuſitatum, magnũ, incredibile, ridiculũ, id diu meminiſſe conſueuimus. Itemq; quas res ante ora uidemus, aut audimus, obliuiſcimur plerunq;: quæ acciderũt in pueritia, meminimus optimè ſæpe: nec hoc alia de cauſa poteſt accidere, niſi quòd uſitatæ res facilè è memoria elabuntur, inſignes & nouæ manent diutius. Solis exortus, curſus, occaſus nemo admiratur, propterea quòd quotidie fiunt: at eclipſes Solis mirantur, quia raro accidunt: & Solis eclipſes magis mirantur, quàm Lunæ, quoniam hæ crebriores ſunt. Docet ergo ſe natura uulgari, & uſitata re non exuſcitari, nouitate uerò & inſigni quodam negotio cõmoueri. Imitetur igitur ars naturam, & quod ea deſyderat, inueniet, ſi quod oſtendit, ſequatur. Nihil eſt enim quod aut natura extremũ inuenerit, aut doctrina primũ: ſed rerum principia ab ingenio profecta ſunt, & exitus diſciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere conſtituere oportebit, quod genus manere in memoria diutißimè poteſt: id accidet, ſi quàm maximè notas ſimilitudines conſtituemus: ſi nõ mutas, nec uagas, ſed aliquid notum agentes imagines ponemus: ſi egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus: ſi aliqua re exornabimus, ut ſi coronis, aut ueſte purpurea, quò nobis notior ſit ſimilutudo: aut ſi qua re deformabimus, ut ſi cruentam aut cœno oblitam, aut rubrica delibutam inducamus, quò magis inſignita ſit forma: aut ſi ridi-

Ars imitatur naturã.

Natura principia comparat, Ars exitus absoluit.

culas res aliquas imaginibus attribuamus. Nam ea res quoque faciet, ut facilius meminiſſe poßimus. Nam quas res ueras facilè meminimus, eaſdem fictas, & diligenter notatas meminiſſe non eſt difficile. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quoſq; locos imaginum renouandarum cauſa celeriter animo percurramus. Scio pleroſq; Græcos, qui de memoria ſcripſerunt, feciſſe, ut multorum uerborum imagines conſcriberent, uti qui eas ediſcere uellent, paratas haberent, ne quid in quærẽdo conſumerent operæ; quorũ rationem aliquot de cauſis improbamus. Primùm, quòd in uerborum innumerabilium multitudine ridiculum ſit mille uerborum imagines comparare. Quantulum enim poterunt hæc ualere, cum ex infinita uerborũ copia, modò aliud, modò aliud nos uerbũ meminiſſe oportebit? Deinde cur uolumus ab induſtria quenquam remouere, ut ne quid ipſe quærat, cũ nos illi omnia parata quæſitaq; tradamus? Præterea ſimilitudine alia alius magis commouetur. Nam ut ſæpe formam ſi quam ſimilem cuipiam dixerimus eſſe, non omnes habemus aſſenſores, quòd alij uidetur aliud: ita fit in imaginibus, ut quæ nobis diligenter notæ ſint, eæ parum uideantur inſignes alijs. Quare ſibi quenque ſuo commodo conuenit imagines comparare. Poſtremò præceptoris eſt docere, quemadmodum quæri quidque conueniat, & unum aliquod aut alterum, non omnia quæ eius generis erunt, exempli cauſa ſubijcere, quò res poßit eſſe dilucidior. Vt cum de procemijs quærendis diſputamus, rationẽ damus quærendi, non mille procemiorum genera conſcribimus, ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire.

Verborum memoria. Nunc ne fortè uerborum memoriam, aut nimis difficilem, aut parum utilem arbitreris, & ipſarum memoria

rerum

rerum contentus ſis, quòd & utiliores ſint, & plus habeant facilitatis, admonendus es, quare uerborum memoriam non improbemus. Nam putamus oportere eos, qui uelint res faciliores ſine labore, & moleſtia facile meminiſſe, in rebus difficilioribus eſſe ante exercitatos. Nec nos hanc uerborum memoriam inducimus, ut uerſus meminiſſe poßimus, ſed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quæ pertinet ad utilitatem, confirmetur: ut ab hac difficili conſuetudine ſine labore ad illam facilitatem trãſire poßimus. Sed cum in omni diſciplina infirma eſt artis præceptio ſine ſumma aßiduitate exercitationis, tum uerò in μνημονικοῖς minimum ualet doctrina, niſi induſtria, ſtudio, labore, diligentia comprobetur. Quàm plurimos locos, ut habeas, & quàm maximè ad præcepta accommodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conueniet. Non enim ſicut à cæteris ſtudijs abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos poteſt cauſa deducere aliqua. Nunquam eſt enim, quin aliquid memoriæ tradere uelimus, & tum maximè cum aliquo maiore negotio detinemur. Quare cum ſit utile facilè meminiſſe, non te fallit, quod tantopere utile ſit, quanto labore ſit appetendum: quod poteris exiſtimare utilitate cognita. Pluribus uerbis ad eam te hortari non eſt ſententia, ne aut tu noſtro, aut nos tuo ſtudio diffidere, aut minus quàm res poſtulat, dixiſſe uideamur. De quinta parte Rhetoricæ deinceps dicemus: tu primas quaſque partes in animo frequenta, &, quod maximè neceſſe eſt, exercitatione confirma.

Ars sine exercitatione.

RHE

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM.

LIBER IIII.

QVONIAM *in hoc libro* C. Herenni *de elocutione conſcripſimus, & quibus in rebus opus fuit exemplis uti, noſtris exemplis uſi ſumus, & id fecimus præter cõſuetudinem* Græcorũ, *qui de hac re ſcripſerunt, neceſſarie faciendum eſt, ut paucis rationem noſtri conſilij demus.* Atque hoc nos neceßitudine *facere, nõ ſtudio ſatis erit ſigni, quòd in ſuperioribus libris nihil, neque ante rem, neque præter rem locuti ſumus.* Nunc, *ſi pauca, quæ res poſtulat, dixerimus, tibi id quod reliquum eſt artis, ita uti inſtituimus, perſoluemus.* Sed *facilius noſtram rationẽ intelliges, ſi prius quid illi dicant, cognoueris.* Compluribus *de cauſis putant oportere, cum ipſi præceperint quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuſcuiuſque generis ab oratore, aut poëta probato ſumptum ponere exemplum.* Et *primum ſe id modeſtia commotos facere dicunt, propterea quòd uideatur eſſe oſtentatio quædam, nõ ſatis habere præcipere de artificio, ſed ipſos etiam uideri uelle artificioſe gignere exempla: hoc eſt, inquiunt, oſtentare ſe, non artem oſtendere.* Quare *pudor in primis eſt ad eã rem impedimẽto, ne nos ſolos probare, nos amare, alios cõtemnere, & deridere uideamur.* Etenim *cum poßimus ab* Ennio *ſumptum, aut à* Graccho *ponere exemplum, uidetur eſſe arrogantia, illa relinquere, & ad ſua deuenire.* Præterea *exempla teſtimoniorum*

Exẽpla unde petẽda.

locum obtinent. Id enim quod admonuerit, & leuiter fecerit præceptio, exemplo ſicut teſtimonio cõprobatur. Non igitur ridiculus ſit, ſi quis in lite, aut in iudicio domeſtico pugnet, & ſui ipſius teſtimonio abutatur? Vt enim teſtimonium, ſic exemplum rei confirmandæ cauſa ſumitur. Non ergo oportet hoc, niſi à probatiſſimo ſumi, ne quod aliud confirmare debeat, egeat ipſum confirmationis. Etenim neceſſe eſt, aut ſe omnibus anteponant, & ſua maximè probent: aut negent optima eſſe exẽpla, quæ à probatiſſimis oratoribus, aut poëtis ſumpta ſunt. Si ſe omnibus anteponãt, intolerabili arrogãtia ſunt: ſi quos ſibi præponant, & eorũ exẽpla ſuis exẽplis nõ putent præſtare, nõ poſſunt dicere, quare ſibi illos anteponãt. Quid igitur ipſa autoritas antiquorũ? Nam cũ res probabiliores, tũ hominũ ſtudia ad imitandũ alacriora reddit, imò erigit omniũ cupiditates, & acuit induſtriã, cũ ſpes iniecta eſt poſſe imitando Gracchi, aut Craſſi conſequi facultatẽ. Poſtremò hoc ipſum eſt ſummũ artificiũ, res uarias & diſpares in tot poëmatibus et orationibus ſparſas, et uagè diſiectas ita diligẽter eligere, ut unũquodq; genus exẽplorũ ſub ſingulos artis locos ſubijcere poſſis. Hoc ſi induſtria ſolũ fieri poſſet, tamen eſſemus laudandi, cũ talem laborem non fugiſſemus: nunc uerè ſine ſummo artificio non poteſt fieri. Quis eſt enim qui non, cum ſummè teneat artem, poſſit ea quæ iubeat ars, de tanta, & tam diffuſa ſcriptura notare, & ſeparare? Cæteri, cum legunt orationes bonas, aut poëmata, probant oratores, & poëtas, neque intelligunt, qua re commoti probẽt: quòd ſcire non poſſunt, ubi ſit, nec quid ſit, nec quo modo factum ſit id, quod eos maximè delectet. At is qui & hæc omnia intelligit, & idonea maximè eligit, & omnia in arte maximè ſcribenda,

redigit

Præceptū exẽplo comprobatur

Teſtimonio ſuo uti ridiculum.

Summũ artificium

Qui ſit notare et inſpicere qd ars ſcripta

imperiti laudant

Summus arte peritus

redigit, in ſingulas rationes præceptionis, neceſſe eſt eius rei ſummus artifex ſit. Hoc igitur ipſum maximum artificium eſt, in arte ſua poſſe, & alienis exemplis uti. Hæc illi cum dicunt, magis nos autoritate ſua cõmouent, quàm ueritatẽ diſputationis. Illud enim ueremur, ne cui ſatis ſit ad contrariam rationem probandam, quòd ab ea ſteterint ij, qui & inuentores huius artificij fuerunt, & uetuſtate iam ſatis omnibus probati ſunt. Quòd ſi illorum autoritate remota, res omnes uolent cum re comparare, intelligent non omnia eſſe concedenda antiquitati. Primùm igitur quod ab eis modeſtia dicitur, uideamus ne nimium inutiliter, & pueriliter proferatur. Nam ſi tacere, & nihil ſcribere modeſtia eſt, cur quidquam ſcribunt, aut loquuntur? Sin aliquid ſuum ſcribunt, cur quò ſecius omnia ſcribant, impediuntur modeſtia? Quaſi ſi quis ad Olimpiacũ uenerit curſum, et ſteterit ut mittatur, impudẽteisq; illos dicat eſſe, qui currere cœperint, ipſe intra carcerẽ ſtet, & narret alijs quomodo Ladas, aut Boius cum Sicyonijs curſitarint: Sic iſti, cum in artis curriculũ deſcenderunt, illos, qui in eo quod eſt artificij, elaborent, aiunt facere immodeſtè: ipſi aliquem antiquum oratorem, aut poëtam laudant, aut ſcripturam, ſic ut in ſtadium rhetoricæ artis prodire non audeant. Non auſim dicere, ſed tamẽ uereor, ne qua in re laudem modeſtiæ uenentur, in ea ipſa re ſint impudentes. Quid enim tibi uis, aliquis inquiet? artem tuam ſcribis, gignis nobis nouas præceptiones, eas ipſe confirmare non potes, ab alijs exempla ſumis: uide ne facias impudenter, qui tuo nomini uelis ex aliorum laboribus libare laudem. Nam ſi eorum uolumina prehenderint antiqui oratores, & poëtæ, et ſuum quiſque de libris ſuis tulerint, nihil iſtis, quod ſuum uelint relinquetur. At ex-

empla

empla,quoniam teſtimoniorũ ſimilia ſunt,item conuenit, ut teſtimonia,ab hominibus probatiſsimis ſumi. Primùm omnium exempla ponuntur hic non confirmandi, neque teſtificandi cauſa,ſed demonſtrandi.Non enim cum dicimus eſſe exornationem,quæ,uerbi cauſa,conſtet ex ſimiliter deſinentibus uerbis, & ponimus hoc exemplũ à Craſſo,quod poſſumus & debemus, teſtimonium collocamus, ſed exemplum.Hoc igitur intereſt inter exemplum & teſtimonium.Exemplo demonſtratur id, quod dicimus,cuiuſmodi ſit.Teſtimonio,eſſe illud ita,ut nos dicimus,confirmatur. Præterea oportet teſtimonium cum re conuenire:aliter enim rem non poteſt confirmare:at id quod illi faciunt,cum re non conuenit.Quid ita? quia pollicentur artem ſe ſcribere,& exempla proferunt ab ijs plerũque, qui artem neſcierunt.Tum quis eſt,qui poßit id,quod de arte ſcripſerit,comprobare, niſi aliquid ſcribat ex arte? Contraq; faciunt,quàm polliceri uidentur. nam cum ſcribere artẽ inſtituunt,uidentur dicere ſe excogitaſſe,quod alios docerent:cum uerò ſcribunt, oſtendunt nobis quid alij excogitarint.At hoc ipſum difficile eſt,inquiunt,eligere de multis.Quid dicitis difficile? utrum laborioſum, an artificioſum? Si laborioſum,non ſtatim præclarũ.Sunt enim multa laborioſa,quæ ſi faciatis,non continuò glorie mini,niſi etiam ſi ueſtra manu fabulas, aut orationes totas tranſcripſiſſetis,glorioſum putaretis. ſin autem iſtud, artificium egregiũ dicitis,uidete ne inſueti rerum maiorum uideamini, ſi uos parua res, ſicuti magna delectat. Nam iſto modo eligere rudis quidem nemo poteſt, ſed ſine ſummo artificio multi.Quiſquis enim audierit de arte paulò plus,in elocutione præſertim,omnia uidere poterit,quæ ex arte dicuntur: facere nemo poterit,niſi eruditus.

Exemplũ, & teſtimonium differunt.

Exẽpla unde petendum

ditus. Ita ut ſi de tragœdijs Ennij uelis ſentẽtias eligere, aut de Pacuuianis periodos: ſed quia planè rudis id facere nemo poterit, cum feceris, te literatiſsimum putes, ineptus ſis, propterea quòd id facilè faciat quiuis mediocriter literatus. Item ſi cùm ex orationibus, aut poëmatibus elegeris exempla, quæ certis ſignis artificij notata ſunt, quia rudis id nemo facere poßit, artificioſißimè te feciſſe putes, erras: propterea quòd iſto ſigno uidemus te nõnihil eius ſcire, alijs ſignis te ſcire multa intelligimus. Quòd ſi artificioſum eſt intelligere, quæ ſunt ex arte ſcripta, multò eſt artificioſius ipſum ſcribere ex arte. Qui enim ſcribit artificioſè, ab alijs commodè ſcripta facilè intelligere poterit: qui eliget facilè, non continuò ipſe commodè ſcribit. Et ſi eſt maximè artificioſum, alio tempore utantur ea facultate, non tum cum parère ipſi, & gignere, & proferre debet. Poſtremò in eo uim artificij conſumant, ut ipſi ab alijs potius eligendi, quàm aliorum boni electores exiſtimentur. Contra ea, quæ ab ijs dicuntur, qui dicunt alienis ſe exemplis uti oportere, ſatis eſt dictum. Nunc quæ ſeparatim dici poßint, conſideremus. Dicimus ergo eos omnes, ideo quòd alienis utantur, peccare: tum etiam magis delinquere, quòd à multis exempla ſumant. ſed de eo quod poſteà diximus, antè uideamus. Si concederem aliena oportere aſſumere exempla, uincerem unius oportere. Primùm quòd contra hoc nulla ſtaret eorum ratio. liceret enim eligerent, & probarent quemlibet, qui ſibi in omnes res ſuppeditaret exempla, uel poëtam, uel oratorem, cuius autoritate niterentur. Deinde intereſt magni eius, qui diſcere uult, utrum unum omnia, an omnia neminem, ſed aliud alium putet conſequi poſſe. Si enim putabit poſſe omnia penes unum conſiſtere, ipſe quoq; ad om-

nium

nium nitetur facultatẽ: ſi id deſperarit, in paucis ſe exer cebit, ipſis etiam contentus erit: nec mirum cum ipſe præceptor artis omnia penes unum reperire non poterit. Allatis igitur exemplis à Catone, à Gracchis, à Lælio, à Scipione, Galba, Porcina, Craſſo, Antonio, cæteriſq́;, itẽ ſumptis alijs à poëtis, & hiſtoriarũ ſcriptoribus, neceſſe erit eum qui diſcet, ab omnibus putare omnia, ab uno pauca uix potuiſſe ſumi. Quare ſi unius alicuius eſſe ſimilem ſatis habebit, omnia quæ omnes habuerint, ſolum habere ſe poſſe diffidet. ergo inutile eſt ei, qui diſcere uult, putare non unum omnia poſſe. Igitur nemo in hanc incidet opinionem, ſi ab uno exempla ſumpſiſſent. nunc hoc ſigni eſt ipſos artis ſcriptores non putaſſe unum potuiſſe in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque ſua protulerunt, neque unius alicuius, aut denique duorum, ſed ab omnibus oratoribus & poëtis exempla ſumpſerunt. Deinde, ſi quis uelit artem demonſtrare nihil prodeſſe ad dicẽdum, non male utatur hoc adiumento, quòd unus omnes artis partes conſequi nemo potuerit. Quod igitur iuuat horum rationem, qui omnino improbent artem, id non ridiculum eſt, ipſum ſcriptorem artis ſuo iudicio comprobare? Ergo ab uno ſumenda fuiſſe docuimus exempla, ſi ſemper aliunde ſumerentur. Nunc omnino aliunde ſic intelligemus ſumenda non fuiſſe. Primum omnium, quod ab artis ſcriptore affertur exẽplum, de eius artificio debet eſſe, non ut ſi quis purpuram, aut aliud quippiã uendens, dicat, ſume à me, ſed huius exemplum aliunde rogabo, tibiq́; oſtendam. Si merces ipſi, qui uenditant, aliunde exemplum quæritent aliud mercis: aut ſi aceruos ſe dicant tritici habere, & eorum exemplum pugno non habeant, quod oſtendant. Si Triptolemus, cùm omnibus ſemen largiretur,

giretur, ipſe ab alijs hominibus id mutuaretur: aut ſi Prometheus, cum mortalibus ignem diuidere uellet, ipſe à uicinis cum teſta ambulans, carbunculos corrogaret, non ridiculum uideretur? Iſti magiſtri omnium dicendi præceptores non uidentur ſibi ridiculè facere, cum id, quod alijs pollicentur, ab alijs quærunt. ſi qui ſe fontes maximos penitus abſconditos aperuiſſe dicat, & hic ſitiens, quàm maximè loquatur, neque habeat quo ſitim ſedet, nõ irrideatur? Iſti cum non modò dominos ſe fontium, ſed ſeipſos fontes eſſe dicant, & omnium rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, ſi cum id polliceantur alijs, areſcant ipſi ſiccitate. Chares à Lyſippo ſtatuas facere non iſto modo didicit, ut Lyſippus caput oſtenderet Myronis, brachia Praxitelis, pectus Polycleti: ſed omnia coràm magiſtrum facientem uidebat, cæterorum opera, uel ſua ſponte cõſiderare poterat. Iſti credũt eos, qui hæc uelint diſcere, alia ratione doceri poſſe commodius. Præterea nec poſſunt quidem ea, quæ ſumuntur ab alijs exẽpla, tam eſſe accommodata ad artem, quàm propria, propterea quòd in dicendo leuiter unuſquiſque locus plerunque tangitur, ne ars appareat. In præcipiendo expreſſe conſcripta ponere oportet exempla, ut in artis formam conuenire poßint: & pòſt in dicendo, ne poßit ars emine re, & ab omnibus uideri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiã, ut magis ars cognoſcatur, ſuis exẽplis melius eſt uti. Poſtremò hæc quoque res duxit nos ad hanc rationem, quòd nomina rerum Græca, quæ conuertimus, ea remota ſunt à conſuetudine. Quæ enim res apud noſtros non erant, earum rerum nomina non poterant eſſe uſitata. Ergo hæc aſperiora primò uideantur neceſſe eſt, idq; fiet rei, non noſtra difficultate. Reliquum ſcripturæ conſumetur

Polliceri ... ſabet ... ridiculũ

ſumetur in exemplis. hæc aliena ſi poſuiſſemus, factum eſſet ut quod commodius eſſet in hoc libro, id noſtrum non eſſet: quod aſperius & inuſitatum, id propriè nobis attribueretur. Ergo hãc quoque incõmoditatem fugimus. His de cauſis, cum artis inuentionem Græcorũ probaſſemus, exemplorum rationem ſecuti non ſumus. Nunc tempus poſtulat, ut ad elocutionis præcepta tranſeamus. Bipartita erit igitur nobis elocutionis præceptio. Primùm dicemus, quibus in generibus ſemper omnis oratoria elocutio debeat eſſe. Deinde oſtendemus, quas res ſemper habere debeat.

SVNT igitur tria genera, quæ nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio nõ uitioſa conſumitur: unam grauem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam uocamus. Grauis eſt, quæ conſtat ex uerborum grauiũ magna & ornata conſtructione. Mediocris eſt, quæ cõſtat ex humiliore, neque tamen ex infima, & peruulgatiſſima uerborum dignitate. Attenuata eſt, quæ demiſſa eſt uſque ad uſitatiſſimam puri ſermonis conſuetudinẽ. In graui conſumetur oratio figura, ſi quæ cuiuſq; rei poterunt ornatiſſima uerba reperiri, ſiue propria, ſiue translata, ad unamquanque rem accõmodabuntur: & ſi graues ſententiæ, quæ in amplificatione & cõmiſeratione tractantur, eligentur: & ſi exornationes ſententiarũ, aut uerborum, quæ grauitatem habebunt, de quibus pòſt dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figuræ erit hoc exemplum: Nã quis eſt ueſtrum Iudices, qui ſatis idoneã poſſit in eũ pœnam excogitare, qui prodere hoſtibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc ſcelere comparari? quod huic maleficio dignum ſupplicium poteſt inueniri? In ijs qui uiolaſſent ingenuam, matremfamiliãs conſtupraſſent, pulſaſſent

Tres dicendi figuræ.

ſaſſent aliquem, aut poſtremò necaſſent, maxima ſupplicia maiores noſtri conſumpſerunt: huic truculētiſſimo, ac nefario facinori ſingularem pœnam non reliquerūt. Atq; in alijs maleficijs ad ſingulos, aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit, huius ſceleris qui ſunt affines, uno cōſilio uniuerſis ciuibus atrociſſimas calamitates machinantur. O feros animos: ô crudeles cogitationes: ô derelictos ab humanitate homines: Quid agere auſi ſunt, aut cogitare potuerunt? Quo pacto hoſtes reuulſis maiorum ſepulchris, deiectis mœnibus, ouantes irruerent in ciuitatem? quomodo Deûm ſpoliatis templis, optimatibus trucidatis, alijs arreptis in ſeruitutem, matribusfamiliâs, & ingenuis ſub hoſtilem libidinem ſubiectis, urbs acerbiſſimo concidat incendio conflagrata? qui ſe non putant id quod uoluerint, ad exitum perduxiſſe, niſi ſanctiſſimæ patriæ miſerandum ſcelerati uiderint cinerem? Nequeo uerbis conſequi, Iudices, indignitatem rei: ſed negligētius id fero, quia uos mei non indigetis. Veſter enim uos animus amantiſſimus Reip. facilè edocet, ut eum qui fortunas omnium uoluerit prodere, præcipitem perturbetis ex ea ciuitate, quam iſte ſpurciſſimorū hoſtium dominatu nefario uoluerit obruere. In mediocri figura uerſabitur oratio, ſi hæc, ut antè dixi, aliquantulum demiſerimus, neque tamen ad infimum deſcenderimus, ſic: Quibuſcum bellum gerimus Iudices uidetis, cum ſocijs, qui pro nobis pugnare, & imperium noſtrum nobiſcum ſimul uirtute & induſtria conſeruare ſoliti ſunt. Hi cum ſe, & opes ſuas, & copiam neceſſariorum norunt, tum uerò nihilo minus propter propinquitatem, & omnium rerum ſocietatem, quid in omnibus rebus Po. Ro. poſſet, ſcire & æſtimare poterant. Hi, cum deliberaſſent nobiſcum bellū gerere, quæ-

ſo

ſo quæ res erat, qua freti bellum ſuſcipere conarentur? cum multò maximam ſociorum partem in officio manere intelligerent, cum ſibi non multitudinem militum, nõ idoneos Imperatores, *non pecuniam publicam præſto eſſe uiderent, non deniq; ullam rem, quæ res pertinet ad bellum adminiſtrandum.* Si *cum finitimis de finibus bellum gererent, ſi totum certamen in uno prælio poſitum putarent, tamẽ omnibus rebus inſtructiores ac paratiores uenirẽt, nedum illud imperium orbis terræ, cui imperio omnes gẽtes, reges, nationes, partim ui, partim uoluntate conſenſerunt, cum aut armis, aut liberalitate à* Po.Rom. *ſuperati eſſent, ad ſe transferre tantulis uiribus conarẽtur.* Quæret *aliquis,* Quid Fregellani *non ſua ſponte conati ſunt? Eò quidem minus iſti facilè conarentur, quo illi, quemadmodũ deſciſſent, uidebant.* Nam *rerũ imperiti, qui uniuſcuiuſque rei de rebus ante geſtis exempla petere nõ poſſunt, ij per imprudentiam facilè deducuntur in fraudem.* At *ij qui ſciunt quid alijs acciderit, facilè ex aliorũ euentis, ſuis rationibus poſſunt prouidere.* Nulla *igitur re inducti, nulla ſpe freti arma ſuſtulerũt?* Quis *hoc credat, tantam amentiam quenquam tenuiſſe, ut imperium* Pop. Rom. *tentare auderet nullis copijs fretus?* Ergo *aliquid fuiſſe neceſſe eſt: quid aliud, niſi id quod dico poteſt eſſe?* In *attenuato figuræ genere, quod ad infimum & quotidianum ſermonem demiſſum eſt, hoc erit exemplum:* Nã. *ut fortè hic in balneas uenit, cœpit, poſtquam perfuſus eſt, defricari.* Deinde, *ubi uiſum eſt ut in alueum deſcẽderet, ecce ibi iſte de tranſuerſo,* Heus, *inquit, adoleſcens, pueri tui modò me pulſauerunt, ſatisfacias oportet.* Hic *qui id ætatis ab ignoto præter conſuetudinem appellatus eſſet, erubuit.* Iſte *clarius eadẽ & alia dicere cœpit.* Hic

uix tandem inquit, Sine me conſiderare. Tum uerò iſte *cœpit uoce clamare iſta, quæ facilè cuiuis rubores eijcere poſſet: Ita petulans es atque acer, ut ne ad ſolarium quidem idoneus, ut mihi uidetur, ſed penès ſcenam, & in eiuſmodi locis exercitatus ſis? Conturbatus eſt adoleſcēs. nec mirum, cui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas uerſarentur, imperito eiuſmodi conuiciorum.* Vbi enim *iſte uidiſſet ſcurram exhauſto rubore, qui ſe putaret nihil habere, quod de exiſtimatione perderet, ut omnia ſine famæ detrimento facere poſſet?* Igitur genera figurarum ex ipſis exemplis intelligi poterunt. Erit enim & attenuata uerborum conſtructio quædam, & item alia in grauitate, alia poſita in mediocritate.

Vitia abutētium figuris dicendi.

Eſt autem cauendum, ne, dum hæc genera cōſectemur, in finitima & propinqua uitia ueniamus. Nam *graui figuræ, quæ laudanda eſt, propinqua eſt ea, quæ fugienda eſt, quæ rectè uidebitur appellari ſi ſufflata nominabitur.* Nam *ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur ſæpe, ita grauis oratio ſæpe imperitis uidetur ea, quæ turget & inflata eſt, cum aut nouis, aut priſcis uerbis, aut duriter aliunde translatis, aut grauioribus quàm res poſtulat, aliquid dicitur, hoc modo:* Nam *qui perduellionibus uenditat patriam, non ſatis ſupplicij dederit, ſi præceps in* Neptunias *depultus erit lacunas.* Pœnitet *igitur iſtum, qui montes belli fabricatus eſt, campos ſuſtulit pacis.* In hoc genus *plerique cum declinaſſent, & ab eo quò profecti ſunt, aberrauerunt, & ſpecie grauitatis falluntur, nec proſpicere poſſunt orationis tumorem.* Qui *in mediocre genus orationis profecti ſunt, ſi peruenire eò non potuerunt, errantes perueniūt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuans & diſſolutum: eò quòd ſine*

neruis

neruis & articulis fluctuat huc & illhuc, nec poteſt confirmare, nec uiriliter ſeſe expedire. id eſt huiuſmodi: Socij noſtri cum belligerare nobiſcum uellent, profectò ratiocinati eſſent etiam atque etiam quid poſſent facere ſi quidem ſua ſponte facerent, & non haberent hinc adiutores multos, & malos homines, & audaces. Solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia uolunt agere. Nõ *poteſt huiuſmodi ſermo tenere attentum auditorem, diffluit enim totus, neque quicquam comprehendens perfectis uerbis amplectitur.* Qui *non poſſunt in illa facetiſſima uerborum attenuatione commodè uerſari, ueniunt ad aridum & exangue genus orationis, quod non alienum eſt exile nominari, cuiuſmodi eſt hoc:* Nam *iſthic ad balneas acceſſit, ad hunc poſtea dixit, hic tuus ſeruus me pulſauit.* Poſtea *dixit hic illi, conſiderabo.* Poſt *ille conuiciũ fecit, & magis magisq; præſentibus multis clamauit.* Fri*uolus hic quidem iam, & illiberalis eſt ſermo.* Non *enim adeptus eſt id, quod habet attenuata figura, puris uerbis & electis compoſitam orationem.* Omne *genus orationis, & graue, & mediocre, & attenuatum dignitate afficiũt exornationes, de quibus poſt loquemur: quæ ſi raræ diſponentur, diſtinctam ſicuti coloribus: ſi crebræ collocabuntur, oblitam reddunt orationem.* Sed *figuram in dicendo commutari oportet, ut grauem mediocris, mediocrem excipiat attenuata.* Deinde *identidem commutẽtur, ut facilè ſatietas uarietate uitetur.*

QVONIAM *quibus in generibus elocutio uerſari debeat, dictum eſt, uideamus nunc, quas res debeat habere elocutio commoda & perfecta.* Quæ *maximè admodum oratori accõmodata eſt, tres res in ſe debet habere, elegantiam, compoſitionem, dignitatem.* Elegantia *eſt, quæ* De ornamentis.

f iij facit

facit ut unumquodque purè & apertè dici uideatur. Hæc *diſtribuitur in latinitatem & explanationem.* Latinitas *eſt, quæ ſermonem purum conſeruat ab omni uitio remotum.* Vitia *in ſermone, quò minus is* Latinus *ſit, duo poſſunt eſſe,* Solœciſmus *&* Barbariſmus. Solœciſmus *eſt, cū uerbis pluribus conſequens uerbū ſuperiori non accōmodatur.* Barbariſmus *eſt, cū uerbum aliquod uitiosè effertur.* Hæc *qua ratione uitare poßimus, in arte grammatica dilucidè diſcemus.* Explanatio *eſt, quæ reddit apertam & dilucidam orationem.* Ea *comparatur duabus rebus, uſitatis uerbis & proprijs.* Vſitata *ſunt ea, quæ uerſantur in ſermone, & cōſuetudine quotidiana.* Propria, *quæ eius rei uerba ſunt, aut eſſe poſſunt, qua de loquemur.* Cōpoſitio, *eſt uerborum conſtructio, quæ facit omnes partes orationis æqualiter perpolitas.* Ea *conſeruabitur, ſi fugiemus crebras uocalium cōcurſiones, quæ uaſtam, atq; biantem orationem reddunt, ut hoc eſt:* Baccæ *æneæ amœniſſimæ impendebant.* Et *ſi uitabimus eiuſdem literæ nimiā aßiduitatem, cui uitio uerſus hic erit exemplo. nam hic nihil prohibet in uitijs, alienis exemplis uti,* O Tite *tute* Tati *tibi tanta tyrāne tuliſti.* Et *hic eiuſdē poëtæ:* Quicquam *quiſquam cuiquam quod cōueniet, neget.* Et *ſi eiuſdem uerbi aßiduitatem nimiam fugiemus, ea eſt huiuſmodi:* Nam *cuius rationis ratio non extet, ei rationi ratio non eſt fidem habere.* Et *ſi non utemur continenter ſimiliter cadentibus uerbis, hoc modo:* Flentes, *plorātes, lacrymantes, obteſtantes.* Et *ſi uerborum tranſiectionem uitabimus, niſi quæ erit concinna, qua de re poſterius loquemur, quo in uitio eſt* Lucilius *aßiduus, ut hoc eſt in priore libro:* Has *res ad te ſcriptas* Luci *miſimus* Aeli. Itē, *fugere oportet longam uerborū continuationem, quæ & auditoris*

ditoris aures,& oratoris ſpiritũ lædit. His uitijs in compoſitione uitatis,reliquum operis conſumendum eſt in dignitate. Dignitas eſt,quæ reddit ornatam orationẽ uarietate diſtinguens.Hæc & in uerborum,& ſententiarũ exornationem diuiditur. Verborum exornatio eſt, quæ ipſius ſermonis inſignita continetur perpolitione. Sentẽtiarum exornatio eſt,quæ nõ in uerbis,ſed in ipſis rebus quandam habet dignitatem. Dignitas.

REPETITIO *eſt,cum cõtinenter ab uno,atque eodem uerbo in rebus ſimilibus & diuerſis principia ſumũtur,hoc modo: Vobis iſtud attribuendum eſt,uobis gratiá habenda,uobis res iſta erit honori.Item,Scipio Numantiam ſuſtulit,Scipio Carthaginem deleuit, Scipio pacem peperit,Scipio ciuitatem ſeruauit.Item,Tu in forũ prodire,tu lucem conſpicere,tu in horum conſpectum uenire conaris? Audes uerbũm facere, audes quicquam ab iſtis petere,audes ſupplicium deprecari? Quid eſt, quod poſſis defendere? quid eſt, quod audeas poſtulare? quid eſt, quod tibi putes concedi oportere? Non iuſiurandum reliquiſti? non amicos prodidiſti? non parenti manus intuliſti? non denique in omni dedecore uolutatus es? Hæc exornatio, cũ multũ uenuſtatis habet,tum grauitatis & acrimoniæ plurimum. Quare uidetur eſſe adhibenda & ad exornandam,& ad augendam orationem.* Repetitio.

Cõuerſio eſt, per quam non,ut antè,primum repetimus uerbum,ſed ad poſtremum cõtinenter reuertimur,hoc modo: Pœnos Po. Rom. *iuſtitia uicit,armis uicit,liberalitate uicit. Item ex quo tempore concordia de ciuitate ſublata eſt, libertas ſublata eſt,fides ſublata eſt,amicitia ſublata eſt.Item,C. Lælius homo nouus erat,ingenioſus erat, doctus erat,bonis uiris & ſtudioſis amicus erat,ergo in ciuitate primus* Conuerſio

 erat.

erat. Item, Nam cum iſtos ut abſoluant te rogas, ut peierent rogas, ut exiſtimationem negligant rogas, ut leges Po. Ro. tuæ libidini largiantur rogas. Cõplexio eſt, quæ utranque complectitur exornationem, & hanc & quam ante expoſuimus, ut & repetatur idem primum uerbum ſæpius, & crebro ad idem poſtremum reuertamur, hoc modo: Qui ſunt qui fœdera ſæpe ruperunt? Carthaginienſes. Qui ſunt, qui crudele bellum in Italia geſſerunt? Carthaginienſes. Qui ſunt, qui Italiam deformauerunt? Carthaginienſes. Qui ſunt, qui ſibi poſtulant ignoſci? Carthaginienſes. Videte ergo quid conueniat eos impetrare. Item, Quem Senatus damnarit, quem Pop. Rom. damnarit, quem omnium exiſtimatio damnarit, eum uos ſententijs ueſtris abſoluetis? Traductio eſt, quæ facit ut cum idem uerbum crebrius ponatur, non modò non offendat animum, ſed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: Qui nihil habet in uita iucundius uita, is cum uirtute uitam non poteſt colere. Item, Eum tu hominem appellas, qui ſi fuiſſet homo, nunquam tam crudeliter uitam hominis petiiſſet. At erat inimicus: ergo inimicum ſic ulciſci uoluit, ut ipſe ſibi reperiretur inimicus. Item, diuitias ſine diuitum eſſe, tu uerò uirtutem præfer diuitijs. Nam ſi noles diuitias cum uirtute comparare, uix ſatis idoneæ tibi uidebuntur diuitiæ, quæ uirtutis pediſequæ ſint. Ex eodem genere exornationis, cum idem uerbum modò ponitur in hac, modò in altera re, hoc modo: Cur eam rem tam ſtudioſe curas, quæ multas tibi dabit curas? Item, Amari iucũdum eſt, ſi curetur ne quid inſit amari. Item, Veniam ad uos, ſi mihi Senatus det ueniam. In his quatuor generibus exornationum, quæ adhuc propoſitæ ſunt, nõ inopia uerborum fit, ut ad idem uerbum redeatur ſæpius:

Cõplexio

Traductio.

ſæpius: ſed ineſt feſtiuitas quædam, quæ facilius auribus dijudicari, quàm uerbis demonſtrari poteſt. Cõtentio eſt, cum ex contrarijs uerbis oratio conficitur, hoc pacto: Habet aſſentatio iucunda principia, eadem exitus amariſſimos affert. Item, Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. Item, In otio tumultuaris, in tumultu ſolus es otioſus. In re frigidiſſima cales, in feruẽtiſſima friges. Tacito cum opus eſt, clamas: cum loqui conuenit, obmuteſcis. Ades, abeſſe uis, abes, reuerti cupis. In pace bellum quæritas, in bello pacem deſideras. In concione de uirtute loqueris, in prælio per ignauiam tubæ ſonitum perferre non potes. Hoc genere ſi diſtinguemus orationem, & ornati & graues poterimus eſſe. Exclamatio eſt, quæ conficit ſignificationẽ doloris, aut indignationis alicuius, per hominis, aut urbis, aut loci, aut rei cuiuſpiam compellationẽ, hoc modo: Te nunc alloquor Africane, cuius mortui quoque nomen ſplendori, ac decori eſt ciuitati. Tui clariſſimi nepotes ſuo ſanguine abluerunt inimicorum crudelitatem. Item, O perfidioſæ Fregellæ, quàm facilè ſcelere ueſtro contabuiſtis: ut cuius nitor urbis Italiam nuper illuſtrauit, eius nunc uix fundamentorũ reliquiæ maneant. Item, Bonorum inſidiatores latrocinio uitam innocentiſſimi cuiuſque petiſtis, tantam'ne ex iniquitate iudiciorum ueſtris calumnijs aſſumitis facultatem? Hac exclamatione ſi loco utemur, & rarò, & cum rei magnitudo poſtulare uidebitur, ad quam uolemus indignationem animũ auditoris adducemus. Interrogatio non omnis grauis eſt, neque cõcinna, ſed hæc, quæ cum enumerata ſunt ea, quæ obſunt cauſæ aduerſariorum, confirmat ſuperiorem orationem, hoc pacto: Cũ igitur hæc omnia faceres, diceres, adminiſtrares, utrum animos ſociorum ab Rep. remouebas

Contentio.

Exclamatio.

Interrogatio.

bas & alienabas? an non? & utrum'ne aliquem exornari oportuit, qui iſta prohiberet, ac fieri non ſineret? an non?

Ratiocinatio.

Ratiocinatio eſt, per quam nos ipſi à nobis rationē poſcimus, quare quidque dicamus, & crebro noſmet à nobis petimus uniuſcuiuſque propoſitionis explanationem. Ea eſt huiuſmodi: Maiores noſtri ſiquam unius peccati mulierem damnabant, ſimplici iudicio multorum maleficiorum conuictam putabant. Quo pacto? quoniam quam impudicam iudicarant, eam ueneficij quoque damnatam exiſtimabant. Quid ita? quia neceſſe eſt eam, quæ ſuum corpus addixerit turpiſſimæ cupiditati, timere permultos. Quos iſtos? uirum, parentes, cæteros, ad quos uidet ſui dedecoris infamiam pertinere. Quid poſteà? quos tantopere timeat, eos neceſſe eſt, ut quoquo modo poſſit, ueneficio petat. Cur? quia nulla poteſt honeſta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem, natura muliebris inconſideratam. Quid ueneficij damnatam? quid? putabant impudicam quoque neceſſariò. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium cauſa, quàm turpis amor, & intemperans libido commouere potuit: cum cuius animus mulieris eſſet corruptus, eius corpus caſtum eſſe nō putarint. Quid in uiris? idem'ne hoc obſeruabant? minimè. Quid ita? quia uiros ad unū quodque maleficium ſingulæ cupiditates impellunt: Mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. Item, Bene maiores noſtri hoc comparauerunt, ut neminem regem, quem armis cepiſſent, uita priuarent. Quid ita? quia quā nobis facultatem fortuna dediſſet, iniquum erat in eorum ſupplicio conſumere, quos eadem fortuna paulò antè in ampliſſimo ſtatu collocarat. Quid quòd exercitum contra duxit? deſino meminiſſe. Quid ita? quia uiri fortis eſt,

qui

qui de uictoria cōtendāt, eos hoſtes putare: qui uicti ſunt eos homines iudicare, ut poßit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille, *ſi uiciſſet, num idem feciſſet? non profectò tam ſapiens fuiſſet. Quid igitur ei parcis? quia talem ſtultitiam contemnere, non imitari conſueui.* Hæc exornatio ad ſermonem uehementer accommodata eſt, & animum auditoris reddit attentum, tum uenuſtate ſermonis, tum rationum expectatione. Sententia eſt, oratio ſumpta de uita, quæ, aut quid ſit, aut quid eſſe oporteat in uita, breuiter oſtēdit, hoc modo: Difficile eſt, primùm uirtutem reuereri, qui ſemper ſecunda fortuna ſit uſus. Item, Liber is eſt exiſtimandus, qui nulli turpitudini ſeruit. Item, Egens æquè eſt is, qui non ſatis habet, et is cui nihil ſatis poteſt eſſe. Item, Optima uiuendi ratio eſt eligenda: eam iucundam conſuetudo reddet. Huiuſmodi ſententiæ ſimplices non ſunt improbandæ, propterea quòd habet breuis expoſitio, ſi rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum eſt genus ſententiæ, quod confirmatur ſubiectione rationis, hoc modo: Omnes bene uiuendi rationes in uirtute ſunt collocandæ, propterea quòd ſola uirtus in ſua poteſtate eſt, omnia præter eā ſubiecta ſunt fortunæ dominationi. Item, Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius ſecuti ſunt, hi ſimul ac fortuna dilapſa eſt, deuolant omnes. Cum enim receßit ea res, quæ fuit cōſuetudinis cauſa, nihil ſupereſt quare poßint in amicitia retineri. Sunt item ſentētiæ, quæ duplices afferuntur, hoc modo ſine ratione: Errant qui in proſperis rebus omneis impetus fortunæ ſe putant fugiſſe. Sapienter cogitant, qui temporibus ſecūdis, caſus aduerſos reformidant. Cum ratione, hoc pacto: Qui adoleſcētium peccatis ignoſci putant oportere, falluntur,

Sententia

propterea

vide off l. 2 ſic.

Adoleſcẽtes qui caſtigãt.

ſententiarũ interponẽda.

propterea quòd ætas illa non eſt impedimento bonis ſtudijs: at hi ſapienter faciunt, qui adoleſcentes maximè caſtigant, ut quibus uirtutibus omnem uitam tueri poßint, eas in ætate maturißima uelint comparare. Sententias interponi raró conuenit, ut rei actores, non uiuendi præceptores eſſe uideamur: cum ita interponentur, multum afferent ornamenti. Nam neceſſe eſt animo eam comprobet tacitus auditor, cum ad cauſam uideat accommodari rem certam ex uita, & moribus ſumptam. Contrarium idem ferè eſt, quod contentio. Contrarium eſt, quod ex rebus diuerſis duabus, alteram breuiter et facilè confirmat, hoc pacto: Nã qui ſuis rationibus inimicus fuerit ſemper, eum quomodo alienis rebus amicum fore ſperes? Et item: Nam quem in amicitia perfidioſum eſſe cognoueris, eum quare putes inimicitias cum fide habere poſſe? Et qui priuatus intolerabili ſuperbia fuerit, eum commodum & ſui cognoſcentem uidere in poteſtate quis ſperet? Et qui in ſermonibus & conuentu amicorum uerum dixerit nunquam, eum ſibi in concionibus credis à mendacio temperaturum? item: Quos ex collibus deiecimus, cum ijs in campo metuimus dimicare? Qui cum plures erãt, paucis nobis exæquari non poterant: hi poſtquã pauciores ſunt, metuimus ne ſint ſuperiores? Hoc exornationis genus breuibus, & cõtinuatis uerbis perfectum eſſe debet, & cũ cõmodum eſt auditu propter breuem & abſolutam cõclu ſionem, tum uerò uehementer id quod opus eſt oratori, comprobat contraria re, & ex eo quod dubium non eſt, expedit illud quod dubium eſt, ut aut dilui non poßit, aut multò difficillimè poßit. Membrum orationis appellatur res breuiter abſoluta ſine totius ſententiæ demonſtratione, quæ denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo:

Contrariũ.

Amicus.

ſuperbus pri.

Mendax in conuentu amicorũ.

Membrum

do: Et inimico proderas, id eſt, unum quod appellatur mē brum: deinde hoc excipiatur oportet ab altero, & amicū lædebas. Ex duobus membris his hæc exornatio poteſt cō ſtare: ſed cōmodiſſima & abſolutiſſima eſt, quæ ex tribus conſtat, hoc pacto: Et inimico proderas, & amicum læde= bas, & tibi ipſi non conſulebas. Item, Nec Reip. conſului ſti, nec amicis profuiſti, nec inimicis reſtitiſti. Articulus dicitur, cum ſingula uerba interuallis diſtinguuntur cæſa oratione, hoc modo: Acrimonia, uoce, uultu aduerſarios perterruiſti. Item, Inimicos inuidia, iniurijs, potentia, per fidia ſuſtuliſti. Inter huius generis, & illius ſuperioris ue hementiam hoc intereſt: quòd illud tardius & rarius ue= nit, hoc crebrius & celerius peruenit. Itaque in illo gene re ex remotione brachij, & contortione dextræ gladius ad corpus afferri, in hoc autem crebro & celeri uulnere corpus conſauciari uidetur. Continuatio eſt, denſa & cō tinens frequentatio uerborum cum abſolutione ſententia rum. Ea utemur commodiſſimè tripartito, in ſententia, in contrario, in concluſione. In ſententia, hoc pacto: Ei non multum poteſt obeſſe fortuna, qui ſibi firmius in uirtute, quàm in caſu præſidium collocauit. In contrario, hoc mo do: Nam ſi quis ſpei non multum collocarit in caſu, quid eſt, quod ei magnopere caſus obeſſe poſſit? In concluſio= ne, hoc pacto: Quòd ſi in eos plurimum fortuna poteſt, qui ſuas rationes omnes in caſum contulerunt, non ſunt omnia cōmittenda fortunæ, ne magnam nimis in nos ha beat dominationem. In his tribus generibus ad continua tionis uim adeò frequentatio eſt neceſſaria, ut infirma fa cultas oratoris uideatur, niſi ſententiam, & contrarium, & concluſionem frequētibus efferat uerbis. Sed & aliâs quoque nonnunquam non alienum eſt, tametſi neceſſe nō

Articulus.

Cōtinuatio

eſt, eloqui res aliquas per huiuſcemodi continuationes.

Compar. *Compar appellatur, quod habet in ſe membra orationis, de quibus antè diximus, quæ conſtant ex pari ferè numero ſyllabarum.* Hoc non de enumeratione *noſtra fiet: nam id quidem puerile eſt, ſed tantum affert uſus, & exercitatio facultatis, ut animi quodam ſenſu par membrum ſuperiori referri poßimus, hoc modo:* In *prælio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias cõparabat: hæc omnia graueis caſus adminiſtrabant.* Item, *Illi fortuna felicitatẽ dedit, huic induſtria uirtutem comparauit.* In *hoc genere ſæpe fieri poteſt, ut non planè par ſit numerus ſyllabarũ, & tamen eſſe uideatur, ſi una, aut etiam altera ſyllaba eſt alterum breuius: aut ſi cum in altero plures ſunt, in altero longior, aut longiores, plenior aut pleniores ſyllabæ erunt: ut longitudo, aut plenitudo harum multitudinem alterius aſſequatur, & exæquet.*

Similiter cadens. *Similiter cadens, exornatio dicitur, cum in eadem conſtructione uerborum duo aut plura ſunt uerba, quæ ſimiliter iiſdem caſibus efferuntur, hoc modo:* Hominem *laudas egentem uirtutis, abundãtem felicitatis.* Item, Cuius *omnis in pecunia ſpes eſt, eius à ſapientia eſt animus remotus.* Diligentia *comparat diuitias, negligentia corrumpit animum: & tamen cum ita uiuit, neminem præ ſe ducit hominem.*

Similiter deſinens. *Similiter deſinens eſt, cum tametſi caſus non inſunt in uerbis, tamẽ ſimiles exitus ſunt, hoc pacto:* Turpiter *audes facere, nequiter ſtudes dicere.* Viuis *inuidioſè, delinquis ſtudioſè, loqueris odioſè.* Itẽ, *Audacter territas, humiliter placas.* Hæc *duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in caſus ſimilitudine uerſatur, inter ſe uehementer conueniunt: & ea re, qui his bene utũtur, plerunque ſimul ea collocant in iiſdem partibus orationis.* Id *hoc pacto facere oportet:*

oportet: *Perditiſsima ratio eſt amorem petere, pudorem fugere, diligere formam, negligere famam.* Hic & ea uerba, quæ caſus habent, ad caſus ſimiles: & illa quæ non habent, ad ſimiles exitus ueniunt. *Annominatio eſt, cum ad idem uerbum acceditur commutatione unius literæ, aut literarum, aut ad res diſsimiles ſimilia uerba accõmodantur.* Ea multis & uarijs rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione eiuſdem literæ, ſic: Hic qui ſe magnificè iactat, atque oſtentat, uenijt à te antè, quàm Romam uenit. Ex contrario: Hic quos homines alea uincijt, eos ferro ſtatim uincit. Productione eiuſdẽ literæ, hoc modo: Hunc auium dulcedo ducit ad auium. Breuitate eiuſdem literæ, hoc modo: Hic tãetſi uidetur eſſe honoris cupidus, tamen non tantum curiam diligit, quantum Curiam. Addendis literis, hoc pacto: Hic ſibi poſſet temperare, niſi amori mallet obtemperare. Demẽdis literis, ſic: Si lenones tanquam leones uitaſſet, uitæ ſe tradidiſſet. Traſferendis literis, ſic: Videte iudices, utrũ homini ſit nauo, an uano credere malitis. Itẽ, Nolo eſſe laudator, ne uidear adulator. Commutandis, hoc modo: Deligere oportet, quem uelis diligere. Hæ ſunt annominationes, quæ in literarum breui commutatione, aut productione, aut translatione, aut aliquo huiuſmodi genere uerſantur. Sunt autem aliæ, quæ non habent tam propinquam in uerbis ſimilitudinem, & tamen diſsimiles non ſunt: quibus de generibus unum eſt huiuſmodi, Quid ueniam, qui ſim, quare ueniam, quem inſimulem, cui proſim, quem poſtulem, breui cognoſcetis. Nam hic eſt in quibuſdam uerbis, quædam ſimilitudo non tam affectanda, quàm illæ ſuperiores, ſed tamen adhibenda nonnunquam. Alterum genus huiuſmodi: Demus operã Quirites, ne omnino P.C. circunſcripti putentur. Hæc annominatio

Annominatio.

nominatio magis accedit ad ſimilitudinem, quàm illa ſuperior, ſed minus, quàm illæ ſuperiores: propterea quòd nō ſolum additæ, ſed uno tempore demptæ quoque literæ ſunt. Tertium genus eſt, quod uerſatur in caſuum commutatione, aut unius, aut plurium nominum. Vnius nominis, hoc modo: Alexander Macedo ſummo labore animum ad uirtutes à pueritia confirmauit. Alexandri uirtutes per orbem terræ cum laude & gloria uulgatæ ſunt. Alexandrum omnes maximè metuerūt, item plurimū dilexerunt. Alexandro ſi uita data longior eſſet, oceanum Macedonū gloria tranſuolaſſet. Varie hic unum nomen in commutatione caſuum uolutatum eſt. Plura nomina caſibus cōmutatis, hoc modo facient annominationem: Tiberium Gracchum Remp. adminiſtrantem indigna prohibuit nex diutius in eā cōmorari. C. Graccho ſimiliter occiſio oblata eſt, quæ uirum Reip. amantiſſimū ſubitò de ſinu ciuitatis eripuit. Saturninum fide captum malorū perfidia per ſcelus uita priuauit. Tuus ò Druſe ſanguis domeſticos parietes, & uultum parentis aſperſit. Sulpitio, cui paulò antè omnia concedebant, eum breui ſpatio non modò uiuere, ſed etiam ſepeliri prohibuerunt. Hæc tria genera proxima exornationum, quorum unum in ſimiliter cadentibus, alterum in ſimiliter deſinentibus uerbis, tertium in annominationibus poſitum eſt, perrarò ſumenda ſunt, cum in ueritate dicemus: propterea quòd non hæc uidentur reperiri poſſe ſine elaboratione, & operæ conſumptione. Eiuſmodi autem ſtudia ad delectationem, quàm ad ueritatem uidentur accōmodatiora. Quare fides & grauitas, & ſeueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: & non modò tollitur autoritas dicendi, ſed offenditur quoque in eiuſmodi oratione auditor. propterea quòd

quòd eſt in his lepos, & feſtiuitas, non dignitas neq; pulchritudo. Quare quæ ſunt ampla & pulchra, diu placere poſſunt: quæ lepida & concinna, citò ſatietate afficiũt aurium ſenſum faſtidioſiſſimum. Quo modo igitur, ſi crebrò his generibus utemur, puerili uidebimur elocutione delectari: ita ſi raro has interſeremus exornationes, & in cauſa tota uariè diſpergemus, cõmodè luminibus diſtinctis illuſtrabimus orationem. Subiectio eſt, cum interrogamus aduerſarios, aut quærimus ipſi, quid ab illis, aut quid contra nos dici poſſit: deinde ſubijcimus id quod dici oportet, aut quod non oportet, aut nobis adiumento futurum ſit, aut obfuturum illis è contrario, hoc modo: Quæro igitur unde iſte tam pecunioſus factus ſit. Amplũ patrimonium relictum eſt? at patris bona uenierunt. Hæreditas aliqua obuenit? non poteſt dici: ſed etiam à neceſſarijs omnibus exhæredatus eſt. Præmiũ aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modò id non fecit, ſed etiam inſuper ipſe grandi ſponſione uictus eſt. Ergo ſi his rationibus locupletatus non eſt, ſicut omnes uidetis, aut iſti domi naſcitur aurum, aut unde licitum non eſt, pecunias accepit. Item, Sæpe Iudices animaduerti, multos aliqua ex honeſta re, quam ne inimici quidem criminari poſſint, ſibi præſidium petere, quorum nihil poteſt aduerſarius facere. Nam utrum ad patris eius uirtutem confugiet? at eum uos iurati capite damnaſtis. An ad ſuam reuertetur antiquam uitam alicubi honeſtè tractatam? nam hic quidem ante oculos ueſtros quomodo uixerit, ſcitis omnes. An cognatos ſuos enumerabit, quibus uos conueniat cõmoueri? at hi quidem nulli ſunt. Amicos proferet? at nemo eſt qui ſibi non putet turpe, iſtius amicum nominari. Item, Credo inimicum, quem nocentem putabas, in iudi-

Subiectio.

cium adduxiſti? nō: nam indemnatum necaſti. Leges, quæ id facere prohibent, ueritus es? at ne ſcriptas quidem iudicaſti. Cum ipſe te ueteris amicitiæ commonefaceret, cōmotus es? at nihilo minus, ſed etiam ſtudioſius occidiſti. Quid? cum tibi pueri ad pedes uolutarētur, miſericordia motus es? at eorum patrem crudeliſſimè ſepultura quoq; prohibuiſti. Multum ineſt acrimoniæ et grauitatis in hac exornatione, propterea quòd cum quæſitum eſt quid oporteat, ſubijcitur id non eſſe factum. Quare facillimè fit, ut augeatur indignitas negotij. Ex eodem genere ut ad noſtram quoque perſonam referamus ſubiectionem, ſic: Nam quid me facere conueniret, cum à tanta multitudine Gallorum circunſederer? an dimicarem? at cum parua manu tum prodiremus, locū quoque inimiciſſimum habebamus. Sederem in caſtris? at neque ſubſidiū, quod expectarem, habebamus, neque erat quo uitam produceremus. Caſtra relinquerem? at obſidebamur. Vitam militum negligerē? at ea uidebar eos accepiſſe conditione, ut quoad poſſem, incolumes patriæ & parentibus conſeruarē. Hoſtium conditionem repudiarem? at ſalus antiquior eſt militum, quàm impedimentorum. Huiuſmodi conſequuntur identidem ſubiectiones, ut ex omnibus oſtendi uideatur, nihil potius, quàm quod factum ſit, faciendum fuiſſe.

Gradatio. Gradatio eſt, in qua non antè ad conſequens uerbū deſcenditur, quàm ad ſuperius conſcenſum eſt, hoc modo: Nam quæ reliqua ſpes manet libertatis, ſi illis & quodlibet, licet: & quod licet, poſſunt: & quod poſſunt, audēt: & quod audent, faciunt: & quod faciunt, uobis moleſtū non eſt? Item, Non ſenſi hoc, & non ſuaſi: neque ſuaſi: & non ipſe ſtatim facere cœpi: neque facere cœpi, & non perfeci: neque perfeci, & non probaui. Item, Africano

induſtria uirtutē, uirtus gloriā, gloria æmulos cōparauit. Item, Imperium Græciæ fuit apud Athenienſes, Atheniēſium potiti ſunt Spartiatæ, Spartiatas ſuperauere Thebani, Thebanos Macedones uicerūt, qui ad imperiū Græciæ breui tempore adiunxerūt Aſiam bello ſubactam. Habet in ſe quēdam leporem ſuperioris cuiuſque crebra repetitio uerbi, quæ propria eſt huius exornationis. Definitio eſt, quæ rei alicuius proprias amplectitur poteſtates breuiter & abſolutè, hoc modo: *Maieſtas Reip. eſt, in qua continetur dignitas & amplitudo ciuitatis. Item, iniuriæ ſunt, quæ aut pulſatione corpus, aut cōuicio aures, aut aliqua turpitudine uitam cuiuſpiam uiolant. Itē, Nō eſt iſta diligentia, ſed auaritia: ideo quòd diligentia eſt accurata conſeruatio ſuorum, auaritia iniurioſa appetitio alienorum. Item, Non eſt iſta fortitudo, ſed temeritas: propterea quòd fortitudo eſt contemptio laboris & periculi cum ratione utilitatis, & compenſatione commodorum: temeritas eſt cum incōſiderata laborum perpeſſione gladiatoria periculorum ſuſceptio. Hæc igitur commoda putatur exornatio, quòd omnem rei cuiuſpiam uim & poteſtatem ita dilucidè proponit, & breuiter explicat, ut neque pluribus uerbis oportuiſſe dici uideatur, neque lucidius potuiſſe dici putetur.* Tranſitio uocatur, *quæ cum oſtendit breuiter quod dictum ſit, proponit item breui quod conſequatur, hoc modo. In patriam cuiuſmodi fuerit, habetis: nunc in parentes qualis extiterit, conſiderate. Item, Mea in iſtum beneficia cognoſcitis: nunc quomodo iſte mihi gratiam retulerit, accipite. Proficit hæc aliquantum exornatio ad duas res: nam & quid dixerit commonet, & ad reliquum comparat auditorem.*

Correctio eſt, *quæ tollit id quod dictum eſt, & pro eo id quod*

Definitio. Maieſtas reip. iniuria. Diligētia Auaritia Fortitudo. Temeritas

Tranſitio.

Correctio.

id quod magis idoneũ uidetur, reponit, hoc pacto: Quòd ſi iſte ſuos hoſpites rogaſſet, imò innuiſſet modò, hoc facilè perfici poſſet. Item, Nam poſtquam iſti uicerunt, atque adeò uicti ſunt, eam quomodo uictoriam appellem, quæ uictoribus plus calamitatis, quàm boni dederit? O uirtutis comes inuidia, quæ bonos inſequeris plerunque, atque adeò inſectaris; Cõmouetur hoc genere animus auditoris. Res enim communi uerbo elata tantummodo dicta uidetur: ea poſt ipſius oratoris correctionẽ magis idonea fit pronunciatione. Non igitur ſatius eſſet, dicet aliquis, ab initio, præſertim cum ſcribas, ad optimũ & electiſſimum uerbum deuenire? Eſt cum non eſt ſatius, ſi cõmutatio uerbi id erit demonſtratura, eiuſmodi rem eſſe, ut cum eam communi uerbo appellaris, leuius dixiſſe uidearis: cum ad electius uerbum accedas, inſigniorem rem facias. Quòd ſi cõtinuò ueniſſes ad id uerbũ, nec rei, nec uerbi gratia animaduerſa eſſet. Occupatio eſt, cum dicimus nos præterire, aut nõ ſcire, aut nolle dicere, id quod tunc maximè dicimus, hoc modo: Nam de pueritia quidẽ tua, quam tu omni intemperantiæ addixiſti, dicerem, ſi hoc tempus idoneum putarem: nunc cõſultò relinquo. Et illud prætereo, quòd rei militaris te infrequentem tradidiſti. Deinde quòd iniuriarum ſatisfeciſti L. Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico: reuertor ad illud de quo iudicium eſt. Item, Non dico te ab ſocijs pecunias accepiſſe: non ſum in eo occupatus, quòd ciuitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas omneis tuas omitto. Hæc utilis eſt exornatio, ſi aut rem quã non pertineat alijs oſtẽdere, occultè admonuiſſe prodeſt, aut ſi longum eſt, aut ignobile, aut planum, aut non poteſt fieri, aut facilè poteſt reprehendi: ut utilius ſit occultè

Occupatio

quæ

ſeciſſe ſuſpicionem quàm huiuſmodi intendiſſe orationem quæ redarguatur. Diſiunctio eſt, cum eorum de quibus dicimus, aut utrunque, aut unumquodque certo concluditur uerbo, ſic: Po. Ro. Numantiam deleuit, Carthaginem ſuſtulit, Corinthum diſiecit, Fregellas euertit. Nihil Numantinis uires corporis auxiliatæ ſunt, nihil Carthaginienſibus ſcientia rei militaris adiumento fuit, nihil Corinthijs erudita calliditas præſidij tulit, nihil Fregellanis morum & ſermonis ſocietas opitulata eſt. Item, Formæ dignitas aut morbo defloreſcit, aut uetuſtate extinguitur. Hic utrunque, & in ſuperiore exemplo unamquanque rem certo uerbo concludi uidemus. Coniunctio eſt, quũ interpoſitione uerbi & ſuperiores orationis partes comprehenduntur & inferiores, hoc modo: Formæ dignitas aut morbo defloreſcit, aut uetuſtate. Adiunctio eſt, cum uerbum, quo res comprehenditur, non interponimus, ſed aut primum aut poſtremum collocamus. Primum hoc pacto: Defloreſcit formæ dignitas, aut morbo, aut uetuſtate. Poſtremum ſic: Aut morbo aut uetuſtate formæ dignitas defloreſcit. Ad feſtiuitatem diſiunctio eſt appoſita. quare rarius utemur ea, ne ſatietatem pariat. Ad breuitatem coniunctio. quare ſæpius adhibenda eſt. Hæ tres exornationes de ſimplici genere manant. Conduplicatio eſt, cum ratione amplificationis, aut cõmiſerationis, eiuſdem unius, aut plurium uerborum iteratio, hoc modo: Tumultus C. Gracchi, tumultus domeſticos & inteſtinos comparat. Item, Commotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus. Item, Nunc etiam audes in horum conſpectum uenire proditor patriæ, proditor, inquam, patriæ uenire audes in horum conſpectum? Vehementer auditorẽ cõmouet eiuſdem redintegratio uerbi,

Diſiunctio.

Cõiunctio.

Adiunctio.

Conduplicatio.

& uulnus malus efficit in contrario cauſæ, quaſi aliquod telum ſæpius perueniat in eandem partem corporis. *Interpretatio.* Interpretatio eſt, quæ nõ iterans idem redintegrat uerbũ, ſed id cõmutat quod poſitum eſt, alio uerbo quod idem ualeat, hoc modo: Remp. radicitus euertiſti, ciuitatem funditus deieciſti. Item, Patrem nefarie uerberaſti, parenti manus ſcelerate intuliſti. Neceſſe eſt eius, qui audit, animum commoueri, cum grauitas prioris dicti renouatur interpretatione uerborum. *Cõmutatio* Cõmutatio eſt, cum duæ ſententiæ inter ſe diſcrepantes ex trãiectione ita efferuntur, ut à priore poſterior, contraria priori proficiſcatur, hoc modo: Eſſe oportet ut uiuas, non uiuere ut edas. Itẽ, Ea re poëmata non facio, quia cuiuſmodi uolo, non poſſum: cuiuſmodi poſſum, nolo. Item, Quæ de illo dicuntur, dici non poſſunt: quæ dici poſſunt, non dicuntur. Item, Si poëma, loquens pictura eſt: pictura tacitum poëma debet eſſe. Item, Quia ſtultus es, ea re taces: non tamen quia taces, ea re ſtultus es. Non poteſt dici quin commodè fiat, cum contrariæ ſententiæ translatione, uerba quoque conuertantur. Plura ſubiecimus exempla, ut quoniam difficile eſt hoc genus exornationis inuentu, dilucidum eſſet, ut cum bene eſſet intellectum, facilius in dicendo inueniretur. *Permiſsio* Permiſsio eſt, cũ oſtendimus in dicendo nos aliquã rem totam tradere, & concedere alicuius uoluntati, ſic: Quoniam omnibus ereptis, ſolum mihi ſupereſt animus & corpus, hæc ipſa quæ mihi de multis ſola relicta ſunt, uobis & ueſtræ condono poteſtati. Vos me, quo pacto uobis uidetur, utamini, atque abutamini, licebit impune: in me quicquid libet ſtatuite: dicite, atque obtemperabo. Hoc genus tametſi aliàs quoque nonnunquam tractandum eſt, tamen ad miſericordiam commouendam uehemen

mentiſſimè eſt accommodatum. Dubitatio eſt, cum quæ- rere uidetur orator, utrùm de duobus potius, aut quid de pluribus potiſſimum dicat, hoc modo: Obfuit eo tempo- re plurimum Reipub. COSS. ſiue ſtultitiam, ſiue mali- tiam dicere oportet, ſiue utrunque. Item, Tu iſtud auſus es dicere homo omnium mortalium? quæro, quonam te digno moribus tuis appellem nomine? Expeditio eſt, cum rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri potuerit, cæteræ tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: Neceſſe eſt, cum conſtet iſtum noſtrum fundum fuiſſe, oſtendas te aut uacuum poſſediſſe, aut uſu tuũ feciſſe, aut emiſſe, aut hæ- reditate tibi ueniſſe. Vacuum, cum ego adeſſem, poſſide- re non potuiſti: tuum uſu feciſſe etiam nunc non potes: emptio nulla profertur: hæreditate tibi me uiuo mea pe- cunia uenire non potuit. Relinquitur ergo, ut me ui de meo fundo deieceris. Hæc exornatio plurimum iuuabit coniecturales argumentationes, ſed non erit tanquam in plerisque, ut cum uelimus, ea poſſimus uti. nam facere id non poterimus, niſi nobis ipſa negotij natura dabit facul tatem. Diſſolutio eſt, quæ coniunctionibus uerborum è medio ſublatis, ſeparatis partibus effertur, hoc modo: Ge re morem parenti, pare cognatis, obſequere amicis, obtē- pera legibus. Item; Deſcende in integram defenſionem, noli quicquam recuſare, da ſeruos in quæſtionem, ſtude uerum inuenire. Hoc genus & acrimoniam habet in ſe, & uehementiſſimum eſt, & ad breuitatem accommoda- tum. Præciſio eſt, cum dictis quibuſdam, reliquum quod cœptum eſt dici, relinquitur in audientium iudicium, ſic: Mihi tecũ præcertatio nõ eſt; ideo quòd Po. Ro. me: nolo dicere, ne cui fortè arrogans uidear: te autem ſæpe igno

Dubitatio.

Expeditio.

Diſſolutio.

Præciſio.

minia dignum putauit. Item, *Tu iſta nunc audes dicere, qui nuper alienæ domui? non auſim dicere, ne cum te digna dixero, me indignum quidpiam dixiſſe uidear.* Hic atrocior tacita ſuſpicio, quàm diſerta explanatio facta eſt.

Concluſio. Concluſio eſt, quæ breui argumentatione ex iis quæ antè dicta ſunt, aut facta, conficit id quod neceſſariò conſequatur, hoc modo: *Quòd ſi Danais datum erat oraculũ, non poſſe capi Troiam ſine Philoctetæ ſagittis, hæ autẽ nihil aliud fecerunt, niſi Alexandrum perculerunt: hunc extinguere, id nimirum capi fuit Troiam.*

Exornationes uerborum. RESTANT etiam decem exornationes uerborum, quas idcirco nõ uagè diſperſimus, ſed à ſuperioribus ſeparauimus, quòd omnes in uno genere poſitæ ſunt. Nam earum omnium hoc proprium eſt, ut ab uſitata uerborum poteſtate recedatur, atque in aliam rationem cum quadam uenuſtate oratio conferatur. De quibus exornationibus

Nominatio Nominatio eſt prima, quæ nos admouet, ut cui rei nomen aut non ſit, aut ſatis idoneum non ſit, eam nosmet idoneo uerbo nominemus, aut imitationis, aut ſignificationis cauſa. Imitationis hoc modo, ut maiores rudere, & uagire, & mugire, & murmurare, & ſibilare appellauerunt. Significandæ rei cauſa, ſic: *Poſtquam iſte in Rempub. fecit impetum, fragor ciuitatis in primis eſt auditus.* Hoc genere rarò eſt utendum, ne noui uerbi aſsiduitas odium pariat: ſed ſi commodè quis eo utatur & rarò, non modò non offendet nouitate, ſed etiam exornabit orationem.

Prænominatio. Prænominatio eſt, quæ ſicuti cognomine quodam extraneo demonſtrat id, quod ſuo nomine appellari non poteſt, ut ſi quis cum loquatur de Gracchis: *At non Africani nepotes, inquiet, iſtiuſmodi fuerunt.* Itẽ, ſi quis de aduerſario dicat: *Videte nunc, inquit,*

 Iudices,

Iudices, quemadmodũ me Plagioſippus iſte tractarit. Hoc pacto non inornate poterimus, & in laudando, & in lædẽdo aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus dicere, ſicuti cognomẽ quod pro certo nomine collocamus. Denominatio eſt, quæ à propinquis & finitimis rebus trahit orationem, qua poſſit intelligi res, quæ non ſuo uocabulo ſit appellata. Id aut ab inuẽtore conficitur, ut ſi quis de Tarpeio loquens, eum Capitolinũ nominet. Aut ab inuento, ut ſi quis pro Libero uinum, pro Cerere frugem appellet. Aut ab inſtrumento dominum, ut ſi quis Macedonas appellarit, hoc modo: Non tã citò Sariſſæ Græcia potitæ ſunt. Aut idem Gallos ſignificans dicat, Nec tam facilè ex Italia materis trãſalpina depulſa eſt. Aut id quod fit ab eo, qui facit, ut ſi quis cum bello uelit oſtendere aliquid quempiam feciſſe, dicat: Mars iſtud neceſſariò te facere coëgit. Aut ſi quod facit, ab eo quod fit, ut cùm deſidioſam artem dicemus, quia deſidioſos facit: & frigus pigrum, quia pigros facit. Ab eo quod continet, id quod cõtinetur, hoc modo denominabitur: Armis Italia nõ poteſt uinci, nec Græcia diſciplinis: nam hic pro Græcis & Italis, quæ continent notata ſunt. Ab eo quod continetur, id quod continet, ut ſi quis aurum uel argentum, aut ebur nominet, quum diuitias uelit nominare. Harum omnium denominationum magis in præcipiẽdo diuiſio, quàm in quærendo difficilis inuentio eſt, ideo quòd plena conſuetudo eſt non modo poëtarum & oratorum, ſed etiam quotidiani ſermonis, huiuſmodi denominationum. Circuitio eſt, oratio rem ſimplicem aſſumptam circunſcribens elocutione, hoc pacto: Scipionis prouidentia Carthaginis opes fregit. Nam hic, niſi ornandi ratio quædam eſſet habita, Scipio potuit, & Carthago ſimpliciter appellari. Trãſgreſſio

Denominatio.

Circuitio.

Tranſgreſſio.

ſio eſt, quæ uerborum perturbat ordinem peruerſione, aut tranſiectione. Peruerſione ſic: Hoc uobis Deos immortales arbitror dediſſe uirtute pro ueſtra. Tranſiectione hoc modo: Inſtabilis in iſtum plurimum fortuna ualuit. Item, Omnes inuidioſe eripuit tibi bene uiuendi caſus facultates. Huiuſmodi tranſiectio, quæ rem nõ reddit obſcuram, multum proderit ad continuationes, de quibus antè dictum eſt: in quibus oportet uerba ſicut à poëtis in quendam extruere numerũ, ut perfectè & perpolitiſſimè poſſint eſſe

Superlatio. abſolutæ. Superlatio eſt, oratio ſuperans ueritatem alicuius augendi minuendiue cauſa. Hæc ſumitur ſeparatim, aut cum comparatione. Separatim ſic: Quòd ſi concordiam retinebimus in ciuitate, imperij magnitudinẽ Solis ortu, atque occaſu metiemur. Cum comparatione, aut à ſimilitudine, aut à præſtantia ſuperlatio ſumitur. A' ſimilitudine ſic: Corpore niueum candorem, aſpectu igneũ ardorem aſſequebatur. A' præſtantia hoc modo: Cuius ore ſermo melle dulcior profluebat. Eodẽ genere hoc eſt: Tãtus erat in armis ſplendor, ut ſolis fulgor obſcurior uide-

Intellectio. retur. Intellectio eſt, cum res tota parua de parte cognoſcitur, aut de toto pars. De parte totum ſic intelligitur: Nõ illæ te nuptiales tibiæ eius matrimonij cõmonebant? Nam hic omnis ſanctimonia nuptiarum, uno ſigno tibiarum intelligitur. De toto pars, ut ſi quis ei, qui ueſtitum aut ornatum ſumptuoſum oſtendet, dicat, Oſtentas mihi diuitias, & locupletes copias iactas. Ab uno plura intelliguntur, hoc modo: Pœno fuit Hiſpanus auxilio, fuit immanis ille tranſalpinus, in Italia quoque idem non nemo togatus, ſenſit. A' pluribus unum ſic intelligitur: Atrox calamitas pectora mœrore pulſabat: itaq; anhelans ex imis pulmonibus præ cura ſpiritus ducebatur. Nam in ſuperioribus

ribus plures Hiſpani, & Galli, & togati, & hic unum pectus, & unus pulmo intelligitur: & erit illhic diminutus numerus feſtiuitatis, hic adauctus grauitatis gratia. Abuſio. *Abuſio eſt, quæ uerbo ſimili & propinquo, pro certo & proprio abutitur, hoc modo:* Vires hominis breues ſunt, *aut* parua ſtatura, *aut* longum in homine conſilium, *aut* oratio magna, *aut uti* pauco ſermone. *Nam hic facile eſt intellectu, finitima uerba rerum diſſimilium, ratione abuſionis eſſe traducta.* Tranſlatio. Tranſlatio *eſt, cum uerbum in quandã rem trãſfertur ex alia re, quod propter ſimilitudinem recte uidetur poſſe transferri. Ea utimur rei ante oculos ponendæ cauſa, ſic:* Hic Italiam tumultus expergeſecit terrore ſubito. *Breuitatis cauſa, ſic:* Recens aduentus exercitus ſubito ciuitatem extinxit. *Obſcœnitatis uitandæ cauſa, ſic:* Cuius mater quotidianis nuptijs delectatur. *Augendi cauſa, ſic:* Nullius mœror, & calamitas iſtius explere inimicitias, & nefariã ſaturare crudelitatem potuit. *Minuendi cauſa, ſic:* Magno ſe prædicat auxilio fuiſſe, quia paululum in rebus difficillimis aſpirauit. *Ornandi cauſa, ſic:* Aliquando Reip. rationes, quæ malitia nocentium exaruerunt, uirtute optimatum reuireſcunt. *Tranſlationem dicunt pudentem eſſe oportere, ut cum ratione in conſimilem rem tranſeat, ne ſine delectu temere, & cupide uideatur in diſſimilem tranſcurriſſe.* Permutatio. Permutatio *eſt, oratio aliud uerbis, aliud ſententia demonſtrans. Ea diuiditur in treis parteis, ſimilitudinem, argumentũ, contrarium. Per ſimilitudinem ſumitur, cum tranſlationes una, aut plures frequenter ponuntur à ſimplici ratione ductæ, ſic:* Nam cum canes fungantur officijs luporum, cuinam præſidio pecuaria credemus? *Per argumentum tractatur, cũ à perſona, aut à loco, aut à re aliqua ſimilitudo, augẽdi aut minuendi*

nuendi cauſa ducitur:ut ſi quis Druſum, Gracchum, Nu*mitorem obſoletum dicat.* Ex contrario *ducitur ſic; ut ſi quis hominem prodigum, & luxurioſum illudens, parcũ, & diligentem appellet.* Et *in hoc poſtremo, quod ex contrario ſumitur: et illo primo, quod à ſimilitudine ducitur per translationem argumento poterimus uti.* Per *ſimilitudinem, ſic: Quid ait hic* Rex, *atque* Agamemnõ *noſter, ſiue ut crudelitas eſt, potius* Atreus? Ex contrario, *ſi quẽ impium, qui patrem uerberauerit,* Aeneam *uocemus: intẽperantem & adulterum,* Hippolytum *nominemus.* Hæc *ſunt fere, quæ dicenda uidebantur de uerborum exornationibus.* Nunc *res ipſa monet, ut deinceps ad ſententiarum exornationes tranſeamus.*

Exornationes ſententiarum.

Diſtributio

DISTRIBVTIO *eſt, cùm in plures res, aut perſonas certas negotiá quædã diſpertiũtur, hoc modo:* Qui *ueſtrum* Iudices *nomen* Senatus *diligit, hunc oderit neceſſe eſt: petulãtiſſimè enim ſemper iſte oppugnauit* Senatum. Qui *equeſtrem locum ſplendidiſſimum cupit eſſe in ciuitate, is oportet iſtũ maximas pœnas dediſſe uelit, ne iſte ſua turpitudine ordini honeſtiſſimo maculæ, atque dedecori ſit.* Qui *parentes habetis, oſtendite iſtius ſupplicio uobis homines impios non placere.* Quibus *liberi ſunt, ſtatuite exemplum, quantæ pœnæ in ciuitate ſint hominibus huiuſmodi comparatæ.* Item, Senatus *officium eſt, conſilio ciuitatem iuuare.* Magiſtratus *officium eſt, opera & diligentia conſequi uoluntatem* Senatus. Populi *officium eſt, res optimas, & homines idoneos maximè ſuis ſententijs eligere, & probare.* Accuſatoris *officium eſt, inferre crimina:* Defenſoris, *diluere, & propulſare.* Teſtis *eſt, dicere quæ ſcierit, aut audierit.* Quæſitoris *eſt, unumquenque horum in officio ſuo continere.* Quare L. Caſſi, *ſi te-*

ſtem

ſtem, præterquam quod ſciat, aut audierit, argumentari, & coniectura proſequi patieris, ius accuſatoris cum iure teſtimonij commiſcebis, teſtis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defenſionem parabis. Eſt hæc exornatio copioſa. Comprehendit enim breui multa, & ſuum cuique tribuens, officium ſeparat, & res diuidit plures.

Licentia eſt, cum apud eos, quos aut uereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure noſtro dicimus, quod eos minimè offendat, aut quos hi diligunt, cum in aliquo errato uerè reprehendi poſſe uideantur, hoc modo: Miramini Quirites, quòd ab omnibus ueſtræ rationes deſerantur, quòd cauſam ueſtram nemo ſuſcipiat, quòd ſe nemo ueſtri defenſorem profiteatur: id tribute ueſtræ culpæ, atque deſinite iſtud mirari. Quid enim eſt, quare non omnes iſtam rem fugere, ac uitare debeant? Recordamini quos habueritis defenſores, ſtudia eorũ uobis ante oculos proponite. Deinde omnium exitus conſiderate, tum uobis ueniet in mentẽ, ut uerè dicam, negligentia ueſtra, ſiue ignauia potius, illos omnes ante oculos ueſtros trucidatos eſſe, inimicos eorum ueſtris ſuffragijs in ampliſsimum locũ perueniſſe. Item, Nam quid fuit iudices, quare in ſententijs ferendis dubitaueritis, aut iſtum hominem nefarium ampliaueritis? non apertiſsimæ res erant crimini datæ? non omnes hæ teſtibus comprobatæ? nõ contrà tenuiter, & nugatorie reſponſum? Hic uos ueriti eſtis, ſi primo cœtu condemnaſſetis, ne crudeles exiſtimaremini. Dum eam uitaſtis uituperationem, quæ longè à uobis erat abſutura, eam inueniſtis, ut timidi, atque ignaui putaremini. Maximas & priuatas, & publicas calamitates accepiſtis: cum etiam maiores impendere uideantur, ſedetis & oſcitamini. Luce noctem, nocte lucem expectatis. Aliquid quotidie

Licentia.

acerbi

acerbi, atque incommodi nuntiatur, & eum, cuius opera uobis hæc accidunt, remoramini diutius, & alitis, ac Rei pu. perniciem retinetis, quoad poteſtis, in ciuitate. Eiuſmodi licentia ſi nimium uidebitur acrimoniæ habere, multis mitigationibus lenietur: nam cõtinuò aliquid huiuſmodi licebit inferre: Hic ego uirtutem ueſtram quæro, ſapiẽtiam deſidero, ueterem conſuetudinem requiro: ut quod erat commotum licentia, id laude mitigetur: ut altera res ab iracundia, & moleſtia remoueat, altera res ab errato deterreat. Hæc res ſicut in amicitia, ita in dicendo, ſi loco fit, maximè facit, ut & illi, qui audiẽt, à culpa abſint; & nos, qui dicimus, amici eorum, & ueritatis eſſe uideamur. Eſt autem quoddam genus licentiæ in dicendo, quod aſtutiore ratione comparatur; cũ aut ità obiurgamus eos, qui audiũt, quomodo ipſi ſe cupiũt obiurgari: aut id quod ſcimus facilè omnes audituros, dicimus nos timere, quomodo accipiant: ſed tamen ueritate commoueri, ut nihilò ſecius dicamus. Horum amborum generum exempla ſubijciemus. Prioris, huiuſmodi: Nimium Quirites, animis eſtis ſimplicibus & manſuetis, nimium creditis unicuique: exiſtimatis unumquẽque eniti, ut perficiat, quæ uobis pollicitus ſit: erratis, & fruſtra falſa ſpe iam diu detinemini: ſtultitia ueſtra eſt, quia, quod erat in ueſtra poteſtate, ab alijs petere, quàm ipſi ſumere maluiſtis. Poſterioris licentiæ, hoc erit exemplum: Mihi cum iſto, Iudices, fuit amicitia, ſed iſta tamen amicitia, tametſi uereor quomodo accepturi ſitis, uos me priuaſtis. quid ita? quia ut uobis eſſem probatus, eum, qui uos oppugnabat, inimicũ, quàm amicũ habere malui. Ergo hæc exornatio, cui licentiæ nomẽ eſt, ſicuti demonſtrauimus, duplici ratione tractabitur: acrimonia, quæ ſi nimium fuerit aſpera, mitigabitur laude, et

aſſimu

aſsimulatione, de qua ſuperius diximus, quæ non indiget mitigationis, propterea quòd imitatur licentiam, & ſua ſponte ad animum auditoris ſe accommodat. Diminutio eſt, cum aliquid eſſe in nobis, aut in ijs, quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut induſtria dicemus egregium: quod, nequa ſignificetur arrogans oſtentatio, diminuitur, & attenuatur oratione, hoc modo: Nam hoc pro meo iure Iudices dico, me labore, & induſtria curaſſe, ut diſciplinam militarem non in poſtremis tenerem. Hic ſi quis dixiſſet, ut optime tenerem, tametſi uerè dixiſſet, tamen arrogans uiſus eſſet: nunc & ad inuidiam uitandam, & ad laudem comparandam ſatis dictum eſt. Item, Vtrum igitur auaritiæ cauſa, aut egeſtatis acceſsit ad maleficium? Auaritiæ? at largiſsimus fuit in amicos, quod ſignum liberalitatis eſt, quæ cōtraria auaritiæ eſt. Egeſtatis? at huic quidem pater, nolo nimium dicere, non tenuiſsimum patrimonium reliquit. Hic quoque uitatum eſt, ne magnum, aut maximum diceretur. Hoc igitur in noſtris, aut eorum quos defendemus, egregijs commodis proferendis obſeruabimus. Nam eiuſmodi res & inuidiam contrahūt in uita, & odium in oratione ſi inconſideratè tractes. Quare, quemadmodum in uiuendi ratione fugitur inuidia, ſic in dicendo conſilio uitatur odium. Deſcriptio nominatur, quæ rerum conſequentium continet perſpicuam, & dilucidam cum grauitate expoſitionem, hoc modo: Quòd ſi iſtū Iudices, ueſtris ſententijs liberaueritis, ſtatim ſicut è cauea leo miſſus, aut aliqua teterrima bellua ſoluta ex catenis uolitabit, & uagabitur in foro, acuens dentes multos in cuiuſque fortunas, in omnes amicos, atque inimicos, notos atque ignotos incurſans, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum, ac omnem fa-

Diminutio.

Deſcriptio.

miliam perfringens, Remp. funditus labefactans. Quare Iudices, eijcite eum de ciuitate, liberate omnes formidine, uobisq; ipſis conſulite. nam ſi iſtum impunitum dimiſeritis, in uoſmetipſos, mihi credite, feram & truculentam beſtiam Iudices immiſeritis. Item, Nam ſi de hoc Iudices, grauem ſententiam tuleritis, uno iudicio ſimul multos iugulaueritis. grandis natu parens, cuius ſpes ſenectutis omnis in huius adoleſcentia poſita eſt, quare uelit in uita manere, non habebit: filij parui priuati patris auxilio, ludibrio, & deſpectui paternis inimicis erunt oppoſiti: tota domus huius indigna concidet calamitate: at inimici ſtatim ſanguinolenta palma, crudeliſſima uictoria potiti inſultabunt in horum miſerias, & ſuperbia re ſimul, & uerbis inuehentur. Item, Nam neminem ueſtrum fugit, Quirites, capta urbe, quæ miſeriæ conſequi ſoleant: arma qui contra tulerint, ſtatim crudeliſſimè trucidantur: cæteri qui poſſunt per ætatem, & uires laborem ferre, rapiuntur in ſeruitutem: qui non poſſunt, uita priuantur: uno denique, atque eodem tempore domus hoſtili flagrat incendio, & quos natura aut uoluntas, neceſſitudine, aut beneuolentia coniunxerit, diſtrahuntur: liberi partim è gremijs parentum diripiũtur, partim in ſinu iugulantur, partim ante pedes conſtuprantur. nemo Iudices eſt, qui poſſit ſatis rem conſequi uerbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis. Hoc genere exornationis, uel indignatio, uel miſericordia poteſt commoueri, cum res conſequentes comprehenſæ uniuerſæ perſpicua breuiter exprimuntur oratione.

Diuiſio. *Diuiſio eſt, quæ rem ſemouens à re, utranq; abſoluit ratione ſubiecta, hoc modo: Cur ego nũc tibi quicquam obijciam? ſi probus es, non meruiſti: ſin improbus, non commoueris. Item, Quid nunc ego de meis*

prop rijs

proprijs meritis prædicem? ſi meminiſtis, obtundã: ſin obliti eſtis, cum re nihil egerim, quid eſt, quod uerbis proficere poßim? Item, *Duæ res ſunt quæ poſſunt homines ad turpe cõpendium cõmouere, inopia atq; auaritia: te auarũ in fraterna diuiſione cognouimus, inopẽ atq; egentem nunc uidemus: quî potes igitur oſtendere cauſam maleficij non fuiſſe? Inter hanc diuiſionem, & illã quæ de partibus orationis tertia eſt, de qua in libro primo diximus ſecundum narrationẽ, hoc intereſt: Illa diuidit per enumerationẽ, aut per expoſitionem, quibus de rebus in tota oratione diſputatio futura ſit: hæc ſe ſtatim explicat, & breui duabus, aut pluribus partibus ſubijciẽs rationes, exornat orationem. Frequẽtatio eſt, cũ res in tota cauſa diſperſæ cogũtur unum in locũ, quò grauior, aut acrior, aut criminoſior oratio ſit, hoc pacto: A quo tandem abeſt iſte uitio? quid eſt Iudices, cur uelitis eũ liberare? Suæ pudicitiæ proditor eſt, inſidiator alienæ, cupidus, intemperans, petulans, ſuperbus, impius in parentes, ingratus in amicos, infeſtus in cognatos, in ſuperiores contumax, in æquos & pares faſtidioſus, in inferiores crudelis, deniq; in omnes intolerabilis. Eiuſdẽ generis eſt illa frequentatio, quæ plurimũ coniecturalibus cauſis opitulatur, cum ſuſpiciones, quæ ſeparatim dictæ, minutæ & infirmæ erant, unũ in locum coactæ rem uidentur perſpicuã facere, non ſuſpicioſam, hoc pacto: Nolite igitur Iudices, nolite ea quæ dixi, ſeparatim ſpectare: ſed omnia colligite, & conferte in unũ. Si & cõmodum ad iſtum ex morte illius ueniebat, & uita eſt turpißima hominis, animus auariſsimus, fortuna familiaris rei attenuatißima, & res iſta bono nemini præter iſtũ fuit: neque alius quiſquam æquè cõmodè, neque iſte alijs cõmodioribus rationibus facere potuit:*

Frequentatio.

in opia

potuit: neque præteritũ quicquam eſt ab iſto, quod opus fuerit ad maleficiũ: neque factum, quod opus non fuerit, & cũ locus idoneus maximè quæſitus, tum occaſio aggrediendi cõmoda, tempus adeundi oportuniſſimum, ſpatium conficiendi longiſſimũ ſumptum eſt, non ſine maxima occultandi & perficiendi maleficij ſpe, & præterea antè quàm occiſus homo is eſt, iſte uiſus eſt in eo loco, in quo eſt occiſio facta, ſolus. Paulò pòſt in ipſo loco maleficij, uox illius qui occidebatur, audita eſt, deinde poſt occiſionẽ, iſtum multa nocte domum rediſſe conſtat, poſtera die titubanter & incõſtanter de occiſione illius locutũ. Hæc *partim teſtimonijs, partim quæſtionibus & argumentis omnia cõprobantur, & rumore populi, quem ex argumẽtis natũ, neceſſe eſt eſſe uerum:* Veſtrum *iudices eſt, his unũ in locũ collatis, certam ſumere ſcientiam, non ſuſpicionem maleficij.* Nam *unum aliquid aut alterũ poteſt in iſtum caſu cecidiſſe ſuſpicioſe, ut omnia inter ſe à primo ad poſtremũ conueniant maleficia, neceſſe eſt caſu non poſſe fieri.* Vehemẽs *eſt hæc exornatio, & in coniecturali cõſtitutione cauſæ fermè ſemper neceſſaria, & in cæteris generibus cauſarum, & in omni oratione adhibenda nõnunquã.*

Expolitio. *Expolitio eſt, cum in eodem loco manemus, & aliud atque aliud dicere uidemur.* Ea *dupliciter fit, ſi aut eandẽ planè dicimus rem, aut de eadem re.* Eandem *rem dicemus, non eodẽ modo: nam id quidem obtũdere auditorem eſt, non rem expolire, ſed cõmutare,* Cõmutabi*mus tripliciter, uerbis, pronũciando, tractando.* Verbis *cõmutabimus, cũ re ſemel dicta, iterũ aut ſæpius alijs uerbis, quæ idẽ ualeant, eadẽ res proferetur, hoc modo:* Nul*lum tantũ eſt periculum, quod ſapiens pro ſalute patriæ uitandũ arbitretur.* Cũ *augetur incolumitas perpetua ci-*

uitatis

uitatis,qui bonis erit rationibus prædituſ,profectò nullũ uitæ diſcrimen ſibi pro fortunis Reip.*fugiendũ putabit: & erit in ea ſentẽtia ſemper,ut pro patria ſtudioſè quãuis in magnã deſcendat uitæ dimicationem.* Pronunciãdo cõmutabimus,*ſi tum in ſermone,tum in acrimonia,tũ in alio atq; alio genere uocis atque geſtus, eadem uerbis cõmutando,pronunciatione quoque uehementius immutabimus.* Hoc *neque cõmodiſſimè ſcribi poteſt, neque parũ eſt apertum.quare non eget exempli.*Tertium *genus eſt cõmutationis,quod tractando conficitur,ſi ſententiam traijciemus,aut ad ſermocinationem,aut ad exuſcitationẽ.Sermocinatio eſt , de qua planius paulò pòſt ſuo loco dicemus.* Nunc *breuiter ad hanc rem quod ſatis ſit attingemus,in qua conſtituetur alicuius perſonæ oratio accõmodata ad dignitatem,hoc modo,ut quò facilius res cognoſci poßit,ne ab eadẽ ſententia recedamus:Sapiẽs,qui omnia* Reip.*cauſa ſuſcipiẽda pericula putabit,ſæpe ipſe ſecũ loquitur:*Non *mihi ſoli,ſed etiam atque adeo multò potius natus ſum patriæ:uita quæ fato debetur, ſaluti patriæ potiſſimũ ſoluatur.*Alu*it hæc me tutè,atq; honeſtè produxit uſque ad hãc ætatem,munijt meas rationes bonis legibus,optimis moribus,honeſtiſſimis diſciplinis.*Q*uid eſt,quod à me ſatis ei perſolui poßit,unde hæc accepta ſunt?*Q*uia hæc loquitur ſecũ ſapiens, Sæpe ego in periculis* Reip.*nullũ ipſe periculũ fugi.*Item *mutatur res tractando,ſi traducitur ad exuſcitationẽ, cum & nos cõmoti dicere uideamur,& auditoris animum commouemus,ſic:*Q*uis eſt tam tenui cogitatione præditus, cuius animus tantis anguſtijs inuidiæ cõtinetur,qui non hunc hominẽ ſtudioſiſſimè laudet,& ſapientiſſimũ iudicet?qui pro ſalute patriæ,pro incolumitate ciuitatis,pro* Reipu.

fortunis, quãuis magnum atque atrox periculũ ſtudioſè ſuſcipiat, & libenter ſubeat? Equidẽ *hunc hominem magis cupio ſatis laudare, quàm poßim, ideq́ hoc certò ſcio uobis omnibus uſu uenire.* Eadem *res igitur his tribus in dicendo cõmutabitur rebus, uerbis, pronũciando, tractan do: ſed tractando dupliciter, ſermocinatione & exuſcitatione.* Sed *de eadẽ re cum dicemus, pluribus utemur commutationibus.* Nam *cũ rẽ ſimpliciter pronunciauerimus, rationem poterimus ſubijcere.* Deinde *duplicẽ, uel ſine rationibus, uel cũ rationibus pronunciare ſententiã.* Deinde *afferre contrariũ. de quibus omnibus diximus in uerborũ exornationibus.* Deinde *ſimile & exemplũ, de quo ſuo loco plura dicemus.* Deinde *concluſionẽ, de qua in ſecundo libro, quæ opus fuerunt, diximus, demõſtrantes argumentationẽ quemadmodũ concludere oporteat. in hoc libro docuimus, cuiuſmodi eſſet exornatio uerbi, cui concluſioni nomen eſt.* Ergo *huiuſmodi uehemẽter ornata poterit eſſe expolitio, quæ cõſtabit ex freqnentibus uerborũ exornationibus & ſententiarũ.* Hoc *modo igitur ſeptem partibus tractabitur: ſed ab eiuſdẽ ſententiæ non recedamus exẽplo, ut ſcire poßis quàm facilè præceptione rhetorica res ſimplex multiplici ratione tractetur.* Sapiens *nullũ pro* Rep. *periculũ uitabit, ideo quòd ſæpe fit, ut cũ pro* Rep. *perire noluerit, neceſſariò cũ* Repu. *pereat.* Et *quoniam ſunt omnia cõmoda à patria accepta, nullũ incõmodum pro patria graue putandum eſt.* Ergo *qui fugiunt id periculũ, quod pro* Rep. *ſubeundum eſt, ſtultè faciunt.* Nã *neque effugere incõmoda poſſunt, & ingrati in ciuitatẽ reperiuntur.* At *qui patriæ pericula ſuo periculo expetunt, hi ſapientes putandi ſunt, cũ & eũ quem debent honorem* Reip. *reddunt, & pro multis perire malunt,*

lunt,quàm cum multis.Etenim uehemēter eſt iniquū, uitam,quam à natura acceptā propter patriam conſeruaueris,naturæ,cū cogat,nō reddere:patriæ,cum roget,nō dare:& cū poßis cum ſumma uirtute & honore pro patria interire,malle per dedecus & ignauiam uiuere : & cū pro amicis & parentibus & cæteris neceſſarijs adire periculū uelis,pro Rep.*in qua & hoc & illud ſanctiſſimū nomen patriæ continetur,nolle in diſcrimē uenire. Itaque uti contēnendus eſt,qui in nauigando ſe quàm nauim mauult incolumem:ita uituperandus, qui in* Reip.*diſcrimine,ſuæ,plus quàm communi ſaluti conſulit.* Naue *enim fracta multi incolumes fuerūt,ex naufragio patriæ ſaluus nemo poteſt enatare.* Quod *mihi bene uidetur* De*cius intellexiſſe,qui ſe deuouiſſe dicitur,& pro legionibus in hoſtes immiſiſſe medios:miſit uitā, at non perdidit:re enim uilißima & parua maximā redemit : uitam dedit,accepit patriam:amiſit animam,potitus eſt gloria, quæ cum ſumma laude prodita uetuſtate quotidie magis eniteſcit.*Quòd *ſi pro* Rep.*debere accedere ad periculū, & ratione demonſtratum eſt,& exemplo cōprobatum,ij ſapientes ſunt exiſtimandi,qui nullum pro ſalute patriæ periculū uitant.*In *his igitur generibus expolitio uerſatur,de qua producti ſumus ut plura diceremus,quòd non modò cū cauſam dicimus,adiuuat , & exornat orationē, ſed multò maximè per eā exercemur ad elocutionis facultatem.* Quare *conueniet extra cauſam in exercēdo rationes adhibere expolitionis,in dicēdo uti cum exornabimus argumentationem,de qua diximus in libro ſecundo. Cōmoratio eſt,cū in loco firmißimo , quo tota cauſa cōtinetur,manetur diutius,& eōdem ſæpius reditur.hac uti maximè cōuenit,& id eſt oratoris boni maximè pro*- Commoratio.

priũ. Non enim datur auditori poteſtas animũ de re firmiſsima dimouendi. Huic exemplũ ſatis idoneum ſubijci non potuit, propterea quòd hic locus non eſt à tota cauſa ſeparatus, ſicut membrũ aliquod, ſed, tanquã ſanguis, perfuſus eſt per totũ corpus orationis. Cõtentio eſt, per quã contraria referuntur. Ea eſt in uerborũ exornationibus, ut antè docuimus, eiuſmodi: Inimicis te placabilẽ, amicis inexorabilem præbes. In ſententiarũ, huiuſmodi: Vos huius incõmodis lugetis, iſte Reip. calamitate lætatur. Vos ueſtris fortunis diffiditis, iſte ſolus ſuis eò magis confidit. Inter hæc duo contentionum genera hoc intereſt: illud ex uerbis celeriter relatis cõſtat, hic ſententiæ contrariæ ex cõparatione referantur oportet. Similitudo eſt, oratio traducẽs ad rem quampiã aliquid ex re diſpari ſimile. Ea ſumitur, aut ornandi cauſa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. Quomodo igitur quatuor de cauſis ſumitur, ita quatuor modis dicitur: per contrariũ, per negationem, per collationem, per breuitatem. Ad unãquanque ſumendæ cauſam ſimilitudinis accõmodabimus ſingulos modos pronũciandi. Ornandi cauſa ſumitur per contrariũ ſic: Non enim quemadmodũ in palæſtra qui tedas candentes accipit, celerior eſt in curſu cõtinuo, quàm ille qui tradit: ita melior Imperator nouus, qui accipit exercitũ, quàm ille qui decedit: propterea quòd defatigatus curſor integro facẽ, hic peritus Imperator imperito exercitũ tradit. Hoc ſine ſimili ſatis planè, & perſpicuè, & probabiliter dici potuit, hoc modo: Dicitur minus bonos Imperatores à melioribus exercitum accipere ſolere. Sed ornandi cauſa ſimile ſumptũ eſt, ut orationi dignitas quædam cõparetur. Dictũ eſt autem per contrariũ. Nam tunc ſimilitudo ſumitur

Contentio.

Similitudo.

Per contrarium.

tur per contrariũ,cũ ei rei quam nos probamus, aliquã rem negamus eſſe ſimilẽ,ut paulò antè,cũ de curſoribus diſſerebamus. Per negationem *dicetur probandi cauſa, hoc modo:* Neq; *equus indomitus,quãuis natura bene cõpoſitus ſit,idoneus poteſt eſſe ad eas utilitates, & aptus, quæ deſiderantur ab equo:neq; homo indoctus,quãuis ſit ingenioſus,ad uirtutem poteſt peruenire.* Hoc *probabilius factũ eſt,quod magis eſt uериſimile,non poſſe uirtutẽ ſine doctrina cõparari,quoniam nec equus quidem indomitus idoneus poßit eſſe:ergo ſumptũ eſt probandi cauſa.* Dictũ *eſt autem per negationem: id enim perſpicuum eſt de primo ſimilitudinis uerbo.* Apertius *dicendi cauſa ſimilitudo dicitur per breuitatem,hoc modo:* In *amicitia gerenda,ſicut in certamine currendi nõ ita cõuenit exerceri,ut quoad neceſſe ſit,peruenire poßis:ſed ut productius ſtudio,& uiribus ultra facilè procurras.* Nã *hoc ſimile eſt,ut apertius intelligatur,mala ratione facere qui reprehendãt eos,qui uerbi cauſa poſt mortẽ amici liberos eius cuſtodiãt:propterea quòd in curſore tantũ uelocitatis eſſe oporteat,ut efferatur uſq; ad finem:in amico tantũ beneuolentiæ ſtudiũ,ut ultra quàm amicus ſentire poßit,procurrat amicitiæ ſtudio.* Dictũ *autem ſimile eſt per breuitatem.* Non *enim ita ut in cæteris rebus res ab re ſeparata eſt,ſed utræq; res coniũctè & confuſè prõnũciatæ.* Ante *oculos ponẽdi negotij cauſa,ſumetur ſimilitudo per collationẽ,ſic:* V*t citharœdus,cum prodierit optimè ueſtitus,palla inaurata indutus,cũ chlamyde purpurea coloribus uarijs intexta,& cũ corona aurea magnis fulgentibus gemmis illuminata,citharã tenens exornatißimã,auro & ebore diſtinctam,ipſe præterea forma & ſpecie ſit,& ſtatura appoſita ad dignitatem:ſi,cũ magnam*

Per negationem.

Amicitia

[illegible] in rebus expectationes, repert
[illegible] tur=
[illegible] magis fue
[illegible] conceptus ejcatur:
[illegible] & et magis ac locupletibus
[illegible] & natura commo
[illegible] & [illegible], que ut=
[illegible] magis ceteris rebus erit
[illegible] de=
[illegible] bonorum ejcie=
[illegible] & dictus in=
[illegible] colla, ſub
[illegible] autem eſt per colla
[illegible] ſimilitudines paris
[illegible] oportebat dili=
[illegible] ſimiles, cuius rei cauſa
[illegible] usque ad ſimilitudi=
[illegible] ita ut bi=
[illegible] pulſa rece
[illegible] per tranſlationem uer
[illegible] tempore preſto
[illegible] doceat om=
[illegible], ſi quis ille omnes
[illegible] & loquentes, feras
[illegible] & [illegible], arti=
[illegible] uiſitatas,
[illegible] ponere, & ex his ali=
[illegible] aut docere,
[illegible] ponere ante oculos poſ=
[illegible] ſimilis ſit, ſed ad
[illegible] habeat oportet.

Exemplum,

Exemplum eſt, alicuius facti, aut dicti præteriti cum cer- Exemplũ.
ti autoris nomine propoſitio. Id ſumitur iiſdem de cauſis,
quibus ſimilitudo. Rem ornatiorem facit, cũ nullius rei, ni
ſi dignitatis cauſa ſumitur. Apertiorem, cũ id quod ſit ob
ſcurius, magis dilucidum reddit. Probabiliorem, cũ magis
ueriſimilem facit. Ante oculos ponit, cũ exprimit omnia
perſpicuè, ut res dicta propè manu tentari poſsit. Vniuſ-
cuiuſq; generis ſingula ſubieciſſemus exempla, niſi exem
plũ, quod genus eſſet in expolitione demonſtraſſemus, &
cauſas ſumendi in ſimilitudine aperuiſſemus: quare nolui
mus, neq; pauca, quò minus intelligeretur, neq; re intelle
cta, plura conſcribere. Imago eſt, formæ cũ forma cũ qua Imago.
dam ſimilitudine collatio. Hæc ſumitur, aut laudis, aut ui
tuperationis cauſa. Laudis cauſa, ſic: Ibãt in prælium cor
pore tauri ualidiſsimi, impetu leonis acerrimi ſimiles. Vi
tuperationis, ut in odium, aut in inuidiam, aut in contem-
ptionẽ adducat. Vt in odium, hoc modo: Iſte quotidie per
forum mediũ, tanquam iubatus draco ſerpit, aſpectu rabi
do, circũſpectans huc & illhuc, ſi quẽ reperiat, cui aliquid
mali faucibus afflare, quẽ ore attingere, dẽtibus inſecare,
lingua aſpergere poſsit. Vt in inuidiã adducat, hoc modo:
Iſte qui diuitias ſuas iactat, ſicut gallus è Phrygia, aut a-
riolus quiſpiã depreſſus, & oneratus auro clamat, & deie
rat. Vt in contẽptionem adducat, ſic: Iſte, qui tanquã co-
chlea abſcondens, retentat ſeſe tacitus, quò ſit tutus, come
ditur cũ domo ſua, & aufertur. Effictio eſt, cum exprimi Effictio.
tur, & effingitur uerbis corporis cuiuſpiã forma, quod ſa
tis ſit ad intelligendũ, hoc modo: Hunc dico Iudices rubrũ
breuẽ, incuruũ, canum, ſubcriſpũ, cæſium, cui ſanè magna
eſt in mento cicatrix, ſi quo modo poteſt uobis in memo-
riã redire. Habet hæc exornatio cũ utilitatem, ſi quẽ ue-
lis

nuendi cauſa ducitur: ut ſi quis Druſum, Gracchum, Nu*mitorem obſoletum dicat*. Ex contrario *ducitur ſic; ut ſi quis hominem prodigum, & luxurioſum illudens, parcũ, & diligentem appellet*. Et *in hoc poſtremo, quod ex contrario ſumitur: et illo primo, quod à ſimilitudine ducitur per translationem argumento poterimus uti*. Per *ſimilitudinem, ſic:* Quid *ait hic* Rex, *atque* Agamemnõ *noſter, ſiue ut crudelitas eſt, potius* Atreus? Ex contrario, *ſi quẽ impium, qui patrem uerberauerit*, Aeneam *uocemus: intẽperantem & adulterum*, Hippolytum *nominemus*. Hæc *ſunt ferè, quæ dicenda uidebantur de uerborum exornationibus*. Nunc *res ipſa mouet, ut deinceps ad ſententiarum exornationes tranſeamus*.

Exornationes ſententiarum.

Diſtributio

DISTRIBVTIO *eſt, cùm in plures res, aut perſonas certas negotiã quædã diſpertiũtur, hoc modo:* Qui *ueſtrum* Iudices *nomen* Senatus *diligit, hunc oderit neceſſe eſt: petulãtiſſimè enim ſemper iſte oppugnauit* Senatum. Qui *equeſtrem locum ſplendidiſſimum cupit eſſe in ciuitate, is oportet iſtũ maximas pœnas dediſſe uelit, ne iſte ſua turpitudine ordini honeſtiſſimo maculæ, atque dedecori ſit*. Qui *parentes habetis, oſtendite iſtius ſupplicio uobis homines impios non placere*. Quibus *liberi ſunt, ſtatuite exemplum, quantæ pœnæ in ciuitate ſint hominibus huiuſmodi comparatæ*. Item, Senatus *officium eſt, conſilio ciuitatem iuuare*. Magiſtratus *officium eſt, opera & diligentia conſequi uoluntatem* Senatus. Populi *officium eſt, res optimas, & homines idoneos maximè ſuis ſententijs eligere, & probare*. Accuſatoris *officium eſt, inferre crimina:* Defenſoris, *diluere, & propulſare*. Teſtis *eſt, dicere quæ ſcierit, aut audierit*. Quæſitoris *eſt, unumquenque horum in officio ſuo continere*. Quare L. Caſſi, *ſi teſtem*

ſtem, præterquam quod ſciat, aut audierit, argumentari, & coniectura proſequi patieris, ius accuſatoris cum iure teſtimonij commiſcebis, teſtis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defenſionem parabis. Eſt hæc exornatio copioſa. Comprehendit enim breui multa, & ſuum cuique tribuens, officium ſeparat, & res diuidit plures.

Licentia eſt, cum apud eos, quos aut uereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure noſtro dicimus, quod eos minime offendat, aut quos hi diligunt, cum in aliquo errato uere reprehendi poſſe uideantur, hoc modo: Miramini Quirites, quòd ab omnibus ueſtræ rationes deſerantur. quòd cauſam ueſtram nemo ſuſcipiat, quòd ſe nemo ueſtri defenſorem profiteatur: id tribute ueſtræ culpæ, atque deſinite iſtud mirari. Quid enim eſt, quare non omnes iſtam rem fugere, ac uitare debeant? Recordamini quos habueritis defenſores, ſtudia eorũ uobis ante oculos proponite. Deinde omnium exitus conſiderate, tum uobis ueniet in mentẽ, ut uere dicam, negligentia ueſtra, ſiue ignauia potius, illos omnes ante oculos ueſtros trucidatos eſſe, inimicos eorum ueſtris ſuffragijs in ampliſsimum locũ perueniſſe. Item, Nam quid fuit iudices, quare in ſententijs ferendis dubitaueritis, aut iſtum hominem nefarium ampliaueritis? non apertiſsimæ res erant crimini datæ? non omnes hæ teſtibus comprobatæ? nõ contrà tenuiter, & nugatorie reſponſum? Hic uos ueriti eſtis, ſi primo cœtu condemnaſſetis, ne crudeles exiſtimaremini. Dum eam uitaſtis uituperationem, quæ longe à uobis erat abſutura, eam inueniſtis, ut timidi, atque ignaui putaremini. Maximas & priuatas, & publicas calamitates accepiſtis: cum etiam maiores impendere uideantur, ſedetis & oſcitamini. Luce noctem, nocte lucem expectatis. Aliquid quotidie Licentia.

nuendi cauſa ducitur: ut ſi quis Druſum, Gracchum, Numitorem obſoletum dicat. Ex contrario ducitur ſic; ut ſi quis hominem prodigum, & luxurioſum illudens, parcũ, & diligentem appellet. Et in hoc poſtremo, quod ex contrario ſumitur: et illo primo, quod à ſimilitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per ſimilitudinem, ſic: Quid ait hic Rex, atque Agamemnõ noſter, ſiue ut crudelitas eſt, potius Atreus? Ex contrario, ſi quẽ impium, qui patrem uerberauerit, Aeneam uocemus: intẽperantem & adulterum, Hippolytum nominemus. Hæc ſunt ferè, quæ dicenda uidebantur de uerborum exornationibus. Nunc res ipſa monet, ut deinceps ad ſententiarum exornationes tranſeamus.

Exornationes ſententiarum.

Diſtributio

DISTRIBVTIO eſt, cùm in plures res, aut perſonas certas negotia quædã diſpertiũtur, hoc modo: Qui ueſtrum Iudices nomen Senatus diligit, hunc oderit neceſſe eſt: petulãtiſſimè enim ſemper iſte oppugnauit Senatum. Qui equeſtrem locum ſplendidiſſimum cupit eſſe in ciuitate, is oportet iſtũ maximas pœnas dediſſe uelit, ne iſte ſua turpitudine ordini honeſtiſſimo maculæ, atque dedecori ſit. Qui parentes habetis, oſtendite iſtius ſupplicio uobis homines impios non placere. Quibus liberi ſunt, ſtatuite exemplum, quantæ pœnæ in ciuitate ſint hominibus huiuſmodi comparatæ. Item, Senatus officium eſt, conſilio ciuitatem iuuare. Magiſtratus officium eſt, opera & diligentia conſequi uoluntatem Senatus. Populi officium eſt, res optimas, & homines idoneos maximè ſuis ſententijs eligere, & probare. Accuſatoris officium eſt, inferre crimina: Defenſoris, diluere, & propulſare. Teſtis eſt, dicere quæ ſcierit, aut audierit. Quæſitoris eſt, unumquenque horum in officio ſuo continere. Quare L. Caſſi, ſi teſtem

Senatus offi.

Magiſt. off.

ſtem, præterquam quod ſciat, aut audierit, argumentari, & coniectura proſequi patieris, ius accuſatoris cum iure teſtimonij commiſcebis, teſtis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defenſionem parabis. Eſt hæc exornatio copioſa. Comprehendit enim breui multa, & ſuum cuique tribuens, officium ſeparat, & res diuidit plures.

Licentia eſt, cum apud eos, quos aut uereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure noſtro dicimus, quod eos minimè offendat, aut quos hi diligunt, cum in aliquo errato uerè reprehendi poſſe uideantur, hoc modo: Miramini Quirites, quòd ab omnibus ueſtræ rationes deſerantur, quòd cauſam ueſtram nemo ſuſcipiat, quòd ſe nemo ueſtri defenſorem profiteatur: id tribuite ueſtræ culpæ, atque deſinite iſtud mirari. Quid enim eſt, quare non omnes iſtam rem fugere, ac uitare debeant? Recordamini quos habueritis defenſores, ſtudia eorũ uobis ante oculos proponite. Deinde omnium exitus conſiderate, tum uobis ueniet in mentẽ, ut uerè dicam, negligentia ueſtra, ſiue ignauia potius, illos omnes ante oculos ueſtros trucidatos eſſe, inimicos eorum ueſtris ſuffragijs in ampliſsimum locũ perueniſſe. Item, Nam quid fuit Iudices, quare in ſententijs ferendis dubitaueritis, aut iſtum hominem nefarium ampliaueritis? non apertiſsimæ res erant crimini datæ? non omnes hæ teſtibus comprobatæ? nõ contrà tenuiter, & nugatorie reſponſum? Hic uos ueriti eſtis, ſi primo cœtu condemnaſſetis, ne crudeles exiſtimaremini. Dum eam uitaſtis uituperationem, quæ longè à uobis erat abſutura, eam inueniſtis, ut timidi, atque ignaui putaremini. Maximas & priuatas, & publicas calamitates accepiſtis: cum etiam maiores impendere uideantur, ſedetis & oſcitamini. Luce noctem, nocte lucem expectatis. Aliquid quotidie

Licentia.

acerbi, atque incommodi nuntiatur, & eum, cuius opera uobis hæc accidunt, remoramini diutius, & alitis, ac Rei pu. perniciem retinetis, quoad poteſtis, in ciuitate. Eiuſmodi licentia ſi nimium uidebitur acrimoniæ habere, multis mitigationibus lenietur: nam cõtinuò aliquid huiuſmodi licebit inferre: Hic ego uirtutem ueſtram quæro, ſapiẽtiam deſidero, ueterem conſuetudinem requiro: ut quod erat commotum licentia, id laude mitigetur: ut altera res ab iracundia, & moleſtia remoueat, altera res ab errato deterreat. Hæc res ſicut in amicitia, ita in dicendo, ſi loco fit, maximè facit, ut & illi, qui audiũt, à culpa abſint, & nos, qui dicimus, amici eorum, & ueritatis eſſe uideamur. Eſt autem quoddam genus licentiæ in dicendo, quod aſtutiore ratione comparatur; cũ aut ita obiurgamus eos, qui audiũt, quomodo ipſi ſe cupiũt obiurgari: aut id quod ſcimus facilè omnes audituros, dicimus nos timere, quomodo accipiant: ſed tamen ueritate commoueri, ut nihilò ſecius dicamus. Horum amborum generum exempla ſubijciemus. Prioris, huiuſmodi: Nimium Quirites, animis eſtis ſimplicibus & manſuetis, nimium creditis unicuique; exiſtimatis unumquẽque eniti, ut perficiat, quæ uobis pollicitus ſit: erratis, & fruſtra falſa ſpe iam diu detinemini: ſtultitia ueſtra eſt, quia, quod erat in ueſtra poteſtate, ab alijs petere, quàm ipſi ſumere maluiſtis. Poſterioris licentiæ, hoc erit exemplum: Mihi cum iſto, Iudices, fuit amicitia, ſed iſta tamen amicitia, tametſi uereor quomodo accepturi ſitis, uos me priuaſtis. quid ita? quia ut uobis eſſem probatus, eum, qui uos oppugnabat, inimicũ, quàm amicũ habere malui. Ergo hæc exornatio, cui licentiæ nomẽ eſt, ſicuti demonſtrauimus, duplici ratione tractabitur: acrimonia, quæ ſi nimium fuerit aſpera, mitigabitur laude, et

aſſimu

aſsimulatione, de qua ſuperius diximus, quæ non indiget mitigationis, propterea quòd imitatur licentiam, & ſua ſponte ad animum auditoris ſe accommodat. Diminutio eſt, cum aliquid eſſe in nobis, aut in ijs, quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut induſtria dicemus egregium: quod, nequa ſignificetur arrogans oſtentatio, diminuitur, & attenuatur oratione, hoc modo: Nam hoc pro meo iure Iudices dico, me labore, & induſtria curaſſe, ut diſciplinam militarem non in poſtremis tenerem. Hic ſi quis dixiſſet, ut optimè tenerem, tametſi uerè dixiſſet, tamen arrogans uiſus eſſet: nunc & ad inuidiam uitandam, & ad laudem comparandam ſatis dictum eſt. Item, Vtrum igitur auaritiæ cauſa, aut egeſtatis acceſſit ad maleficium? Auaritiæ? at largiſsimus fuit in amicos, quod ſignum liberalitatis eſt, quæ cõtraria auaritiæ eſt. Egeſtatis? at huic quidem pater, nolo nimium dicere, non tenuiſsimum patrimonium reliquit. Hic quoque uitatum eſt, ne magnum, aut maximum diceretur. Hoc igitur in noſtris, aut eorum quos defendemus, egregijs commodis proferendis obſeruabimus. Nam eiuſmodi res & inuidiam contrahũt in uita, & odium in oratione ſi inconſideratè tractes. Quare, quemadmodum in uiuendi ratione fugitur inuidia, ſic in dicendo conſilio uitatur odium. Deſcriptio nominatur, quæ rerum conſequentium continet perſpicuam, & dilucidam cum grauitate expoſitionem, hoc modo: Quòd ſi iſtũ Iudices, ueſtris ſententijs liberaueritis, ſtatim ſicut è cauea leo miſſus, aut aliqua teterrima bellua ſoluta ex catenis uolitabit, & uagabitur in foro, acuens dentes multos in cuiuſque fortunas, in omnes amicos, atque inimicos, notos atque ignotos incurſans, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum, ac omnem familiam

Diminutio.

Deſcriptio.

miliam perfringens, Remp. funditus labefactans. Quare Iudices, eijcite eum de ciuitate, liberate omnes formidine, uobiſq; ipſis conſulite. nam ſi iſtum impunitum dimiſeritis, in uoſmetipſos, mihi credite, feram & truculentam beſtiam Iudices immiſeritis. Item, *Nam ſi de hoc Iudices, grauem ſententiam tuleritis, uno iudicio ſimul multos iugulaueritis: grandis natu parens, cuius ſpes ſenectutis omnis in huius adoleſcentia poſita eſt, quare uelit in uita manere, non habebit: filij parui priuati patris auxilio, ludibrio, & deſpectui paternis inimicis erunt oppoſiti: tota domus huius indigna concidet calamitate: at inimici ſtatim ſanguinolenta palma, crudeliſsima uictoria potiti inſultabunt in horum miſerias, & ſuperbia re ſimul, & uerbis inuehentur.* Item, *Nam neminem ueſtrum fugit, Quirites, capta urbe, quæ miſeriæ conſequi ſoleant: arma qui contra tulerint, ſtatim crudeliſsimè trucidantur: cæteri qui poſſunt per ætatem, & uires laborem ferre, rapiuntur in ſeruitutem: qui non poſſunt, uita priuantur: uno denique, atque eodem tempore domus hoſtili flagrat incendio, & quos natura aut uoluntas, neceßitudine, aut beneuolentia coniunxerit, diſtrahuntur: liberi partim è gremijs parentum diripiũtur, partim in ſinu iugulantur, partim ante pedes conſtuprantur. nemo Iudices eſt, qui poſſit ſatis rem conſequi uerbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis.* Hoc genere exornationis, uel indignatio, uel miſericordia poteſt commoueri, cum res conſequentes comprehenſæ uniuerſæ perſpicua breuiter exprimuntur oratione.

Diuiſio. *Diuiſio eſt, quæ rem ſemouens à re, utranq; abſoluit ratione ſubiecta, hoc modo: Cur ego nũc tibi quicquam obijciam? ſi probus es, non meruiſti: ſin improbus, non commoueris.* Item, *Quid nunc ego de meis*

proprijs

proprijs meritis prædicem? ſi meminiſtis, obtundã: ſin obliti eſtis, cum re nihil egerim, quid eſt, quod uerbis proficere poßim? Item, Duæ res ſunt quæ poſſunt homines ad turpe cõpendium cõmouere, inopia atq; auaritia: te auarũ in fraterna diuiſione cognouimus, inopẽ atq; egentem nunc uidemus: quî potes igitur oſtendere cauſam maleficij non fuiſſe? Inter hanc diuiſionem, & illã quæ de partibus orationis tertia eſt, de qua in libro primo diximus ſecundum narrationẽ, hoc intereſt: Illa diuidit per enumerationẽ, aut per expoſitionem, quibus de rebus in tota oratione diſputatio futura ſit: hæc ſe ſtatim explicat, & breui duabus, aut pluribus partibus ſubijciẽs rationes, exornat orationem. Frequẽtatio eſt, cũ res in tota cauſa diſperſæ cogũtur unum in locũ, quò grauior, aut acrior, aut criminoſior oratio ſit, hoc pacto: A quo tandem abeſt iſte uitio? quid eſt Iudices, cur uelitis eũ liberare? Suæ pudicitiæ proditor eſt, inſidiator alienæ, cupidus, intemperans, petulans, ſuperbus, impius in parentes, ingratus in amicos, infeſtus in cognatos, in ſuperiores contumax, in æquos & pares faſtiodioſus, in inferiores crudelis, deniq; in omnes intolerabilis. Eiuſdẽ generis eſt illa frequentatio, quæ plurimũ coniecturalibus cauſis opitulatur, cum ſuſpiciones, quæ ſeparatim dictæ, minutæ & infirmæ erant, unũ in locum coactæ rem uidentur perſpicuã facere, non ſuſpicioſam, hoc pacto: Nolite igitur Iudices, nolite ea quæ dixi, ſeparatim ſpectare: ſed omnia colligite, & conferte in unũ. Si & cõmodum ad iſtum ex morte illius ueniebat, & uita eſt turpißima hominis, animus auarißimus, fortuna familiaris rei attenuatißima, & res iſta bono nemini præter iſtũ fuit: neque alius quiſquam æquè cõmodè, neque iſte alijs cõmodioribus rationibus facere potuit:

in opia

Frequentatio.

potuit:neque præteritũ quicquam eſt ab iſto, quod opus fuerit ad maleficiũ:neque factum,quod opus non fuerit, & cũ locus idoneus maximè quæſitus,tum occaſio aggrediendi cõmoda,tempus adeundi oportuniſſimum,ſpatium conficiendi longiſſimũ ſumptum eſt,non ſine maxima occultandi & perficiendi maleficij ſpe, & præterea antè quàm occiſus homo is eſt,iſte uiſus eſt in eo loco, in quo eſt occiſio facta,ſolus. Paulò pòſt *in ipſo loco maleficij, uox illius qui occidebatur,audita eſt,deinde poſt occiſionẽ,iſtum multa nocte domum rediſſe conſtat,poſtera die titubanter & incõſtanter de occiſione illius locutũ.*Hæc *partim teſtimonijs, partim quæſtionibus & argumentis omnia cõprobantur,& rumore populi,quem ex argumẽtis natũ,neceſſe eſt eſſe uerum:*Veſtrum *iudices eſt, his unũ in locũ collatis,certam ſumere ſcientiam,non ſuſpicionem maleficij.*Nam *unum aliquid aut alterũ poteſt in iſtum caſu cecidiſſe ſuſpicioſe,ut omnia inter ſe à primo ad poſtremũ conueniant maleficia, neceſſe eſt caſu non poſſe fieri.*Vehemẽs *eſt hæc exornatio,& in coniecturali cõſtitutione cauſæ fermè ſemper neceſſaria,& in cæteris generibus cauſarum, & in omni oratione adhibenda nõnunquã.*

Expolitio. *Expolitio eſt,cum in eodem loco manemus, & aliud atque aliud dicere uidemur.*Ea *dupliciter fit, ſi aut eandẽ planè dicimus rem,aut de eadem re.* Eandem *rem dicemus,non eodẽ modo:nam id quidem obtũdere auditorem eſt,non rem expolire,ſed cõmutare, cõmutabimus tripliciter,uerbis,pronũciando,tractando.*Verbis *cõmutabimus,cũ re ſemel dicta,iterũ aut ſæpius alijs uerbis,quæ idẽ ualeant,eadẽ res proferetur,hoc modo:* Nullum *tantũ eſt periculum,quod ſapiens pro ſalute patriæ uitandũ arbitretur.* Cũ *augetur incolumitas perpetua ci-*

uitatis

uitatis,qui bonis erit rationibus præditus,profectò nullũ uitæ diſcrimen ſibi pro fortunis Reip.fugiendũ putabit: & erit in ea ſententia ſemper,ut pro patria ſtudioſè quãuis in magnã deſcendat uitæ dimicationem. Pronunciando cõmutabimus,ſi tum in ſermone,tum in acrimonia,tũ in alio atq; alio genere uocis atque geſtus, eadem uerbis cõmutando,pronunciatione quoque uehementius immutabimus. Hoc neque cõmodiſſimè ſcribi poteſt, neque parũ eſt apertum.quare non eget exempli. Tertium genus eſt cõmutationis,quod tractando conficitur,ſi ſententiam traijciemus,aut ad ſermocinationem,aut ad exuſcitationẽ. Sermocinatio eſt, de qua planius paulò pòſt ſuo loco dicemus. Nunc breuiter ad hanc rem quod ſatis ſit attingemus,in qua conſtituetur alicuius perſonæ oratio accõmodata ad dignitatem,hoc modo,ut quò facilius res cognoſci poßit,ne ab eadẽ ſententia recedamus: Sapiẽs,qui omnia Reip.cauſa ſuſcipiẽda pericula putabit,ſæpe ipſe ſecũ loquitur: Non mihi ſoli,ſed etiam atque adeo multò potius natus ſum patriæ:uita quæ fato debetur, ſaluti patriæ potißimũ ſoluatur. Aluit hæc me tutè,atq; honeſtè produxit uſque ad hãc ætatem,munijt meas rationes bonis legibus,optimis moribus,honeſtißimis diſciplinis. Quid eſt,quod à me ſatis ei perſolui poßit,unde hæc accepta ſunt? Quia hæc loquitur ſecũ ſapiens, Sæpe ego in periculis Reip.nullũ ipſe periculũ fugi. Item mutatur res tractando,ſi traducitur ad exuſcitationẽ, cum & nos cõmoti dicere uideamur,& auditoris animum commouemus,ſic: Quis eſt tam tenui cogitatione præditus, cuius animus tantis anguſtijs inuidiæ cõtinetur,qui non hunc hominẽ ſtudioſißimè laudet,& ſapientißimũ iudicet? qui pro ſalute patriæ,pro incolumitate ciuitatis,pro Reipu.

fortunis, quãuis magnum atque atrox periculũ ſtudioſè ſuſcipiat, & libenter ſubeat? Equidẽ hunc hominem magis cupio ſatis laudare, quàm poßim, idéq; hoc certò ſcio uobis omnibus uſu uenire. Eadem res igitur his tribus in dicendo cõmutabitur rebus, uerbis, pronũciando, tractando: ſed tractando dupliciter, ſermocinatione & exuſcitatione. Sed de eadẽ re cum dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam cũ rẽ ſimpliciter pronunciauerimus, rationem poterimus ſubijcere. Deinde duplicẽ, uel ſine rationibus, uel cũ rationibus pronunciare ſententiã. Deinde afferre contrariũ. de quibus omnibus diximus in uerborũ exornationibus. Deinde ſimile & exemplũ, de quo ſuo loco plura dicemus. Deinde concluſionẽ, de qua in ſecundo libro, quæ opus fuerunt, diximus, demõſtrantes argumentationẽ quemadmodũ concludere oporteat. in hoc libro docuimus, cuiuſmodi eſſet exornatio uerbi, cui concluſioni nomen eſt. Ergo huiuſmodi uehemẽter ornata poterit eſſe expolitio, quæ cõſtabit ex freqnentibus uerborũ exornationibus & ſententiarũ. Hoc modo igitur ſeptem partibus tractabitur: ſed ab eiuſdẽ ſententiæ non recedamus exẽplo, ut ſcire poßis quàm facilè præceptione rhetorica res ſimplex multiplici ratione tractetur. *Sapiens nullũ pro Rep. periculũ uitabit, ideo quòd ſæpe fit, ut cũ pro Rep. perire noluerit, neceſſariò cũ Repu. pereat. Et quoniam ſunt omnia cõmoda à patria accepta, nullũ incõmodum pro patria graue putandum eſt. Ergo qui fugiunt id periculũ, quod pro Rep. ſubeundum eſt, ſtultè faciunt. Nã neque effugere incõmoda poſſunt, & ingrati in ciuitatẽ reperiuntur. At qui patriæ pericula ſuo periculo expetunt, hi ſapientes putandi ſunt, cũ & cũ quem debent honorem Reip. reddunt, & pro multis perire malunt,*

ſunt,quàm cum multis.Etenim uehemẽter eſt iniquũ, uitam,quam à natura acceptã propter patriam conſeruaueris,naturæ,cũ cogat,nõ reddere:patriæ,cum roget,nõ dare:& cũ poßis cum ſumma uirtute & honore pro patria interire,malle per dedecus & ignauiam uiuere: & cũ pro amicis & parentibus & cæteris neceſſarijs adire periculũ uelis,pro Rep.*in qua & hoc & illud ſanctiſſimũ nomen patriæ continetur,nolle in diſcrimẽ uenire. Itaque uti contẽnendus eſt,qui in nauigando ſe quàm nauim mauult incolumem:ita uituperandus, qui in* Reip.*di ſcrimine,ſuæ,plus quàm communi ſaluti conſulit.* Naue *enim fracta multi incolumes fuerũt,ex naufragio patriæ ſaluus nemo poteſt enatare.* Quod *mihi bene uidetur* De*cius intellexiſſe,qui ſe deuouiſſe dicitur,& pro legionibus in hoſtes immiſiſſe medios:miſit uitã, at non perdidit:re enim uiliſsima & parua maximã redemit: uitam dedit,accepit patriam:amiſit animam,potitus eſt gloria, quæ cum ſumma laude prodita uetuſtate quotidie magis eniteſcit.* Quòd *ſi pro* Rep.*debere accedere ad periculũ, & ratione demonſtratum eſt,& exemplo cõprobatum,ij ſapientes ſunt exiſtimandi,qui nullum pro ſalute patriæ periculũ uitant.*In *his igitur generibus expolitio uerſatur,de qua producti ſumus ut plura diceremus,quòd non modò cũ cauſam dicimus,adiuuat, & exornat orationẽ, ſed multò maximè per eã exercemur ad elocutionis facultatem.* Quare *conueniet extra cauſam in exercẽdo rationes adhibere expolitionis,in dicẽdo uti cum exornabimus argumentationem,de qua diximus in libro ſecundo. Cõmoratio eſt,cũ in loco firmißimo, quo tota cauſa cõtinetur,manetur diutius,& eòdem ſæpius reditur.hac uti maximè cõuenit,& id eſt oratoris boni maximè pro-* Commoratio.

 priũ.

priũ. Non enim datur auditori poteſtas animũ de re firmiſſima dimouendi. Huic exemplũ ſatis idoneum ſubijci non potuit, propterea quòd hic locus non eſt à tota cauſa ſeparatus, ſicut membrũ aliquod, ſed, tanquã ſanguis, perfuſus eſt per totũ corpus orationis. Cõtentio eſt, per quã contraria referuntur. Ea eſt in uerborũ exornationibus, ut antè docuimus, eiuſmodi: Inimicis te placabilẽ, amicis inexorabilem præbes. In ſententiarũ, huiuſmodi: Vos huius incõmodis lugetis, iſte Reip. calamitate lætatur. Vos ueſtris fortunis diffiditis, iſte ſolus ſuis eò magis confidit. Inter hæc duo contentionum genera hoc intereſt: illud ex uerbis celeriter relatis cõſtat, hic ſententiæ contrariæ ex cõparatione referantur oportet. Similitudo eſt, oratio traducẽs ad rem quampiã aliquid ex re diſpari ſimile. Ea ſumitur, aut ornandi cauſa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. Quomodo igitur quatuor de cauſis ſumitur, ita quatuor modis dicitur: per contrariũ, per negationem, per collationem, per breuitatem. Ad unãquanque ſumendæ cauſam ſimilitudinis accõmodabimus ſingulos modos pronũciandi. Ornandi cauſa ſumitur per contrariũ ſic: Non enim quemadmodũ in palæſtra qui tedas candentes accipit, celerior eſt in curſu cõtinuo, quàm ille qui tradit: ita melior Imperator nouus, qui accipit exercitũ, quàm ille qui decedit: propterea quòd defatigatus curſor integro facẽ, hic peritus Imperator imperito exercitũ tradit. Hoc ſine ſimili ſatis planè, & perſpicuè, & probabiliter dici potuit, hoc modo: Dicitur minus bonos Imperatores à melioribus exercitum accipere ſolere. Sed ornandi cauſa ſimile ſumptũ eſt, ut orationi dignitas quædam cõparetur. Dictũ eſt autem per contrariũ. Nam tunc ſimilitudo ſumitur

Marginal notes: Contentio. — Similitudo. — Per contrarium.

tur per contrariũ,cũ ei rei quam nos probamus, aliquã rem negamus eſſe ſimilẽ,ut paulò antè,cũ de curſoribus diſſerebamus. Per negationem *dicetur probandi cauſa, hoc modo:* Neq; *equus indomitus,quãuis natura bene cõpoſitus ſit,idoneus poteſt eſſe ad eas utilitates, & aptus, quæ deſiderantur ab equo:neq; homo indoctus,quãuis ſit ingenioſus,ad uirtutem poteſt peruenire.* Hoc *probabilius factũ eſt,quod magis eſt ueriſimile,non poſſe uirtutẽ ſine doctrina cõparari,quoniam nec equus quidem indomitus idoneus poßit eſſe:ergo ſumptũ eſt probandi cauſa.* Di*ctũ eſt autem per negationem: id enim perſpicuum eſt de primo ſimilitudinis uerbo.* Ap*ertius dicendi cauſa ſimilitudo dicitur per breuitatem,hoc modo:* In *amicitia gerenda,ſicut in certamine currendi nõ ita cõuenit exercri,ut quoad neceſſe ſit,peruenire poßis:ſed ut productus ſtudio,& uiribus ultra facilè procurras.* Nã *hoc ſimile eſt,ut apertius intelligatur,mala ratione facere qui reprehendãt eos,qui uerbi cauſa poſt mortẽ amici liberos eius cuſtodiãt:propterea quòd in curſore tantũ uelocitatis eſſe oporteat,ut efferatur uſq; ad finem:in amico tantũ beneuolentiæ ſtudiũ,ut ultra quàm amicus ſentire poßit,procurrat amicitiæ ſtudio.* Di*ctũ autem ſimile eſt per breuitatem.* Non *enim ita ut in cæteris rebus res ab re ſeparata eſt,ſed utræq; res coniũctè & confuſe pronũciatæ.* An*te oculos ponẽdi negotij cauſa,ſumetur ſimilitudo per collationẽ,ſic:* V*ti citharœdus,cum prodierit optimè ueſtitus,palla inaurata indutus,cũ chlamyde purpurea coloribus uarijs intexta,& cũ corona aurea magnis fulgentibus gemmis illuminata,citharã tenens exornatißimã,auro & ebore diſtinctam,ipſe præterea forma & ſpecie ſit,& ſtatura appoſita ad dignitatem:ſi,cũ ma-*

Per negationem.

Amicitia

gnam populo cõmouerit his rebus expectationem, repentè ſilentio facto, uocem emittat acerbiſſimam cum turpiſſimo corporis motu, quò melius ornatus, & magis fuerit expectatus, eò magis deriſus & contemptus eijcitur: ita ſiquis in excelſo loco, & in magnis ac locupletibus copijs collocatus, fortunæ muneribus, & naturæ commodis omnibus abundabit, ſi uirtutis & artium, quæ uirtutis magiſtræ ſunt, egebit: quò magis cæteris rebus erit copioſus, & illuſtris, & expectatus, eò uehementius deriſus, & contemptus ex omni conuentu bonorum eijcietur. Hoc ſimile exornatione utriuſque rei, & alterius inſcitia artificij, alterius ſtultitia ſimili ratione collata, ſub aſpectu omnium rem ſubiecit. Dictum autem eſt per collationem, propterea quòd propoſita ſimilitudine paria ſunt relata omnia. In ſimilibus obſeruare oportebit diligenter, ut cùm rem afferamus ſimilem, cuius rei cauſa ſimilitudinem attulerimus, uerba quoque ad ſimilitudinem habeamus accommodata. id eſt huiuſmodi, Ita ut hirundines æſtiuo tempore præſto ſunt, frigore pulſæ recedunt: ex eadem ſimilitudine nunc per translationem uerba ſumimus: ita falſi amici ſereno uitæ tempore præſto ſunt, ſimulatque hyemem fortunæ uiderint, deuolant omnes. Sed inuentio ſimilium facilis erit, ſi quis ſibi omnes res animatas & inanimatas, mutas & loquentes, feras & manſuetas, terreſtres, & cœleſtes, & maritimas, artificio, caſu, natura comparatas, uſitatas, atque inuſitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam uenari ſimilitudinem, quæ aut ornare, aut docere, aut apertiorem rem facere, aut ponere ante oculos poſſit. Nõ enim res tota toti rei neceſſe eſt ſimilis ſit, ſed ad ipſum ad quod conferetur ſimilitudinẽ habeat oportet.

Exemplum,

Exemplum eſt, alicuius facti, aut dicti præteriti cum certi autoris nomine propoſitio. Id ſumitur iiſdem de cauſis, quibus ſimilitudo. Rem ornatiorem facit, cũ nullius rei, niſi dignitatis cauſa ſumitur. Apertiorem, cũ id quod ſit obſcurius, magis dilucidum reddit. Probabiliorem, cũ magis ueriſimilem facit. Ante oculos ponit, cũ exprimit omnia perſpicuè, ut res dicta propè manu tentari poſſit. Vniuſcuiuſq; generis ſingula ſubieciſſemus exempla, niſi exemplũ, quod genus eſſet in expolitione demonſtraſſemus, & cauſas ſumendi in ſimilitudine aperuiſſemus: quare noluimus, neq; pauca, quò minus intelligeretur, neq; re intellecta, plura conſcribere. Imago eſt, formæ cũ forma cũ quadam ſimilitudine collatio. Hæc ſumitur, aut laudis, aut uituperationis cauſa. Laudis cauſa, ſic: Ibãt in prælium corpore tauri ualidiſſimi, impetu leonis acerrimi ſimiles. Vituperationis, ut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionẽ adducat. Vt in odium, hoc modo: Iſte quotidie per forum mediũ, tanquam iubatus draco ſerpit, aſpectu rabido, circũſpectans huc & illhuc, ſi quẽ reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, quẽ ore attingere, dẽtibus inſecare, lingua aſpergere poſſit. Vt in inuidiã adducat, hoc modo: Iſte qui diuitias ſuas iactat, ſicut gallus è Phrygia, aut ariolus quiſpiã depreſſus, & oneratus auro clamat, & deierat. Vt in contẽptionem adducat, ſic: Iſte, qui tanquã cochlea abſcondens, retentat ſeſe tacitus, quò ſit tutus, comeditur cũ domo ſua, & aufertur. Effictio eſt, cum exprimitur, & effingitur uerbis corporis cuiuſpiã forma, quod ſatis ſit ad intelligendũ, hoc modo: Hunc dico Iudices rubrũ breuẽ, incuruũ, canum, ſubcriſpũ, cæſium, cui ſanè magna eſt in mento cicatrix, ſi quo modo poteſt uobis in memoriã redire. Habet hæc exornatio cũ utilitatem, ſi quẽ uelis

Exemplũ.

Imago.

Effictio.

lis oſtẽdere: tũ uenuſtatẽ, ſi breuiter & dilucidè facta eſt.

Notatio. *Notatio eſt, cũ alicuius natura certis deſcribitur ſignis, quæ ſicuti notæ quædã, naturæ ſunt attributa. Vt ſi uelis non diuitem, ſed oſtentatorẽ pecunioſum deſcribere: Iſte, inquies, Iudices, qui ſe dici diuitẽ putat eſſe præclarum, primũ nunc uidete, quo uultu uos intueatur, non'ne uobis uidetur dicere, Darem, ſi mihi moleſti non eſſetis? cũ uerò ſiniſtra mentum ſubleuat, exiſtimat ſe gẽmæ nitore, & auri ſplendore aſpectus omnium perſtringere. Cum puerum reſpicit hunc unũ, quem ego noui, uos non arbitror nouiſſe, alio nomine appellat, deinde alio, atq; alio: Heus tu, inquit, ueni Sãnio, nequid iſti Barbari perturbent, ut ignoti qui audiunt, unũ putẽt eligi de multis: ei dicit in aurem, aut ut domi lectuli ſternãtur, aut ab auũculo rogetur Aethiops, qui ad balneas ueniat, aut Aſturconi locus ante oſtium ſuũ detur, aut aliquid fragile falſæ choragiũ gloriæ cõparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant. Videto, ut diligenter enumeretur: ſi poteſt ante noctem. Puer, qui iam bene hominis naturam nouit, Tu illò plures mittas oportet, inquit, ſi hodie uis trãſnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanũ & Soſiam. Sanè. Deinde caſu ueniunt hoſpites homini, qui iſtũ ſplẽdidè, dum peregrinaretur, recepe runt: ex ea re homo hercle ſanè conturbatur, ſed tamen à uitio naturæ non recedit. Bene, inquit, facitis, cum uenitis: ſed rectius feciſſetis, ſi ad me domum rectà abiſſetis. Id feciſſemus, inquiũt illi, ſi domũ nouiſſemus. At illud quidem facile fuit undelibet inuenire. Verũ ite mecum ſequuntur illi, ſermo interea huius conſumitur omnis in oſtentatione. Quærit in agris cuiuſmodi frumenta ſint: negat ſe, quia uillæ incenſæ ſint, accedere poſſe, nec ædificare etiã nunc audere, tametſi in Tuſculano quidẽ cœpi inſanire,*

ſanire, & in iiſdem fundamentis ædificare. Dũ *hæc loqui tur, uenit in ædes quaſdã, in quibus ſodalitium erat eodẽ die futurum, quò iſte pro notitia domini ædiũ ingreditur cũ hoſpitibus.* Hic, *inquit, habito, perſpicit argentũ quod erat expoſitũ, uiſit triclinium ſtratum, probat. accedit ſer uulus, dicit homini clarè, dominũ iam uenturum, ſi uelit exire.* Ita'ne *inquit?* Eamus *hoſpites, frater uenit ex* Salerno, *ego illi obuiam pergam: uos huc decima uenitote. hoſpites diſcedunt.* Iſte *ſe raptim domũ ſuam coniicit: illi decima, quò iuſſerat, ueniunt: quærunt hunc, reperiunt domus cuia ſit: in diuerſoriũ deriſi conferunt ſeſe.* Videt *hominẽ poſtera die, narrant, expoſtulãt, accuſant: ait iſte eos ſimilitudine loci deceptos, angiporto toto deerraſſe, cõtra ualetudinem ſuã ſe ad multam noctẽ expectaſſe.* Sãnioni *puero negotiũ dederat, ut uaſa, ueſtimenta, pueros corrogaret: ſeruulus nõ inurbanus ſatis ſtrenuè & concinnè cõparat, iſte hoſpites domum deducit.* Ait *ſe ædes maximas cuidã amico ad nuptias accõmodaſſe, nuntiat interea puer argentum repeti (pertimuerat enim, qui cõmodarat)* Apagete, *inquit, ædes commodaui, familiam dedi: argentum quoq; uult? tametſi hoſpites habeo, tamen utatur licet, nos* Samijs *delectabimur.* Quid *ego, quæ deinde efficiat, narrem? eiuſmodi eſt hominis natura, ut quæ ſingulis diebus efficiat gloria, atq; oſtentatione, ea uix annuo ſermone enarrare poſſim.* Huiuſmodi *notationes, quæ deſcribunt, quid conſentaneum ſit uniuſcuiuſq; naturæ, uehemẽter habent magnam delectationem: totam enim naturam cuiuſpiã ponunt ante oculos, aut glorioſi, ut nos exempli cauſa cœperamus, aut inuidi, aut timidi, aut auari, ambitioſi, amatoris, luxurioſi, furis, quadruplatoris, deniq; cuiuſuis ſtudiũ protrahi poteſt in mediũ tali notatione. Ser* Sermocinatio.

mocinatio eſt, cum alicui perſonæ ſermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: Cum militibus urbs redundaret, & omnes timore oppreßi domi cõtinerentur, uenit iſte cũ ſago, gladio ſuccinctus, tenens iaculum, quinque adoleſcentes hominem ſimili ornatu ſubſequũtur, irrumpit in ædes ſubitò, deinde magna uoce: Vbi eſt iſte beatus, inquit, ædium dominus? quin mihi præſto fit? quid tacetis? Hic alij omnes ſtupidi timore obmutuerũt. Vxor illius infeliciſsimi cum maximo fletu ad iſtius pedes abiecit ſeſe. Parce, inquit, & per ea, quæ tibi dulciſſima ſunt in uita, miſerere noſtri, noli extinguere extinctos. Fer manſuetè fortunam, nos quoque fuimus beati, noſce te eſſe hominẽ. At ille: Quin illum mihi datis, ac uos auribus meis opplorare deſinitis? nõ abibit. Illi nuntiatur interea ueniſſe iſtum, & clamore maximo mortem minari. Quod ſimul ut audiuit, Heus, inquit, Gorgia pediſſequa puerorũ, abſconde pueros, defende, fac ut incolumes ad adoleſcentiam perducas. Vix hæc dixerat, cũ ecce iſte præſto, Sedes, inquit, audax? non uox mea tibi uitam ademit? exple meas inimicitias, & iracundiam ſatura tuo ſanguine. Ille cum magno ſpiritu, Metuebam, inquit, ne planè uictus eſſem: nunc uideo in iudicio mecum contendere non uis, ubi ſuperari turpißimum eſt, ſuperare pulcherrimum: interficere me uis: occidar equidẽ, ſed uictus non peribo. At ille, In extremo uitæ tempore etiã ſententioſe loqueris, neque ei, quem uides dominari, uis ſupplicare? Tũ mulier, Imò quidem iſte rogat & ſupplicat: ſed tu quæſo commoueare, & tu per deos, inquit, hunc amplexare. dominus eſt, uicit hic te, uince tu nunc animum. Cur non deſinis, inquit, uxor loqui, quæ me digna non ſunt? tace, & quæ curanda ſunt, cura: tu ceſſas mihi uitam, tibi omnem

bene

bene uiuendi ſpem mea morte eripere? Iſte mulierem re-pulit ab ſe lamentantem: illi neſcio, quid incipienti dicere quod dignum, uidelicet illius uirtute eſſet, gladium in la-tere defixit. Puto in hoc exemplo datos eſſe, unicuiq; ſer mones ad dignitatem accõmodatos, quod oportet in hoc genere obſeruare. Sunt item ſermocinationes conſequen-tes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, ſi hoc iu dicaueritis? non'ne hac omnes utentur oratione? deinde ſu bijcere ſermonem. Conformatio eſt, cum aliqua, quæ non adeſt perſona confingitur, quaſi adſit, aut cum res muta, aut informis fit eloquens, & formata, & ei oratio attri-buitur ad dignitatem accõmodata, aut actio quædam, hoc pacto: Quòd ſi nũc hæc urbs inuictiſſima uocem emittat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis tropheis orna ta, triumphis ditata certiſſimis, clariſſimis locupletata ui ctorijs, nunc ueſtris ſeditionibus, ò ciues uexor: quam do-lis malitioſa Carthago, uiribus probata Numantia, diſci-plinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam pa-tiemini nunc ab homunculis deterrimis proteri, atque cõ culcari? Item, Quòd ſi nunc L. ille Brutus reuiuiſcat, & hic ante pedes ueſtros adſit, nõ hac utetur oratione? Ego reges eieci, uos tyrãnos introducitis: ego libertatem, quæ non erat, peperi, uos partam ſeruare non uultis: ego capi tis mei periculo patriam liberaui, uos liberi ſine periculo eſſe non curatis. Hæc conformatio, licet in plures res mu tas, atque inanimatas transferatur, proficit plurimum in amplificationis partibus, & cõmiſeratione. Significatio eſt, quæ plus in ſuſpicione relinquit, quàm poſitum eſt in oratione: ea fit per exuperationem, ambiguum, conſequẽ tiam, abſciſionem, ſimilitudinem. Per exuperationem, cũ plus dictum eſt, quàm patitur ueritas, augendæ ſuſpicio-

Conformatio.

Significatio

nis cauſa,ſic: Hic *de tanto patrimonio , tam citò teſtam, qua ſibi petat ignem,nõ reliquit.* Per *ambiguum,cum uerbum poteſt in duas plures'ue ſententias accipi, ſed accipitur in eam partem,quam uult is,qui dixit : ut de eo ſi dicas,qui multas hæreditates adierit,* Proſpice *tu,qui plurimum cernis.* Ambigua *quemadmodum uitãda ſunt, quæ obſcuram reddunt orationem,ita hæc conſequenda , quæ conficiunt huiuſmodi ſignificationem.* Ea *reperientur facilè,ſi nouerimus & animaduerterimus uerborum ancipites,aut multiplices poteſtates.* Per *conſequentiam ſignificatio fit,cum res,quæ ſequuntur aliquam rem, dicũtur, ex quibus tota res relinquitur in ſuſpicione, ut ſi ſalſamẽtarij filio dicas:* Quieſce *tu,cuius pater cubito ſe emungere ſolebat.* Per *abſciſionem,ſi cum incipimus aliquid dicere,præcidimus,& ex eo quod iam diximus, ſatis relinquẽtur ſuſpicionis,ſic:* Qui *iſta forma & ætate nuper alienæ domui,nolo plura dicere.* Per *ſimilitudinem, cum aliqua re ſimili allata,nihil amplius dicimus, ſed ex ea ſignificamus,quid ſentiamus,hoc modo:* Noli Saturnine *nimiũ populi frequentia fretus eſſe,multi iacent* Gracchi. Hæc *exornatio plurimum feſtiuitatis habet interdum,& dignitatis.Sinit enim quiddam tacito oratore ipſum auditorẽ ſuſpicari.* Breuitas *eſt, res ipſis tantummodo uerbis neceſſarijs expedita,hoc modo:* Lemnum *præteriens cepit, inde* Tarſi *præſidium reliquit,pòſt urbem in* Bithynia *ſuſtulit,inde pulſus in* Helleſpontum*,ſtatim potitur* Abydo. Item, Modo *Conſul , quondam* Tribunus *, deinde primus erat ciuitatis.* Tum *proficiſcitur in* Aſiam *, deinde exul, & hoſtis eſt dictus,pòſt* Imperator*,poſtremò Conſul factus eſt.* Habet *paucis comprehenſa breuitas multarũ rerum expeditionem .* Quare *adhibenda ſæpe eſt, cum aut*

Cõſequẽtia

Breuitas.

res

res non egent longæ orationis, aut tempus non ſinit commorari. Demonſtratio eſt, *cum ita res uerbis exprimitur, ut geri negotium, & res ante oculos eſſe uideatur. Id fieri poterit, ſi quæ antè & pòſt, & in ipſa facta erunt, comprehendemus, aut à rebus conſequentibus, aut à circunſtantibus nõ recedemus, hoc modo: Quod ſimul, atque* Gracchus *proſpexit, fluctuare populum, uerentem ne ipſe autoritate Senatus commotus à ſententia deſiſteret, iubet aduocari concionem. Iſte interea ſcelere, & malis cogitationibus redundans, euolat ex tẽplo* Iouis, *& ſudans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum pluribus alijs ire celerius cœpit. Illi præco faciebat audiẽtiam, hic ſubſellium quoddam calce premens dextra pedem defringit, & alios hoc idem iubet facere.* Cum Gracchus *deos inciperet precari, curſim iſti impetum faciunt, ex alijs, alijsq; partibus conuolant, atque è populo unus,* Fuge, *inquit,* Tiberi, *fuge.* Non uides? *reſpice inquam.* Deinde *uaga multitudo ſubito timore perterrita, fugere cœpit. At iſte ſpumans ex ore ſcelus, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium, & dubitanti* Graccho *quid eſſet, neque tamen locum in quo conſtiterat relinquẽti, percutit tempus.* Ille *nulla uoce delibans inſitam uirtutem, concidit tacitus: iſte uiri fortiſſimi miſerando ſanguine aſperſus, quaſi facinus præclariſſimum feciſſet, circũſpectans, & hilaris ſceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum* Iouis *contulit ſeſe.* Hæc *exornatio in amplificanda, & commiſeranda re plurimum prodeſt, & in huiuſmodi narrationibus: ſtatuit enim totam rem, & propè ponit ante oculos.* Omnes *rationes honeſtandæ elocutionis ſtudioſe collegimus, in quibus* Herenni *ſi te diligenter exercueris, & grauitatem, & dignitatem, & ſua-*

Demonſtratio.

Peroratio.

uitatem

uitatem habere in dicendo poteris, ut oratoriè planè loquaris: ne nuda, atque inornata inuentio uulgari ſermone efferatur. Nunc *identidem noſmetipſi nobis inſtemus: res enim communis agitur, ut frequenter, & aſſidue conſequamur artis rationem ſtudio, & exercitatione: quod alij cum moleſtia tribus de cauſis maximè faciunt, aut ſi cum quibus libenter exerceantur, non habent: aut ſi ſibi diffidunt: aut ſi neſciunt quam uitam ſequi debeant: quæ à nobis abſunt omnes difficultates.* Nam *& ſimul libẽter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cætera philoſophiæ ratio confirmauit.* Et *nobis non diffidimus, propterea quòd & aliquantulum proceßimus: & alia meliora ſunt, quæ multò intentius petimus in uita, ut etiam ſi non peruenerimus in dicẽdo, quò uolumus, parua pars uitæ perfectißimæ deſideretur.* Et *uiam, quã ſequamur, habemus, propterea quòd in his libris nihil præteritum eſt rhetoricæ præceptionis. Demonſtratum eſt enim quo modo res in omnibus generibus cauſarum inueniri oporteat.* D*ictum eſt, quo pacto eas diſponere conueniat.* T*raditum eſt, qua ratione eſſet pronuntiandum.* P*ræceptum eſt, qua uia meminiſſe poſſemus.* D*emonſtratũ eſt, quibus modis perfecta elocutio cõpararetur.* Q*uæ ſi ſequamur, acutè & citò reperiemus, diſtinctè & ordinatè diſponemus, grauiter & uenuſte pronuntiabimus, firmè & perpetuò meminerimus, ornate & ſuauiter eloquemur.* E*rgo in arte rhetorica nihil eſt amplius.* H*æc omnia adipiſcemur, ſi rationes præceptionis diligentia conſequemur, & exercitatione.*

M. TVL. CICERONIS DE INVENTIONE.

LIBER I.

SAEPE & multum hoc mecum cogitaui, boni'ne an mali plus attulerit hominibus & ciuitatibus copia dicendi, ac ſummum eloquentiæ ſtudium. Nam & cum noſtræ Reip. *detrimenta conſidero, & maximarum ciuitatum ueteres animo calamitates colligo, non minimam uideo per diſertiſſimos homines inuectam eſſe partem incommodorum. Cum autem res ab noſtra memoria, propter uetuſtatem, remotas ex literarum monumentis repetere inſtituo, multas urbes cõſtitutas, plurima bella reſtincta, firmiſſimas ſocietates, ſanctiſſimas amicitias intelligo cùm animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem, ratio ipſa in hanc potiſſimum ſententiam ducit, ut exiſtimem ſapientiam ſine eloquentia parum prodeſſe ciuitatibus, eloquentiam uerò ſine ſapientia nimium obeſſe plerunque, prodeſſe nunquam. Quare ſi quis omiſſis rectiſſimis atque honeſtiſſimis ſtudijs rationis & officij, conſumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis ſibi, pernicioſus patriæ ciuis alitur: qui uerò ita ſeſe armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriæ, ſed pro his pugnare poſſit, is mihi uir & ſuis & publicis rationibus utiliſſimus, atque amiciſſimus ciuis fore uidetur. Ac ſi uolumus huius rei, quæ uocatur eloquentia, ſiue artis, ſiue ſtudij, ſiue exercitationis cuiuſdam, ſi-*

Copia dicendi.

Sapientia ſine eloquentia.

ue facultatis à natura profectæ conſiderare principium, reperiemus id ex honeſtiſsimis cauſis natum, atque optimis rationibus profectum. Nam fuit quoddam tempus, cum in agris homines paſsim beſtiarum more uagabantur, & ſibi uictu ferino uitam propagabant: nec ratione animi quicquam, ſed pleraque uiribus corporis adminiſtrabant. Nondum diuinæ religionis, nõ humani officij ratio colebatur: nemo nuptias uiderat legitimas: non certos quiſquam inſpexerat liberos: non ius æquabile quid utilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem atque inſcitiam, cæca ac temeraria dominatrix animi cupiditas, ad ſe explendam uiribus corporis abutebatur perniciosiſsimis ſatellitibus. Quo tempore quidam magnus uidelicet uir & ſapiens, cognouit quæ materia eſſet, & quanta ad maximas res opportunitas animis ineſſet hominum, ſi quis eam poſſet elicere, & præcipiendo meliorem reddere: qui diſperſos homines in agris, & in tectis ſylueſtribus abditos, ratione quadam compulit in unum locum, & congregauit, & eos in unamquanque rẽ inducens utilem atque honeſtam, primo propter inſolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem ſtudioſius audientes, ex feris & immanibus, mites reddidit & manſuetos. Ac mihi quidem uidetur hoc nec tacita, nec inops dicendi ſapientia perficere potuiſſe, ut homines à conſuetudine ſubitò conuerteret, & ad diuerſas rationes uitæ traduceret. Age uerò, urbibus conſtitutis, ut fidem colere, & iuſtitiam retinere diſcerent, & alijs parére ſua uoluntate conſueſcerent, ac non modò labores excipiendos communis commodi cauſa, ſed etiam uitam amittendam exiſtimarent, qui tandem fieri potuit, niſi homines ea quæ ratione inueniſſent, eloquentia perſuadere

ſuadere

ſuadere potuiſſent? Profectò nemo niſi graui ac ſuaui cõmotus oratione, cum uiribus plurimum poſſet, ad ius uoluiſſet ſine ui deſcendere: ut inter quos poſſet excellere, cum ijs ſe pateretur æquari, & ſua uoluntate à iucundiſſima conſuetudine recederet, quæ præſertim iam naturæ uim obtineret propter uetuſtatem. Ac primò quidem ſic & nata & progreſſa longius eloquentia uidetur: & itẽ poſtea maximis in rebus pacis & belli cum ſummis hominum utilitatibus eſſe uerſata. Poſtquam uerò commoditas quædam parua uirtutis imitatrix ſine ratione officij dicendi copiam conſecuta eſt: tum ingenio freta malitia, peruertere urbeis, & uitas hominum labefactare aſſueuit. Atque huius quoq; exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. Veriſimillimũ mihi uidetur quodam tempore, neque in publicis rebus infantes & inſipientes homines ſolitos eſſe uerſari, nec uerò ad priuatas cauſas magnos, ac diſertos homines accedere: ſed cum à ſummis uiris maximæ res adminiſtrarẽtur, arbitror alios fuiſſe non incallidos homines, qui ad paruas controuerſias priuatorum accederent. Quibus in controuerſiis cum ſæpe à mendacio contra uerum homines ſtare conſueſcerent, dicendi aſſiduitas aluit audaciam, ut neceſſario ſuperiores illi propter iniurias ciuium reſiſtere audacibus, & opitulari ſuis quiſque neceſſarijs cogeretur. Itaque cum in dicendo ſæpe par, nonnunquam etiã ſuperior uiſus eſſet, is qui omiſſo ſtudio ſapientiæ, nihil ſibi præter eloquentiam comparaſſet, fiebat ut & multitudinis, & ſuo iudicio dignus qui Remp. gereret, uideretur. Hinc nimirum non iniuria, cũ ad gubernacula Reip. temerarij atque audaces homines acceſſerant, maxima ac miſerrima naufragia fiebant. Quibus rebus tan-

odium eloquentis unde uide de ora li. 1. pag. 10.

tum odij atque inuidiæ ſuſcepit eloquẽtia, ut homiues ingenioſiſsimi, quaſi ex aliqua turbida tempeſtate in portum, ſic ex ſeditioſa, ac tumultuoſa uita ſe in ſtudium aliquod traderent quietum. Quare mihi uidentur poſtea cætera ſtudia recta atque honeſta per otium concelebrata ab optimis enituiſſe: hoc uerò à pleriſque eorum deſertũ obſoleuiſſe eo tempore, quo multò uehementius erat retinendum, & ſtudioſius adaugendum. Nam quò indignius rem honeſtiſsimam & rectiſsimam uiolabat ſtultorum & improborum temeritas & audacia ſummo cum Reip. detrimento, eò ſtudioſius & illis reſiſtendum fuit, & Reip. conſulendum. Quod noſtrum illum non fugit Catonẽ, neque Lælium, neque horum (ut uerè dicam) diſcipulum Aphricanũ, neque Gracchos Aphricani nepotes: quibus in hominibus erat ſumma uirtus, & ſumma uirtute amplificata autoritas, & quæ his rebus ornamento, & Reipub. præſidio eſſet, eloquentia. Quare meo quidem animo nihilo minus eloquentiæ ſtudendum eſt, etſi ea quidã & priuatim & publicè peruerſe abutuntur, ſed eò quidem uehementius, ne mali magno cũ detrimento bonorum, & cõmuni omnium pernicie plurimum poſsint, cum præſertim hoc unum ſit, quod ad omnes res & priuatas & publicas maximè pertineat: hoc tuta, hoc honeſta, hoc illuſtris, hoc eodem uita iucunda fiat. Nam hinc ad Remp. plurima cõmoda ueniunt, ſi moderatrix omnium rerum præſto eſt ſapientia: hinc ad ipſos qui eam adepti ſunt, laus, honor, dignitas cõfluit: hinc amicis quoque eorũ certiſsimum ac tutiſsimum præſidium comparatur. At mihi quidem uidẽtur homines, cum multis rebus humiliores et infirmiores ſint, hac re maximè beſtijs præſtare, quòd loqui poſſunt. Quare præclarum mihi quiddam uidetur adeptus is, qui

Eloqueniiæ laus.

qua re homines beſtijs præſtent, ea in re hominibus ipſis antecellat. Hoc *ſi forte non natura modò, neque exercitatione conficitur, uerum etiam artificio quodam compa ratur, non alienum eſt uidere quæ dicant ij, qui quædam eius rei præcepta nobis reliquerunt. Sed antequam de præceptis oratorijs dicamus, uidetur dicendum de genere ipſius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. Nam his rebus cognitis, facilius, & expeditius uniuſcuiuſque animus ipſam rationem, ac uiam artis conſiderare poterit.*

CIVILIS *quædam ratio eſt, quæ multis & magnis ex rebus conſtat.* Eius *quædam magna & ampla pars eſt artificioſa eloquentia, quam* Rhetoricam *uocant.* Nā *neque cum ijs ſentimus, qui ciuilem ſciētiam eloquentia nō putant indigere, & ab ijs, qui eam putant omnem* Rheto *ris ui & artificio cōtineri, magnopere diſſentimus. Quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam ciuilis ſcientiæ partem eſſe dicamus. Officium autem eius facultatis uidetur eſſe, dicere appoſitè ad perſuaſionem:* Finis, *perſuadere dictione.* Inter *officium autem & finem hoc intereſt, quòd in officio quid fieri, in fine quid officio conueniat, conſideratur: ut medici officium dicimus eſſe, curare ad ſanandum appoſitè: finem, ſanare curatione.* Item *oratoris quid officium, & quid finem eſſe dicamus, intelligemus, cum id quod facere debet, officium eſſe dicemus: illud cuius cauſa facere debet, finem appellabimus. Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars & ea facultas, quæ conficitur ex arte, uerſatur, ut ſi medicinæ materiam dicamus morbos ac uulnera, quòd in his omnis medicina uerſetur, item quibus in rebus uerſatur ars, & facultas oratoria, eas res materiā artis rhe*

De iure ciuili & partibus eius.

Officiū & finis oratoriæ.

Materia & ſubiectum.

toricæ nominamus. Has *autem res, alij plures, alij pauciores existimauerunt.* Nam *Gorgias* Leontinus *antiquißimus ferè rhetor, omnibus de rebus oratorem optimè poſſe dicere existimauit.* Hic *infinitam & immēſam huic artificio materiam ſubijcere uidetur.* Ariſtoteles *autem, qui huic arti plurima adiumenta atque ornamenta ſubministrauit, tribus in generibus rerū uerſari rhetoris officiū putauit, demōſtratiuo, deliberatiuo, iudiciali.* Demonſtratiuum *eſt, quod tribuitur in alicuius certæ perſonæ laudem, aut uituperationem.* Deliberatiuū *eſt, quod poſitum in diſceptatione, uel conſultatione ciuili, habet in ſe ſententiæ dictionem.* Iudiciale *eſt, quod poſitum in iudicio habet in ſe accuſationem & defenſionem, aut petitionem & recuſationem.* Et *quemadmodum noſtra quidem fert opinio, oratoris ars, & facultas in hac materia tripartita uerſari existimanda eſt.* Nam Hermagoras *quidem, nec quid dicat attendere, nec quid polliceatur, intelligere uidetur, qui oratoris materiam in cauſam, & in quæſtionē diuidat.* Cauſam *eſſe dicit rem, quæ habeat in ſe controuerſiam in dicendo poſitam cum perſonarum certarum interpoſitione: quam nos quoque oratori dicimus eſſe attributam, nam ei tres partes, quas antè diximus, ſupponimus, iudicialem, deliberatiuam, demonſtratiuam.* Quæſtionem *autem eam appellat, quæ habeat in ſe controuerſiam in dicendo poſitam, ſine certarum perſonarum interpoſitione, ad hunc modum: ut,* Quid *ſit bonum præter honeſtatem.* Veri'ne *ſint ſenſus.* Quæ *ſit mundi forma.* Quæ *ſit Solis magnitudo.* Quas *quæſtiones procul ab oratoris officio remotas, facilè omnes intelligere existimamus.* Nam *quibus in rebus ſumma ingenia philoſophorum plurimo cum labore conſumpta intelligimus, eas ſicut*

cut aliquas paruas res oratori attribuere, magna amentia uidetur. Quòd ſi magnam in his Hermagoras habuiſſet facultatem, ſtudio & diſciplina comparatam, uideretur fretus ſua ſcientia, falſum quoddam conſtituiſſe de oratoris officio, & non quid ars, ſed quid ipſe poſſet, expoſuiſſe: nunc uerò ea uis eſt in homine, ut ei multò Rhetoricam citius quis ademerit, quàm Philoſophiam conceſſerit. Neque eò dico, quòd eius ars, quam edidit, mihi mẽdoſiſſimè ſcripta uideatur. (Nam ſatis in ea uidetur ex antiquis artibus ingenioſe & diligenter electas res collocaſſe, & nonnihil ipſe quoque noui protuliſſe) uerum oratori minimum eſt de arte loqui, quod hic fecit: multò maximum ex arte dicere, quod eum minimè potuiſſe, omnes uidemus. Quare materia quidem nobis Rhetoricæ uidetur ea, quam Ariſtoteli uiſam eſſe diximus. Partes autem hæ ſunt, quas plerique dixerunt, inuentio, diſpoſitio, elocutio, memoria, pronunciatio. Inuentio eſt, excogitatio rerum uerarum, aut ueriſimilium, quæ cauſam probabilem reddant. Diſpoſitio eſt, rerum inuentarum in ordinem diſtributio. Elocutio, eſt idoneorum uerborum & ſententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria eſt, firma animi rerum ac uerborum ad inuentionem perceptio. Pronunciatio eſt, ex rerum & uerborum dignitate, uocis & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter cõſtitutis, eas rationes, quibus oſtendere poſſimus genus, & officium, & finem huius artis, aliud in tempus differemus. Nam & multorum uerborum indigent, & non tantopere ad artis deſcriptionẽ, & præcepta tradenda pertinent. Eum autem qui artem Rhetoricam ſcribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus ſcribere oportere exiſtimamus. Ac mihi quidem uidetur coniun-

Partes orationis.

ſtè agendum de materia ac partibus. Quare inuẽtio, quæ princeps eſt omnium partium, potiſsimum in omni cauſarum genere, qualis debeat eſſe, conſideretur.

De inuentione.

constitutiones.

OMNIS *res quæ habet in ſe poſitam in dictione, aut diſceptatione aliquã controuerſiam, aut facti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet quæſtionẽ. Eam igitur quæſtionem, ex qua cauſa naſcitur, conſtitutionem appellamus. Cõſtitutio eſt, prima conflictio cauſarũ, ex depulſione intentionis profecta, hoc modo:* Feciſti. *non feci, aut iure feci. Cũ facti cõtrouerſia eſt, quoniam cõiecturis cauſa firmatur, cõſtitutio coniecturalis appellatur. Cum autẽ nominis, quia uis uocabuli definienda uerbis eſt, conſtitutio definitiua nominatur. Cũ uerò qualis ſit res quæritur, quia & de ui & de genere negotij cõtrouerſia eſt, conſtitutio generalis uocatur.* At *cũ cauſa ex eo pendet, quòd non aut is agere uidetur quem oportet, aut non cũ eo, qui cũ oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua pœna oportet, translatiua dicitur conſtitutio: quia actio translationis & cõmutationis indigere uidetur.* Atque *harum aliquam in omne cauſæ genus incidere neceſſe eſt.* Nam *in quam nõ inciderit, in ea nihil eſſe poterit controuerſiæ. Quare eam nec cauſam quidem conuenit putari.* At *facti quidem controuerſia, in omnia tempora poteſt diſtribui.* Nam *quid factum ſit, poteſt quæri, hoc modo:* Occiderit'ne Aiacẽ Vlyſſes. Et *quid fiat, hoc modo:* Bono'ne *animo ſint erga pop.* Rom. Fregellani. Et *quid futurum ſit, hoc modo:* Si Carthaginẽ *reliquerimus incolumem, num quid ſit incommodi ad* Rem *publicam peruenturum.* Nominis *controuerſia eſt, cum de facto conuenit, & quæritur id quod factũ eſt, quo nomine appelletur.* Quo *in genere neceſſe eſt ideo nominis eſſe controuer*

controuerſiam, non quòd de re ipſa non conueniat, non quòd de facto non conſtet, ſed quòd id, quod factum ſit, aliud alij uideatur eſſe, & idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiſmodi generibus definienda res erit uerbis, & breuiter deſcribenda, ut ſi quis ſacrum ex priuato ſurripuerit, utrum fur, an ſacrilegus ſit iudicandus. Nam id cum quæritur, neceſſe erit definire utrũque, quid ſit fur, quid ſacrilegus, & ſua deſcriptione oſtendere alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque aduerſarij dicunt. Generis eſt controuerſia, cum & quid factum ſit, cõuenit, & quo id factum nomine appellari oporteat, conſtat: & tamen quantum, & cuiuſmodi, & omnino quale ſit quæritur, hoc modo: Iuſtum an iniuſtũ, utile, an inutile, & omnia, in quibus quale ſit id, quod factum eſt, quæritur, ſine ulla nominis controuerſia. Huic generi Hermagoras partes quatuor ſuppoſuit, deliberatiuam, demonſtratiuam, iuridicialẽ, negotialem. Quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehẽdendum uidetur: uerum breui, ne aut ſi taciti præterierimus, ſine cauſa non ſecuti eum putemur: aut ſi diutius in hoc conſtiterimus, moram atque impedimentum reliquis præceptis intuliſſe uideamur. Si deliberatio, & demonſtratio genera ſunt cauſarũ, nõ poſſunt recte partes alicuius generis cauſæ putari. Eadem enim res alij genus eſſe, alij pars poteſt, eidem genus eſſe, & pars non poteſt. Deliberatio autem & demonſtratio, genera ſunt cauſarum. Nam aut nullum cauſæ genus eſt, aut iudiciale ſolum, aut & iudiciale, & demonſtratiuum, & deliberatiuum. Nullum dicere cauſæ eſſe genus, cum cauſas eſſe multis dicat, & in eas præcepta det, amentia eſt. Vnum autem iudiciale ſolum eſſe, qui poteſt? cum deliberatio & demõſtratio, neque ipſæ ſimiles

Nõ eſſe quatuor partes generis.

miles inter ſe ſint,& ab iudiciali genere plurimum diſſi deant,& ſuum quæque finem habeat,quò referri debeat. Relinquitur ergo,ut omnia tria genera ſint cauſarū̃.Deliberatio igitur & demonſtratio non poſſunt rectè partes alicuius generis cauſæ putari. Male igitur eas generalis conſtitutionis partes eſſe dixit. Quòd ſi generis cauſæ partes non poſſunt rectè putari,multò minus rectè partis cauſæ partes putabuntur. Pars autem cauſæ conſtitutio eſt omnis. Non enim cauſa ad conſtitutionem,ſed conſtitutio ad cauſam accommodatur:ſed demonſtratio & deliberatio generis cauſæ partes non poſſunt rectè putari, quòd ipſa ſunt genera. Multò igitur minus rectè partis eius,quod hic dicit,partes putabuntur. Deinde ſi conſtitutio,& ipſa,& pars conſtitutionis eius quælibet, intentionis depulſio eſt,quæ intentionis depulſio non eſt, ea nec conſtitutio,nec pars conſtitutionis eſt. At ſi quæ intentionis depulſio non eſt,ea nec conſtitutio,nec pars conſtitutionis eſt:demonſtratio,& deliberatio,neque conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt. Si igitur conſtitutio, & ipſa & pars eius intentionis depulſio eſt,deliberatio, & demonſtratio,neque conſtitutio,neque pars cõſtitutionis eſt. Placet autem ipſi intentionis eſſe depulſionem. Placeat igitur oportet,non eſſe conſtitutionem,nec partem conſtitutionis. Atque hoc eodem urgebitur, ſiue conſtitutionẽ primam cauſæ accuſatòris confirmationem dixerit, ſiue defenſoris primam deprecationem. Nam eum eadem omnia incommoda ſequentur. Deinde coniecturalis cauſa nõ poteſt ſimul ex eadem parte, eodem in genere & coniecturalis eſſe,& definitiua. Rurſus nec definitiua cauſa poteſt ſimul ex eadem parte eodem in genere,& definitiua eſſe,& translatiua. Et omnino nulla conſtitutio,nec pars

conſti

conſtitutionis poteſt ſimul & ſuam habere, & alterius in ſe uim continere: ideo quòd unaquæque ex ſe, & ex ſua natura ſimpliciter conſideratur. Altera *aſſumpta, numerus conſtitutionum duplicatur, non uis conſtitutionis augetur.* At *deliberatiua cauſa ſimul ex eadem parte, eodẽ in genere & coniecturalem, & generalem, & definitiuã, & translatiuam ſolet habere conſtitutionem, & unam aliquam, & plures nonnunquam: ergo ipſa nec conſtitutio eſt, nec pars conſtitutionis.* Idem *in demonſtratione ſolet uſu euenire.* Genera *igitur, ut antè diximus, hæc cauſarũ putanda ſunt, non partes alicuius conſtitutionis.* Hæc *ergo conſtitutio, quam generalem nominamus, partes nobis uidetur duas habere, iuridicialem & negotialem.* Iuridicialis *eſt, in qua æqui & recti natura, aut præmij, aut pœnæ ratio quæritur.* Negotialis *eſt, in qua quid iuris ex ciuili more, & æquitate ſit conſideratur: cui diligẽtiæ præeſſe apud nos iuriſconſulti exiſtimantur.* Ac *iuridicialis quidem ipſa in duas diſtribuitur partes, abſolutam & abſumptiuam.* Abſoluta *eſt, quæ ipſa in ſe continet iuris, & iniuriæ quæſtionem.* Aſſumptiua *eſt, quæ ipſa ex ſe nihil firmi dat ad recuſationem: foris autem aliquid defenſionis aſſumit.* Eius *partes ſunt quatuor, conceſſio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio.* Conceſſio *eſt, cum reus non id quod factum eſt, defendit, ſed ut ignoſcatur poſtulat.* Hæc *in duas partes diuiditur, purgationẽ & deprecationem.* Purgatio *eſt, cum factum conceditur, culpa remouetur.* Hæc *partes habet tres, imprudentiam, caſum, neceſſitatem.* Deprecatio *eſt, cum & peccaſſe, & conſultò peccaſſe reus ſe confitetur, & tamen ut ignoſcatur, poſtulat: quod genus perraro poteſt accidere.* Remotio *criminis eſt, cum id crimen quod infertur, abs ſe & à ſua culpa*

Cõſtitutio generalis.

pa

pa, ui & poteſtate in alium reus remouere conatur. Id *du pliciter fieri poterit, ſi aut cauſa, aut factũ in alium trãſ feretur.* Cauſa *transfertur, cum aliena dicitur ui, & po-teſtate factum.* Factum *autem, cum alius aut debuiſſe, aut potuiſſe facere dicitur.* Relatio *criminis eſt, quod ideò iu re factum dicitur, quòd aliquis antè iniuria laceſſierit.* Comparatio *eſt, cum aliud aliquod factum rectum, aut utile contenditur, quod ut fieret, illud quod arguitur dicitur eſſe commiſſum.* In *quarta conſtitutione, quam translatiuam nominamus, eius conſtitutionis eſt controuerſia, cum aut quem, aut quicum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur.* Huius *conſtitutionis* Hermagoras *inuẽtor eſſe exiſtimatur, non quò non uſi ſint eæ ueteres oratores ſæpe multi, ſed quia non animaduerterint artis ſcriptores eam ſuperiores, nec retulerint in numerum conſtitutionum.* Poſt *autem ab hoc inuentam multi reprehenderunt, quos non tam imprudẽtia falli putamus (res enim perſpicua eſt) quàm inuidia, atque obtrectatione quadam impediri.* Et *conſtitutiones quidem, & earum partes expoſuimus, exempla autem cuiuſque generis, tunc cõmodius ex poſituri uidemur, cum in unumquodque eorum argumentorum copiam dabimus.* Nam *argumentandi ratio dilucidior erit, cum & ad genus, & ad exemplum cauſæ ſtatim poterit accommodari.* Conſtitutione *cauſæ reperta, ſtatim placet conſiderare, utrum cauſa ſit ſimplex an coniuncta: & ſi coniuncta erit, utrum ſit ex pluribus quæſtionibus iuncta, an ex aliqua comparatione.* Simplex *eſt, quæ abſolutam in ſe continet unam quæſtionem, hoc modo:* Corinthijs *bellum indicamus, an non?* Coniuncta *ex pluribus quæſtio*

[Margin: Cõſtitutio. tranſlatiua.]

[Margin: Cauſa ſimplex & cõiuncta.]

quæſtionibus,in qua plura quæruntur,hoc pacto: Vtrum Carthago diruatur,an Carthaginienſibus reddatur,an eò colonia deducatur. Ex comparatione,in qua per contentionem,utrum potius, aut quid potiſsimum ſit quæritur, ad hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam cõtra Philippum mittatur, qui ſocijs ſit auxilio,an teneatur in Italia,ut quàm maximæ contra Annibalem copiæ ſint. Deinde conſiderãdum eſt,an in ratione,an in ſcripto ſit controuerſia. Nam ſcripti cõtrouerſia eſt ea,quæ ex ſcriptionis genere naſcitur. Eius autem genera,quæ ſunt ſeparata à conſtitutionibus,quinque ſunt. Nam tum uerba ipſa uidentur cũ ſententia ſcriptoris diſsidere,tũ inter ſe duæ leges,aut plures diſcrepare,tum id quod ſcriptũ eſt, duas aut plures res ſignificare;tum ex eo quod ſcriptum eſt,aliud quoque,quo non ſcriptum eſt,inueniri: tum uis uerbi,quaſi in diffinitiua conſtitutione, in quo poſita ſit, quæri. Quare primum genus de ſcripto & ſententia,ſecundum ex contrarijs legibus,tertium ambiguum, quartum ratiocinatiuum,quintum diffinitiuũ nominamus. Ratio autem eſt,cum omnis quæſtio nõ in ſcriptione,ſed in aliqua argumentatione conſiſtit. Ac tum conſiderato genere cauſæ, & cognita conſtitutione,cum ſimplex' ne,an coniuncta ſit intellexeris , & ſcripti an rationis habeat controuerſiam uideris,deinceps erit uidendum, quæ quæſtio,quæ ratio,quæ iudicatio , quod firmamentum cauſæ ſit,quæ omnia à conſtitutione proficiſcantur oportet. Controuerſia ſcripti.

Quæſtio eſt ea,quæ ex conflictione cauſarum gignitur controuerſia,hoc modo: Non iure feciſti, iure feci. Cauſarum autem hæc eſt conflictio, in qua conſtitutio conſtat. Ex ea igitur naſcitur controuerſia,quam quæſtionem dicimus,hoc modo: Iure'ne fecerit. Ratio eſt ea,quæ continet Quæſtio.

*niet cauſam, quæ ſi ſublata ſit, nihil in cauſa contrõuerſiæ
relinquetur, hoc modo: ut docendi cauſa in facili & per=
uulgato exemplo conſiſtamus: Oreſtes ſi accuſetur matri
cidij, niſi hoc dicat, Iure feci: illa enim patrem meum occi
derat, non habet defenſionem, qua ſublata, omnis quoque
controuerſia ſublata ſit. Ergo eius cauſæ ratio eſt, quòd
illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio eſt, quæ ex infir
matione & confirmatione rationis naſcitur controuerſia.
Nàm ſit ea nobis expoſita ratio, quam paulò antè expo=
ſuimus. Illa enim, inquit, patrem occiderat. At non, inquit
aduerſarius, abs te filio matrem necari oportuit: potuit
enim ſine tuo ſcelere illius factum puniri. Ex hac dedu=
ctione rationis, illa ſumma naſcitur controuerſia, quã iu=
dicationem appellamus. Ea eſt huiuſmodi: Rectum'ne fue
rit ab Oreſte matrem occidi, cum illa Oreſtis patrem oc*
Firmamentum. *cidiſſet. Firmamentũ eſt, firmiſſima argumẽtatio defenſo
ris, & aptiſſima ad iudicationem: ut ſi uelit Oreſtes dice
re, eiuſmodi animum matris ſuæ fuiſſe in patrem ſuum, in
ſeipſum, in ſorores, in regnum, in famam generis & fami
liæ, ut ab ea pœnas liberi ſui potiſſimũ petere debuerint.
Et in cæteris quidem conſtitutionibus ad hunc modũ iu=
dicationes reperiuntur: in coniecturali autem conſtitutio
ne, quia ratio non eſt (factum enim non conceditur) nõ po
teſt ex deductione rationis naſci iudicatio. Quare neceſſe
eſt, eandem eſſe quæſtionem & iudicationem, ut, factum
eſt, non eſt, factum'ne ſit. Quot autem in cauſa conſtitu=
tiones, aut earum partes erunt, totidem neceſſe erit quæ
ſtiones, rationes, iudicationes, firmamẽta reperiri. His o=
mnibus in cauſa repertis, tunc denique ſingulæ partes to
tius cauſæ conſiderandæ ſunt. Nam non ut quidq; dicen=
dum primum, ita primum animaduertendum uidetur: ideo
quòd*

quòd illa quæ prima dicũtur, ſi uehementer uelis cõgrue re & cohærere cum cauſa, ex eis ducas oportet, quæ pòſt dicenda ſunt. Quare cum iudicatio, & ea quæ ad iudicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura & cogitatione pertractata, tum denique ordinandæ ſunt cæteræ partes orationis. Hæ partes ſex eſſe omnino nobis uidentur: exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehenſio, concluſio. Nunc quoniam exordium princeps omnium eſſe debet, nos quoque primum in ratione exordiendi præcepta dabimus. Partes orationis.

EXORDIVM, *eſt oratio animum auditoris idoneè comparans ad reliquam dictionem: quod eueniet, ſi eum, beneuolum, attentum, docilẽ fecerit. Quare qui bene exordiri cauſam uolet, eum neceſſe eſt genus ſuæ cauſæ diligenter antè cognoſcere. Genera cauſarum quinque ſunt, honeſtum, admirabile, humile, anceps, obſcurum. Honeſtũ genus eſt, cui ſtatim ſine oratione noſtra auditoris fauet animus. Admirabile, à quo alienatus eſt animus eorũ, qui audituri ſunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & nõ magnopere atttendendum uidetur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia eſt, aut cauſa & honeſtatis, & turpitudinis particeps, ut beneuolentiam pariat, & offenſionem. Obſcurũ, in quo aut tardi auditores ſunt, aut difficilioribus ad cognoſcendum negotijs cauſa implicita eſt. Quare, cũ tam diuerſa ſint genera cauſarum, exordiri quoque diſpari ratione in unoquoque genere neceſſe eſt. Igitur exordium in duas partes diuiditur, in principium & inſinuationem. Principium eſt, oratio perſpicue & protinus perficiens auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum. Inſinuatio eſt, oratio quadam diſsimulatione & circuitione obſcure ſubiens auditoris animum. In admirabili gene*

Exordium. Cauſarũ genera. Principiũ. Inſinuatio.

re

net cauſam,quæ ſi ſublata ſit,nihil in cauſa controuerſiæ relinquetur,hoc modo:ut docendi cauſa in facili & peruulgato exemplo conſiſtamus:Oreſtes ſi accuſetur matricidij,niſi hoc dicat,Iure feci:illa enim patrem meum occiderat,non habet defenſionem,qua ſublata, omnis quoque controuerſia ſublata ſit. Ergo eius cauſæ ratio eſt, quòd illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio eſt,quæ ex infirmatione & confirmatione rationis naſcitur controuerſia. Nam ſit ea nobis expoſita ratio,quam paulò antè expoſuimus.Illa enim,inquit,patrem occiderat. At non,inquit aduerſarius,abs te filio matrem necari oportuit: potuit enim ſine tuo ſcelere illius factum puniri. Ex hac deductione rationis,illa ſumma naſcitur controuerſia,quã iudicationem appellamus.Ea eſt huiuſmodi: Rectum'ne fuerit ab Oreſte matrem occidi,cum illa Oreſtis patrem occidiſſet.

Firmamentum.

Firmamentũ eſt,firmiſsima argumẽtatio defenſoris,& aptiſsima ad iudicationem:ut ſi uelit Oreſtes dicere,eiuſmodi animum matris ſuæ fuiſſe in patrem ſuum,in ſeipſum,in ſorores,in regnum,in famam generis & familiæ,ut ab ea pœnas liberi ſui potiſsimũ petere debuerint. Et in cæteris quidem conſtitutionibus ad hunc modũ iudicationes reperiuntur:in coniecturali autem conſtitutione,quia ratio non eſt(factum enim non conceditur)nõ poteſt ex deductione rationis naſci iudicatio. Quare neceſſe eſt,eandem eſſe quæſtionem & iudicationem, ut, factum eſt,non eſt,factum'ne ſit. Quot autem in cauſa conſtitutiones,aut earum partes erunt, totidem neceſſe erit quæſtiones,rationes,iudicationes,firmamẽta reperiri. His omnibus in cauſa repertis,tunc denique ſingulæ partes totius cauſæ conſiderandæ ſunt. Nam non ut quidq; dicendum primum,ita primum animaduertendum uidetur:ideo quòd

quòd illa quæ prima dicũtur, ſi uehementer uelis cõgrue re & cohærere cum cauſa, ex eis ducas oportet, quæ pòſt dicenda ſunt. Quare cum iudicatio, & ea quæ ad iudicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura & cogitatione pertractata, tum denique ordinandæ ſunt cæteræ partes orationis. Hæ partes ſex eſſe omnino nobis uidentur: *exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehenſio, concluſio.* Nunc quoniam *exordium princeps omnium eſſe debet, nos quoque primum in ratione exordiendi præcepta dabimus.* Partes orationis.

EXORDIVM, *eſt oratio animum auditoris idoneè comparans ad reliquam dictionem: quod eueniet, ſi eum, beneuolum, attentum, docilẽ fecerit. Quare qui bene exordiri cauſam uolet, eum neceſſe eſt genus ſuæ cauſæ diligenter antè cognoſcere. Genera cauſarum quinque ſunt, honeſtum, admirabile, humile, anceps, obſcurum. Honeſtũ genus eſt, cui ſtatim ſine oratione noſtra auditoris fauet animus. Admirabile, à quo alienatus eſt animus eorũ, qui audituri ſunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & nõ magnopere atttendendum uidetur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia eſt, aut cauſa & honeſtatis, & turpitudinis particeps, ut beneuolentiam pariat, & offenſionem. Obſcurũ, in quo aut tardi auditores ſunt, aut difficilioribus ad cognoſcendum negotijs cauſa implicita eſt. Quare, cũ tam diuerſa ſint genera cauſarum, exordiri quoque diſpari ratione in unoquoque genere neceſſe eſt.* Igitur exordium *in duas partes diuiditur, in principium & inſinuationem. Principium eſt, oratio perſpicue & protinus perficiens auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum. Inſinuatio eſt, oratio quadam diſsimulatione & circuitione obſcure ſubiens auditoris animum.* In *admirabili gene*

Exordium. Cauſarũ genera. Principiũ. Inſinuatio.

re

re cauſæ,ſi non omnino infeſti auditores erunt,principio beneuolentiam comparare licebit: ſin erunt uehementer abalienati,confugere neceſſe erit ad inſinuationem. Nam *ab iratis ſi perſpicuè pax & beneuolentia petitur,nõ modò ea non inuenitur,ſed augetur, atq; inflammatur odiũ.* In *humili autem genere cauſæ,contẽptionis tollendæ cauſa,neceſſe erit attentum efficere auditorem.* Anceps ge*nus cauſæ,ſi dubiam iudicationem habebit,ab ipſa indicatione exordiendũ eſt: ſinautem partem turpitudinis, & partem honeſtatis habebit,beneuolentiam captare oportebit,ut in genus honeſtum cauſa translata uideatur.cum autem erit honeſtũ cauſæ genus, uel præteriri principiũ poterit:& ſi commodum fuerit, aut à narratione incipiemus,aut à lege, aut ab aliqua firmiſsima ratione noſtræ dictionis:uel ſi uti principio placebit, beneuolentiæ partibus utendum eſt,ut id quod eſt augeatur.* In *obſcuro cauſæ genere,per principiũ dociles auditores efficere oportebit.* Nunc *quoniã quas res exordio conficere oporteat dictum eſt,reliquũ eſt, ut oſtendatur quibus quæq; res rationibus confici poſsit.* Beneuolentia *quatuor ex locis cõparatur:ab noſtra,ab aduerſariorũ,ab iudicum perſona, à cauſa. Ab noſtra,ſi de noſtris factis & officijs ſine arrogãtia dicemus:ſi crimina illata,& aliquas minus honeſtas ſuſpiciones iniectas diluemus:ſi quæ incõmoda acciderint, aut quæ inſtent difficultates,proferemus:ſi prece & obſecratione humili ac ſupplici utemur. Ab aduerſariorũ autem,ſi eos aut in odium,aut in inuidiam,aut in contẽptionẽ adducemus.* In *odium ducentur,ſi quid eorũ ſpurcè, ſuperbè,crudeliter,malitioſe factum proferetur.* In *inuidiã, ſi uis eorum,potentia,diuitiæ,cognatio,pecuniæ proferẽtur,atq; eorum uſus arrogans & intolerabilis, ut his re-*

Beneuolentia.

bus magis uideantur, quàm cauſæ ſuæ confidere. In *contemptionem ducentur, ſi eorum inertia, negligentia, ignauia, deſidioſum ſtudium, & luxurioſum otium proferetur. Ab auditorum perſona beneuolẽtia captabitur, ſi res ab his fortiter, ſapienter, manſuetè geſtæ proferentur, ut nequa aſſentatio nimia ſignificetur: & ſi de his quàm honeſta exiſtimatio, quantaq́; eorum iudicij & autoritatis expectatio ſit, oſtendetur. Ab rebus ipſis, ſi cauſam noſtram laudando extollemus, aduerſariorum cauſam per contemptionem deprimemus. Attentos autem faciemus, ſi demonſtrabimus ea, quæ dicturi erimus, magna, noua, incredibilia eſſe, aut ad omnes, aut ad eos qui audiunt, aut ad aliquos illuſtres homines, aut ad eos immortales, aut ad ſummam* Reip. *pertinere: & ſi pollicebimur nos breui noſtram cauſam demonſtraturos, atque exponemus iudicationem, aut iudicationes, ſi plures erunt. Dociles auditores faciemus, ſi apertè & breuiter ſummam cauſæ exponemus, hoc eſt, in quo conſiſtat controuerſia.* Nam *& cum docilem uelis facere, ſimul attentum facias oportet.* Nam *is maximè docilis eſt, qui attẽtiſſime eſt paratus audire.* Nunc *inſinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum uidetur.* Inſinuatione *igitur utendum eſt, cum admirabile genus cauſæ eſt, hoc eſt, ut antè diximus, cum animus auditoris infeſtus eſt.* Id *autem tribus ex cauſis fit maximè: ſi aut ineſt in ipſa cauſa quædam turpitudo, aut ſi ab ijs, qui antè dixerunt, iam quiddam auditori perſuaſum uidetur, aut eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi, quos audire oportet, defeſſi ſunt audiendo.* Nam *ex hac quoque re non minus, quàm ex primis duabus in oratione nonnunquã animus auditoris offenditur.* Si *cauſæ turpitudo cõtrahet offen-*

Inſinuatiõe quando utẽdum.

k ſionem,

aliqua re noua aut ridicula incipere, aut ex tẽpore quæ nata ſit, quod genus, ſtrepitum, acclamationem, aut iam parata, quæ uel apologum, uel fabulam, uel aliquam contineat irriſionem: aut ſi rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triſte, nouum, horribile ſtatim non incommodum eſt inijcere. N*am ut cibi ſatietas & faſtidium, aut ſubamara aliqua re releuatur, aut dulci mitigatur, ſic animus defeſſus audiendo, aut admiratione integratur, aut riſu renouatur. Ac ſeparatim quidem, quæ de principio & de inſinuatione dicenda uidebãtur, hæc ferè ſunt. Nunc quiddam breuiter & communiter de utroque præcipiendum uidetur.* Exordium, *ſententiarum & grauitatis plurimum debet habere, & omnino omnia quæ pertinent ad dignitatẽ, in ſe continere, propterea quòd id optimè faciendum eſt, quod oratorem auditori maximè commendat. Splẽdoris, & feſtiuitatis, & concinnitudinis minimum, propterea quòd ex his ſuſpicio quædam apparationis atque artificioſæ diligentiæ naſcitur, quæ maxime orationi fidem, oratori adimit autoritatem. Vitia uerò hæc ſunt certiſsima exordiorum, quæ ſummopere uitare oportebit, uulgare, commune, commutabile, longum, ſeparatum, trãslatum, contra præcepta. Vulgare eſt, quod in plures cauſas poteſt accommodari, ut conuenire uideatur. Commune eſt, quod nihilo minus in hanc quàm in cõtrariam partem cauſæ poteſt cõuenire. Cõmutabile, quod ab aduerſario poteſt leuiter mutatum ex contraria parte dici. Longum eſt, quod pluribus uerbis aut ſententijs ultra quàm ſatis eſt producitur. Separatum, quod non ex ipſa cauſa ductum eſt, nec ſicut aliquod membrum annexũ orationi. Translatũ eſt, quod aliud conficit, quàm cauſæ genus poſtulat: ut ſi quis docilem faciat auditorem, cũ* Exordiorũ uitia.

beneuolentiam cauſa deſideret : aut ſi principio utatur, cum inſinuationē res poſtulat. Contra præcepta eſt, quod *nihil eorum efficit, quorum cauſa de exordijs præcepta traduntur : hoc eſt, quod eum qui audit, neque beneuolum, neque attentum, neque docilem efficit: aut, quo profectò nihil peius eſt, ut contrà ſit, facit.* Ac de exordio *quidem ſatis dictum eſt.*

De narratione. NARRATIO, *eſt rerum geſtarum, aut ut geſtarum expoſitio.* Narrationū *tria ſunt genera.* Vnum *genus eſt, in quo ipſa cauſa, & omnis ratio controuerſiæ continetur.* Alterū, *in quo digreſsio aliqua extra cauſam, aut criminationis, aut ſimilitudinis, aut delectationis non alienæ ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis cauſa interponitur.* Tertium *genus eſt remotum à ciuilibus cauſis, quod delectationis cauſa nō inutili cum exercitatione dicitur, & ſcribitur.* Eius *partes ſunt duæ, quarum altera in negotijs, altera in perſonis maximè uerſatur.* Ea *quæ in negotiorum expoſitione poſita eſt, tres habet partes, fabulam, hiſtoriam, argumentum.*

Fabula. Fabula *eſt, in qua nec ueræ, nec uceriſimiles res continentur. cuiuſmodi eſt:* Angues ingentes alites iuncti iugo.

Hiſtoria. Hiſtoria, *eſt geſta res, ab ætatis noſtræ memoria remota. quod genus.* Appius *indixit Carthaginienſibus bellum.*

Argumētū. Argumentū, *eſt ficta res, quæ tamen fieri potuit.* Huiuſmodi *apud* Terent.

Nam is poſtquam exceſsit ex ephebis Soſia.

Illa autem narratio, quæ uerſatur in perſonis, eiuſmodi eſt, ut in ea ſimul cum rebus ipſis perſonarum ſermones & animi perſpici poßint, hoc modo:

Venit ad me ſæpe clamitans, Quid agis Mitio?
Cur perdis adoleſcentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus ſumptus ſuggeris?

Veſtitu

Veſtitu nimio indulges, nimium ineptus es.
Nimium ipſe durus eſt, præter æquum & bonum.

Hoc *in genere narrationis multa debet ineſſe feſtiuitas confecta ex rerũ uarietate, animorũ diſsimilitudine, grauitate, lenitate, ſpe, metu, ſuſpicione, deſiderio, diſsimulatione, errore, miſericordia, fortunæ cõmutatione, inſperato incõmodo, ſubita lætitia, iucundo exitu rerum.* Verum *hæc ex his quæ poſtea de elocutione præcipientur, ornamenta ſumũtur.* Nunc *de narratione ea, quæ cauſæ continet expoſitionem, dicendũ uidetur.* Oportet *igitur eam tres habere res, ut breuis, ut aperta, ut probabilis ſit.* Breuis *erit, ſi unde neceſſe eſt, inde initiũ ſumetur, & nõ ab ultimo repetetur, & ſi cuius rei ſatis erit ſummam dixiſſe, eius partes non dicentur: nam ſæpe ſatis eſt quod factũ ſit dicere, non ut enarres quemadmodũ ſit factum: & ſi non longius quàm quod ſcitu opus eſt, in narrando procedetur: & ſi nullam in rem aliã tranſibitur, & ſi ita dicetur, ut nonnunquam ex eo quod dictum ſit, id quod dictum non ſit, intelligatur: & ſi nõ modò id quod obeſt, uerum etiam id quod nec obeſt, nec adiuuat, præteribitur: & ſi ſemel unumquodque dicetur, & ſi non ab eo in quo proximè deſitũ erit, deinceps incipietur.* Ac *multos imitatio decipit breuitatis, ut cum ſe breues putent eſſe, longiſsimi ſint: cum dent operam ut res multas breuiter dicant, non ut omnino paucas res dicant, & non plures quàm neceſſe ſit.* Nam *pleriſque breuiter dicere uidetur, qui ita dicit:* Acceſsi *ad ædes, puerum euocaui: reſpondit:* Quæſiui *dominum, domi negauit eſſe.* Hic *tãetſi tot res breuius nõ potuit dicere, tamen quia ſatis fuit dixiſſe, domi negauit eſſe, fit rerum multitudine longus.* Quare *hoc quoque in genere uitanda eſt breuitatis imitatio, & non*

Narratio breuis.

minius rerum nō neceſſariarum, quàm uerborum multitudine ſuperſedendum eſt. Narratio aperta. *Aperta autem narratio poterit eſſe, ſi ut quodque primum geſtum erit, ita primum exponetur, & rerum ac temporum ordo ſeruabitur, ut ita narrentur, ut geſtæ res erunt, aut ut potuiſſe geri uidebuntur. Hîc erit conſiderandum, nequid perturbatè, nequid contortè dicatur, nequam in aliam rem tranſeatur, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremū prodeatur, nequid, quod ad rem pertineat, prætereatur: & omnino quæ præcepta de breuitate ſunt, hoc quoq; in genere ſunt conſeruanda. Nam ſæpe res parum eſt intellecta longitudine magis quàm obſcuritate narrationis. Ac uerbis quoq; dilucidis utendum eſt, quo de genere dicendum eſt in præceptis elocutionis.* Narratio probabilis. *Probabilis erit narratio, ſi in ea uidebuntur ineſſe ea, quæ ſolent apparere in ueritate, ſi perſonarum dignitates ſeruabuntur, ſi cauſæ factorū extabūt, ſi fuiſſe facultates faciendi uidebuntur, ſi tempus idoneum, ſi ſpatij ſatis, ſi locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuiſſe oſtendetur: ſi res & ad eorū qui agent, naturam, & ad uulgi rumorem, & ad eorum qui audiūt, opinionem accommodabitur. Ac ueri quidem ſimilis ex his rationibus eſſe poterit. Illud autem præterea conſiderare oportebit, ne aut cum obſit narratio, aut cum nihil proſit, tunc interponatur: aut non loco, aut non quemadmodum cauſa poſtulat, narretur. Obeſt tum, cum ipſius rei geſtæ expoſitio magnam excipit offenſionem, quam argumentādo, & cauſam agendo leniri oportebit. Quod cum acciderit, membratim oportebit partes rei geſtæ diſpergere in cauſam, & ad unamquanq; confeſtum rationem accommodare, ut uulneri præſto medicamentum ſit, & odium ſtatim defenſio mitiget. Nihil prodeſt narratio*

tunc,

tunc,cum aduerſarijs re expoſita, noſtra nihil intereſt iterum, aut alio modo narrare:aut cum ab ijs qui audiunt, ita tenetur negotium, ut noſtra nihil interſit eos alio pacto docere. Quod cum acciderit, omnino narratione ſuperſedendum eſt. Non loco dicitur,cum non in ea parte orationis collocatur,in qua res poſtulat:quo de genere agemus tum,cum de diſpoſitione dicemus:nam hoc ad diſpoſitionem pertinet. Non quemadmodum cauſa poſtulat,narratur,cum aut id quod aduerſario prodeſt, dilucidè & ornatè exponitur,aut id quod ipſum adiuuat, obſcure dicitur & negligenter. Quare,ut hoc uitium uitetur,omnia torquenda ſunt ad commodum ſuæ cauſæ,cõtraria,quæ præteriri poterant, prætereundo,quæ illius erunt,leuiter attingendo,ſua diligenter,& enodatè narrãdo. Ac de narratione quidem ſatis dictum uidetur. Deinceps ad partitionem tranſeamus.

RECTE habita in cauſa partitio,illuſtrem & perſpicuam totam efficit orationem. Partes eius duæ ſunt,quarum utraque magnopere ad aperiendam cauſam, & conſtituendam pertinet controuerſiam. Vna pars eſt,quæ quid cum aduerſarijs conueniat,& quid in controuerſia relinquatur,oſtendit:ex qua certum quiddam deſignatur auditori,in quo animum debeat habere occupatum. Altera eſt,in qua rerum earum,de quibus erimus dicturi, breuiter expoſitio ponitur diſtributa: ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor,quibus dictis, intelligat fore peroratum. Nũc utroque genere partitionis quemadmodum conueniat uti,breuiter dicẽdum uidetur. Quæ partitio,quid conueniat,aut quid non cõueniat, oſtendit: hæc debet illud quod conuenit,inclinare ad ſuæ cauſæ cõmodum,hoc modo: Interfectam matrem eſſe à filio,conue- De partitione.

nit mihi cũ aduerſarijs. Item cõtra, interfectũ eſſe à Clytemneſtra Agamemnonem cõuenit. Nam hic uterq; & id poſuit quod conueniebat, & tamen ſuæ cauſæ commoda conſuluit. Deinde, quid controuerſiæ ſit, ponendum eſt in iudicationis expoſitione: quæ quemadmodum inueniretur, antè dictum eſt. Quæ autẽ partitio rerum diſtributã continet expoſitionem, hæc habere debet breuitatem, abſolutionem, paucitatem. Breuitas eſt, cum niſi neceſſariũ nullum aſſumitur uerbũ. Hæc in hoc genere idcirco utilis eſt, quòd rebus ipſis, & partibus cauſæ, nõ uerbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus eſt.

Breuitas.

Abſolutio.

Abſolutio eſt: per quam omnia, quæ incidũt in cauſam, genera, de quibus dicendum eſt, amplectimur. In qua partitione uidendum eſt, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut ſerò extra partitionem, id quod uitioſiſſimũ ac turpiſſimum eſt, inferatur. Paucitas in partitione ſeruatur, ſi genera ipſa rerum ponuntur, neq; permiſte cum partibus implicantur. Nam genus eſt, quod plures partes amplectitur, ut animal. Pars eſt, quæ ſubeſt generi, ut equus. Sed ſæpe eadem res alij genus, alij pars eſt. Nam homo animalis pars eſt, Thebani aut Troiani genus. Hæc ideo diligentius inducitur præſcriptio, ut aperte intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione ſeruari poſſit. Nam qui ita partitur, Oſtendam propter cupiditatem, & audaciam, & auaritiam aduerſariorum omnia incommoda ad Rempub. perueniſſe, is non intellexit in partitione expoſito genere, partem ſe generis admiſcuiſſe. Nam genus eſt omnium nimirum libidinum cupiditas: eius autem generis ſine dubio pars eſt auaritia. Hoc igitur uitandum eſt, ne cuius genus poſueris, eius ſecum aliquam, ſicuti diuerſam, ac diſſimilem partẽ ponas.

in ea

in eadem partitione. Quòd, ſi quod in genus plures incidēt partes, id cum in prima partitione cauſæ erit ſimpliciter expoſitum, diſtribuetur eo tempore commodiſſimè, cum ad ipſum uentum erit explicandum in cauſæ dictione poſt partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura quàm ſatis eſt, demonſtraturos nos dicamus, hoc modo: Oſtendā aduerſarios, quod arguimus, & potuiſſe facere, & uoluiſſe, & feciſſe: nam feciſſe oſtēdere ſatis eſt. Aut cum in cauſa partitio nulla ſit, & cum ſimplex quiddam agatur, tamē utamur diſtributione, idq; perraro poteſt accidere. Ac ſunt alia quoque præcepta partitionum, quæ ad hunc uſum oratorium non tantopere pertinent, quæ uerſantur in philoſophia, ex quibus hæc ipſa tranſtulimus, quæ conuenire uidebantur, quorum nihil in cæteris artibus inueniebamus. Atq; his de partitione præceptis, in omni dictione meminiſſe oportebit, ut & prima quæque pars, ut expoſita eſt in partitione, ſic ordine tranſigatur: & omnibus explicatis, peroratum ſit, hoc modo, ut nequid poſterius præter cōcluſionem inferatur. Partitur apud Terentium breuiter, & commodè ſenex in Andria, quæ cognoſcere libertum uelit:

Eo pacto & gnati uitam, & conſilium meum
Cognoſces, & quid facere in hac re te uelim.

Itaque quemadmodum in partitione propoſuit, ita narrat primum gnati uitam:

Nam is poſtquam exceſſit ex ephebis Soſia,
Liberius uiuendi fuit poteſtas.

Deinde ſuum conſilium,

Et nunc id operam do.

Deinde quid Soſiam uelit facere, id quod poſtremum poſuit in partitione, poſtremum dicit

Nunc

Nunc tuum eſt officium.

Quemadmodum igitur hic & ad primã quanque partem primum acceßit, & omnibus abſolutis, finem dicendi fecit, ſic nobis placet, & ad ſingulas partes accedere, & omnibus abſolutis, perorare. Nunc *de confirmatione, deinceps, ita ut ordo ipſe poſtulat, præcipiendum uidetur.*

De confirmatione.

CONFIRMATIO *eſt, per quam argumentando noſtræ cauſæ fidem, & autoritatem, & firmamentum adiungit oratio.* Huius *partis certa ſunt præcepta, quæ in ſingula cauſarum genera diuidentur.* Veruntamen *non incõmodum uidetur, quandam ſyluam, atque materiam uniuerſam antè permiſtam, & confuſam exponere omniumque argumentationum: poſt autem tradere quemadmodum unũquodque genus cauſæ, hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmari oporteat.* Omnes *res argumentãdo confirmãtur, aut ex eo quod perſonis, aut ex eo quod negotijs eſt attributũ.* Ac *perſonis has res attributas putamus, nomen, naturam, uictum, fortunam, habitum, affectionem, ſtudia, conſilia, facta, caſus, orationis.* Nomẽ *eſt, quod unicuique perſonæ datur, quo ſuo quæque proprio, & certo uocabulo appellatur.* Naturã *ipſam definire difficile eſt.* Partes *autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc præceptionem, facilius eſt.* Hæ *autem partim diuino, partim mortali in genere uerſantur.* Mortalium *autem pars in hominum, pars in beſtiarum genere enumeratur.* Atque *hominum genus, & in ſexu conſideratur, uirile an muliebre ſit, & in natione, patria, cognatione, & ætate.* Natione, *Graius an* Barbarus. Patria, *Athenienſis an* Lacedæmonius. Cognatione, *quibus maioribus, quibus conſanguineis.* Aetate, *puer an adoleſcens, natu grandior an ſenex.* Præterea *commoda & incõmoda conſideran*

Attributa perſonis.

ſideran

ſiderantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo: Valens an imbecillis, longus an breuis, formoſus an deformis, uelox an tardus ſit, acutus an hebetior, memor an obliuioſus, comis, officioſus, pudens, patiens, an contrà. Et omnino, quæ à natura data animo & corpori conſiderabuntur, in natura conſideranda ſunt. Nam quæ induſtria comparantur, ad habitum pertinent: de quo poſterius dicendum eſt. In uictu conſiderare oportet, apud quem, & quo more, & cuius arbitratu ſit educatus, quos habuerit artium liberalium magiſtros, quos uiuendi præceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quæſtu, artificio ſit occupatus, quo modo rem familiarem adminiſtret, qua cõſuetudine domeſtica ſit. In fortuna quæritur, ſeruus ſit an liber, pecunioſus an tenuis, priuatus an cum poteſtate, ſi cum poteſtate, iure an iniuria, felix, clarus, an cõtrà, quales liberos habeat. Ac ſi de non uiuo quæretur, etiam quali morte ſit affectus, erit conſiderandum. Habitum autem hunc appellamus, animi, aut corporis conſtantem & abſolutam aliqua in re perfectionem, ut uirtutis, aut artis alicuius perceptionem, aut quamuis ſcientiam. Et item corporis aliquam commoditatem, non natura datam, ſed ſtudio & induſtria partam. Affectio eſt, animi, aut corporis ex tempore aliqua de cauſa commutatio, ut lætitia, cupiditas, metus, moleſtia, morbus, debilitas, & alia quæ genere in eodem reperiũtur. Studium autem eſt animi aſſidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, ut philoſophiæ, poëtices, geometriæ, literarum. Conſilium eſt, aliquid faciendi, aut non faciendi uere excogitata ratio. Facta autem, & caſus, & orationes tribus ex temporibus conſiderabuntur, quid fecerit, aut quid ipſi acciderit, aut quid dixerit, aut quid faciat; quid

Studium

Conſilium

quid ipſi accidat, quid dicat, aut quid facturus ſit, quid ipſi caſurum ſit, qua ſit uſurus oratione. At *perſonis quidē hæc uidentur eſſe attributa.* Negotijs *autem, quæ ſunt attributa, partim ſunt continentia cum ipſo negotio, partim in geſtione negotij conſiderantur, partim adiuncta negotio ſunt, partim geſtum negotium conſequuntur.* Conti*nentia cum ipſo negotio ſunt ea, quæ ſemper affixa eſſe uidentur ad rem, neque ab ea poſſunt ſeparari.* Ex *his prima eſt breuis complexio totius negotij, quæ ſummā continet facti, hoc modo:* Parentis *occiſio, patriæ proditio.* De*inde cauſa eius ſummæ, per quam, & quamobrem, & cuius rei cauſa factum ſit, quæritur.* Deinde *ante geſtā rem, quæ facta ſunt continentur uſque ad ipſum negotiū.* De*inde in ipſo gerendo negotio, quid actum ſit.* Deinde *quid poſtea factum ſit.* In *geſtione autem negotij, qui locus ſecundus erat, de ijs quæ negotijs attributa ſunt, quæretur locus, tempus, modus, occaſio, facultas.* Locus *conſideratur, in quo res geſta ſit, ex opportunitate quam uideatur habuiſſe ad negotium adminiſtrandum.* Ea *autem opportunitas quæritur ex magnitudine, interuallo, longinquitate, propinquitate, ſolitudine, celebritate, natura ipſius loci, & uicinitate totius regionis.* Ex *his etiam attributionibus, ſacer an profanus, publicus an priuatus, alienus an ipſius, de quo agitur, locus ſit, an fuerit.* Tempus *autem eſt, id quo nunc utimur (nam ipſum quidem generaliter definire difficile eſt) pars quædam æternitatis cum alicuius annui, menſtrui, diurni, nocturni'ue ſpatij certa ſignificatione.* In *hoc & quæ præterierunt conſiderantur, & eorum ipſorum, quæ propter uetuſtatem obſoleuerunt, ut incredibilia uideantur, & iam in fabularum numerum reponantur: & quæ iandiu geſta, & à memoria noſtra remo-*

Attributa negotijs.

Locus.

Tempus.

ta,

ta,tamen faciant fidem,uere tradita eſſe,quòd eorũ monumenta certa in literis extent:& quæ nuper geſta ſint; quæ ſcire plerique poßint:& item quæ inſtent in præſentia,& quæ maximè fiant,& quæ conſequantur. In quibus poteſt conſiderari,quid ocyus,& quid ſerius futurum ſit. Et item communiter in tempore perſpiciendo longinquitas eius eſt conſideranda. Nam ſæpe oportet commetiri cum tempore negotium,& uidere potuerit'ne aut magnitudo negotij,aut multitudo rerum in eo tranſigi tempore. Conſideratur autem tempus,& anni,& menſis,& diei,& noctis,& uigiliæ,& horæ,& in aliqua parte alicuius horum. Occaſio autem eſt pars temporis,habens in ſe alicuius rei idoneam faciendi,aut non faciendi opportunitatem. Quare cum tempore hoc differt. Nam genere quidem utrunque idem eſſe intelligitur:uerum in tempore ſpacium quodammodo declaratur,quod in annis,aut in anno,aut in aliqua anni parte ſpectatur: in occaſione ad ſpatium temporis faciendi quædam opportunitas intelligitur adiũcta. Quare cum genere idem ſit,fit aliud quod quadam parte,& ſpecie,ut diximus, differat. Hæc diſtribuitur in tria genera,publicum,commune,ſingulare. Publicum eſt,quod ciuitas uniuerſa aliqua de cauſa frequentat,ut ludi,dies feſtus,bellum. Commune,quod accidit omnibus eodem ferè tempore,ut meßis,uindemia, calor,frigus. Singulare autem eſt, quod aliqua de cauſa priuatim ſolet alicui accidere,ut nuptiæ,ſacrificium,funus,conuiuium,ſomnus. Modus autem eſt, in quo quemadmodum, & quo animo factum ſit,quæritur. Eius partes ſunt, prudentia & imprudentia. Prudentiæ autem ratio quæritur ex ijs,quæ clàm,palàm,ui,perſuaſione fecerit. Imprudentia autem in purgationẽ confertur,cuius partes ſunt in-

Occaſio.

Modus.

ſcientia,

ſcientia, caſus, neceßitas: & in affectionem animi, hoc eſt, moleſtiam, iracundiam, amorem, & cætera, quæ in ſimili genere uerſantur. Facultates ſunt, aut quibus facilius fit, aut ſine quibus aliquid confici non poteſt. Adiunctum negotio. *Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, et quod ſimile erit ei negotio, quo de agitur, & quod æque magnum, & quod contrarium, & quod diſparatum, & genus, & pars, & euentus. Maius, & minus, & æquè magnum, ex ui, & ex numero, & ex figura negotij, ſicut ex ſtatura corporis conſideratur. Simile autem ex ſpecie cõparabili, comparabile autem ex conferenda, atque aßimilanda natura iudicatur. Contrarium eſt, quod poſitum in genere diuerſo, ab eodem, cui contrarium eſſe dicitur, plurimum diſtat, ut frigus calori, uitæ mors. Diſparatum autem eſt id, quod ab aliqua re per oppoſitionem negationis ſeparatur, hoc modo: ſapere & nõ ſapere. Genus eſt, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars eſt, quæ ſubeſt generi, ut amor, auaritia. Euentus eſt, exitus alicuius negotij, in quo quæri ſolet, quid ex quaque re euenerit, eueniat, euenturumq; ſit. Quare hoc in genere, ut commodius quid euenturum ſit, antè animo colligi poßit, quid quaq; ex re ſoleat euenire, cõſiderandum eſt, hoc modo: Ex arrogantia odium, ex inſolentia arrogãtia. Quarta autem pars eſt, ex ijs, quas negotijs dicebamus eſſe attributas, conſecutio. In hac hæ res quæruntur, quæ geſtũ negotium conſequuntur. Primum, quod factum eſt, quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti, qui ſunt principes & inuentores, qui denique autoritatis eius, & inuentionis comprobatores, atque æmuli. Deinde ecquæ ea de re, aut eius rei ſit lex, conſuetudo, actio, iudicium, ſcientia, artificium. Deinde natura eius euenire uulgo ſoleat,*

leat, an inſolenter & rarò. Poſtea homines id ſua autoritate comprobare, an offendi in his conſueuerint, & cætera, quæ factum aliquod ſimiliter cõfeſtim, aut ex interuallo ſolent conſequi. Deinde poſtremò attendendum eſt, nũ quæ res ex ijs rebus, quæ ſunt poſitæ in partibus honeſtatis aut utilitatis, conſequantur, de quibus in deliberatiuo genere cauſæ diſtinctius erit dicendum. Ac negotijs quidem ferè res eæ, quas commemorauimus, ſunt attributæ. Omnis autem argumentatio, quæ ex ijs locis, quos commemorauimus, ſumetur, aut probabilis, aut neceſſaria debebit eſſe. Etenim ut breuiter deſcribamus, argumentatio uidetur eſſe inuentum aliquo ex genere, rem aliquam, aut probabiliter oſtendens, aut neceſſariè demonſtrans. Neceſſariè demonſtrantur ea, quæ aliter ac dicuntur, nec fieri, nec probari poſſunt, hoc modo: Si peperit, cum uiro cõcubuit. Hoc genus argumentandi, quod in neceſſaria demonſtratione uerſatur, maximè tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per ſimplicem concluſionem. Complexio eſt, in qua utrum conceſſeris, reprehenditur, ad hunc modum: Si improbus eſt, cur uteris? ſin probus, cur accuſas? Enumeratio eſt, in qua pluribus rebus expoſitis, & cæteris infirmatis, una reliqua neceſſariò confirmatur, hoc pacto: Neceſſe eſt, aut inimicitiarum cauſa ab hoc eẽ occiſum, aut metus, aut ſpei, aut alicuius amici gratia: aut ſi horũ nihil eſt, ab hoc non eſſe occiſum. Nam ſine cauſa maleficium ſuſceptum eſſe non poteſt. ſed neq; inimicitiæ fuerunt, nec metus ullus, nec ſpes ex morte illius alicuius cõmodi, neque ad amicũ huius aliquem mors illius pertinebat. Relinquitur igitur ut ab hoc nõ ſit occiſus. Simplex autem concluſio ex neceſſaria conſecutione cõficitur, hoc modo: Si uos me iſtud

Argumentatio.

Cõplexio.

Enumeratio.

Simplex cõcluſio.

eo tempore feciſſe dicitis, ego autẽ eo ipſo tempore trãs mare fui: relinquitur, ut id, quod dicitis, non modò non fecerim, ſed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter uidere oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli poſſit, ut ne confirmatio modum in ſe argumẽtationis ſolum habeat, & quandam ſimilitudinem neceſſariæ concluſionis, uerum ipſa argumentatio ex neceſſaria ratione conſiſtat.

Probabile. *Probabile autem eſt id, quod ferè fieri ſolet, aut quod in opinione poſitũ eſt, aut quod habet in ſe ad hæc quandam ſimilitudinem, ſiue id falſum eſt, ſiue uerum.* Verum in eo genere quod ferè ſolet fieri, probabile huiuſmodi eſt: Si mater eſt, diligit filium: ſi auarus eſt, negligit iuſiurandum. In eo autem, quod in opinione poſitum eſt, huiuſmodi ſunt probabilia: Impijs apud inferos pœnas eẽ præparatas. Eos qui philoſophiæ dent operam, non arbitrari deos eſſe. Similitudo autem in contrarijs, & paribus, & in ijs rebus, quæ ſub eandem cadunt rationẽ, maximè ſpectatur. In contrarijs hoc modo: Nam ſi ijs, qui imprudentes læſerunt, ignoſci conuenit, ijs qui neceſſariò profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari, ſic: Nam ut locus ſine portu, nauibus eſſe non poteſt tutus: ſic animus ſine fide, ſtabilis amicis nõ poteſt eſſe. In ijs rebus, quæ ſub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile conſideratur: Nam ſi Rhodijs turpe non eſt portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe eſt conducere. Hæc tum uera ſunt, hoc pacto: Quoniam cicatrix eſt, fuit uulnus. Tũ ueriſimilia, hoc modo: Si multus erat in calceis puluis, ex itinere eũ uenire oportebat. Omne autem, ut certas quaſdam in partes diſtribuamus, probabile quod ſumitur ad argumentationem, aut ſignum eſt, aut credibile, aut iudicatum, aut comparabile. Signum eſt, quod ſub ſenſum aliquem

quem cadit,& quiddam ſignificat,quod ex ipſo profectũ uidetur,quod aut antè fuerit,aut in ipſo negotio, aut pòſt ſit conſecutum,& tamen indiget teſtimonij,& grauioris cõfirmationis,ut cruor,fuga,pallor,puluis,& quæ his ſunt ſimilia. Credibile eſt,quod ſine ullo teſte auditoris opinione firmetur,hoc modo: Nemo eſt qui non liberos ſuos incolumes & beatos eſſe cupiat. Iudicatum eſt, res aſſenſione,aut autoritate,aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus ſpectatur, religioſo,cõmuni,approbato. Religioſum eſt,quod iurati legibus iudicarunt. Cõmune eſt,quod omnes uulgo probarunt,& ſecuti ſunt,huiuſmodi:ut maioribus natu aſſurgatur,ut ſupplicum miſereatur. Approbatũ eſt,quod homines cum dubium eſſet,quale haberi oporteret,ſua conſtituerunt autoritate:uelut Gracchi patris factum, quem Po.Rom.ob id factum quòd inſciente collega in Cenſura nihil geßit,poſt Cenſuram Conſulem fecit. Comparabile autem eſt,quod in rebus diuerſis ſimilem aliquam rationem continet. Eius ſunt partes tres,imago,collatio,exẽplum. Imago eſt,oratio demonſtrans corporum aut naturarum ſimilitudinem. Collatio, eſt oratio rem cum re ex ſimilitudine conferens. Exemplum,eſt quod rem autoritate,aut caſu alicuius hominis,aut negotij confirmat,aut infirmat. Horum exempla & deſcriptiones in præceptis elocutionis cognoſcentur. Ac fons quidem confirmationis,ut facultas tulit,apertus eſt,nec minus dilucidè,quàm rei natura ferebat,demonſtratus eſt. Quemadmodum autem quæque conſtitutio,& pars conſtitutionis,& omnis controuerſia,ſiue in ratione,ſiue in ſcripto uerſetur tractari debeat, & quæ in quaſque argumentationes conueniant,ſingillatim in ſecundo libro de unoquoque ge-

nere dicemus. In *præſentia tantummodo numeros & modos, & partes argumentandi confuſe & permiſtim diſperſimus: pòſt deſcriptè & electè in genus quodque cauſæ, quid cuique conueniat, ex hac copia digeremus. Atque inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit, inuentam exornari, & certas in partes diſtingui & ſuauiſſimum eſt, & ſummè neceſſarium, & ab artis ſcriptoribus maximè neglectum*. Q*uare & de ea præceptione nobis, & in hoc loco dicendum uiſum eſt, ut ad inuentionem argumenti, abſolutio quoque argumentandi adiungeretur*. Et *magna cum cura & diligentia locus hic omnis conſiderandus eſt, quòd non rei ſolum magna utilitas eſt, ſed præcipiendi quoque ſumma difficultas*.

OMNIS *igitur argumẽtatio, aut per inductionem tractanda eſt, aut per ratiocinationem*. I*nductio, eſt oratio quæ rebus non dubijs captat aſſenſionem eius quicum inſtituta eſt: quibus aſſenſionibus facit, ut illi dubia quædam res, propter ſimilitudinem earum rerum, quibus aſſenſit, probetur: uelut apud Socraticum* Aeſchinem *demonſtrat Socrates, cum* Xenophontis *uxore, & cum ipſo* Xenophonte *Aſpaſiam locutam*. Dic *mihi, inquit, quæſo*, Xenophõtis *uxor, ſi uicina tua melius habeat aurũ, quàm tu habes, utrum illius an tuum malis? Illius, inquit*. Q*uòd ſi ueſtem & cæterum ornatum muliebrem pretij maioris, habeat, quàm tu habes, tuum'ne an illius malis? Illius uerò, reſpondit*. Age, *inquit, ſi uirum illa meliorem habeat, quàm tu habes, utrum'ne tuum, an illius malis? Hic mulier erubuit*. A*ſpaſia autem cum ipſo* Xenophonte *ſermonem inſtituit*. Q*uæſo, inquit*, Xenophon, *ſi uicinus tuus meliorem equum habeat, quàm tuus eſt, tuum'ne equum*

Inductio.

malis,

malis, an illius? Illius, inquit. Quòd ſi fundum meliorem habeat, quàm tu habes, utrum tandem fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem ſcilicet. Quòd ſi uxorem meliorem habeat, quàm tu habes, utrũ illius malis? Atq; hic Xenophon quoque ipſe tacuit. Pòſt Aſpaſia: Quoniam, uterq; ueſtrum, inquit, id mihi ſolum non reſpondit, quod ego ſolum audire uolueram, egomet dicam quid uterq; cogitet. Nam & tu mulier optimum uirum mauis habere, & tu Xenophon uxorem habere lectißimã maximè uis: Quare niſi hoc perfeceritis, ut neq; uir melior, neq; fœmina lectior in terris ſit, profectò id ſemper, quod optimum putabitis eſſe, multò maximè requiretis, & tu ut maritus ſis quàm optimæ mulieris, & hæc ut quàm optimo uiro nupta ſit. Hic cũ rebus nõ dubijs eſſet aſſenſum, factum eſt propter ſimilitudinem, ut etiam illud quod dubium uidebatur, ſi quis ſeparatim quæreret, id pro certo propter rationem rogãdi cõcederetur. Hoc modo ſermonis plurimũ Socrates uſus eſt, propterea quòd nihil ipſe afferre ad perſuadendum uolebat, ſed ex eo quod ſibi ille dederat, qui cum diſputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam conceßiſſet, neceſſariò approbare deberet. Hoc in genere præcipiendum nobis uidetur. Primum, ut illud quod inducemus per ſimilitudinem, eiuſmodi ſit, ut ſit neceſſe concedi. Nam ex quo poſtulabimus nobis illud, quod dubium ſit, concedi dubium eſſe id ipſum nõ oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi cauſa fiet inductio, uidendum eſt, ut ſimile ijs rebus ſit, quas res, quaſi nõ dubias antè induxerimus. Nam antè aliquid nobis conceſſum eſſe nihil proderit, ſi ei diſsimile erit id, cuius cauſa illud cõcedi primum uoluerimus. Deinde non intelligat, quò ſpectent illæ primæ inductiones, & ad quẽ

ſint exitum peruenturæ. Nam *qui uidet, ſi ei rei quæ primò rogetur, recte aſſenſerit, illam quoq; rem quæ ſibi diſpliceat, eſſe neceſſariò concedendam, plerunq; aut nõ reſpondendo, aut male reſpondendo longius procedere rogationem non ſinit. Quare ratione rogationis imprudens ab eo quod conceßit, ad id quod non uult concedere, deducendus eſt.* Extremũ *autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur.* Si *negabitur, aut oſtendenda eſt ſimilitudo earum rerum, quæ antè conceßæ ſunt, aut alia utendum inductione.* Si *concedetur, concludenda eſt argumentatio.* Si *tacebitur, aut elicienda eſt reſpõſio, aut quoniam taciturnitas imitatur confeßionem, pro eo, ac ſi conceſſum ſit, concludere oportebit argumẽtationem.* Ita *ſit hoc genus argumentandi tripartitum.* Prima *pars cõſtat ex ſimilitudine una pluribus'ue.* Altera *ex eo quod concedi uolumus, cuius cauſa ſimilitudines adhibitæ ſunt.* Tertia *ex cõcluſione, quæ aut confirmat conceßionẽ, aut quod ex ea cõficiatur, oſtendit.* Sed *quia nõ ſatis uidebitur alicui dilucidè demonſtratũ, niſi quod ex ciuili cauſarum genere exemplum ſubiecerimus, uidetur huiuſmodi quoq; utendum exemplo, non quo præceptio differat, aut aliter hoc in ſermone, atque in dicendo ſit utendum: ſed ut eorum uoluntati ſatisfiat, qui quod aliquo in loco uiderint, alio in loco, niſi demonſtratum eſt, nequeunt cognoſcere.* Ergo *in hac cauſa, quæ apud* Græcos *eſt peruagata, quòd* Epaminondas Thebanorum Imperator, *ei qui ſibi ex lege* Prætor *ſucceſſerat, exercitum non tradidit, & cum paucos ipſe dies contra legem exercitum tenuiſſet,* Lacedæmonios *funditus uicit, poterit accuſator argumentatione uti per inductionem, cum ſcriptum legis contra ſentẽtiam defendat, ad hunc modum:* Si Iudi-

ces,

ces, id quod Epaminondas ait legis ſcriptorem ſenſiſſe; adſcribat ad legem, & addat exceptionem hanc, extra quam ſi quis Reip. cauſa exercitum nō tradiderit, patiemini? non opinor. Quòd ſi uoſmetipſi, quod à ueſtra religione & ſapientia remotiſsimum eſt, iſtius honoris cauſa hanc eandem exceptionē, iniuſſu populi ad legem adſcribi iubeatis, populus Thebanus patietur ne id fieri? profectò non patietur. Quod ergo adſcribi ad legem nefas eſt, id ſequi, quaſi adſcriptum ſit, rectum uobis uideatur? Noui ueſtram intelligentiam, non poteſt ita uideri Iudices. Quòd ſi literis corrigi neq; ab illo, neq; à uobis ſcriptoris uoluntas poteſt; uidete ne multò indignius ſit id re & iudicio ueſtro mutari, quod ne uerbo quidem commutari poteſt. Ac de inductione quidem ſatis in præſentia dictum uidetur. Nunc deinceps ratiocinationis uim & naturam conſideremus. Ratiocinatio eſt, oratio ex ipſa re probabile aliquid eliciens, quod expoſitum & per ſe cognitum ſua ſe ui & ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius conſiderandum putauerunt, cum idem uſu dicendi ſequerentur, paulum in præcipiendi ratione diſſenſerunt. Nam partim quinque eius partes eſſe dixerunt, partim non plus quàm in tres partes poſſe diſtribui putauerunt. Eorum controuerſiam non incommodum uidetur cum utrorunque ratione exponere. Nam & breuis eſt, & non eiuſmodi, ut alteri prorſus nihil dicere putentur, & locus hic nobis in dicendo minimè negligendus uidetur. Qui putant in quinque diſtribui partes oportere, aiunt primum conuenire exponere ſummam argumentationis, ad hunc modum: Melius accurantur quæ conſilio geruntur, quàm quæ ſine conſilio adminiſtrantur. Hanc primam partem numerāt: eam deinceps rationibus

Ratiocinatio.

De quinque partita diſtributione.

uarijs, & quàm cōpioſiſsimis uerbis approbari putant oportere, hoc modo: Domus ea quæ ratione regitur, omnibus inſtructior eſt rebus, & apparatior, quàm ea quæ temere & nullo conſilio adminiſtratur. Exercitus is, cui præpoſitus eſt ſapiens, & callidus Imperator, omnibus partibus commodius regitur, quàm is qui ſtultitia & temeritate alicuius adminiſtratur. Eadem nauigij ratio eſt. Nam nauis optime curſum conficit ea, quæ ſcientiſsimo gubernatore utitur. Cum propoſitio ſit hoc pacto approbata, & duæ partes tranſierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod oſtendere uelis, id ex ui propoſitionis oportere aſſumere, hoc pacto: nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus adminiſtratur. Huius aſſumptionis quarto in loco aliam porrò inducunt approbationem, hoc modo: Nam & ſignorum ortus & obitus definitum quendam ordinem ſeruant, & annuæ commutationes, non modò quadam ex neceſsitate ſemper eodem modo fiunt: uerum ad utilitates quoq; rerum omniū ſunt accommodatæ, & diurnæ nocturnæq; uiciſsitudines, nulla in re unquam mutatæ, quicquam nocuerunt. Quæ ſigno ſunt omnia, non mediocri quodam conſilio naturam mundi adminiſtrari. Quinto inducunt loco complexionē eam, quæ aut id infert ſolum, quod ex omnibus partibus cogitur hoc modo: Conſilio igitur mundus adminiſtratur, aut unum in locum cum conduxerit breuiter propoſitionem, & aſſumptionem, id adiungit, quod ex his conficiatur, ad hunc modum: Quòd ſi melius gerūtur ea quæ conſilio, quàm quæ ſine conſilio adminiſtrātur: nihil autē omnium rerum melius quàm omnis mundus adminiſtratur: cōſilio igitur mundus adminiſtratur. Quinquepartitā igitur hoc pacto putant eſſe argumentationem. Qui autē

tripartitā eſſe dicunt ij nō aliter putant tractari oporte=re argumentationē,ſed partitionē horum reprehendunt. Negat enim neq; à propoſitione,neq; ab aſſumptione approbationes earū ſeparari oportere,neq; propoſitionem abſolutam,neq; aſſumptionē ſibi perfectā uideri,quæ approbatione confirmata non ſit. Quare quas illi duas partes numerant,propoſitionem & approbationem,ſibi unā partē uideri propoſitionē:quæ ſi approbata non ſit,propoſitio non ſit argumentationis. Item,quæ ab illis aſſumptio,& aſſumptionis approbatio dicitur,eandem ſibi aſſumptionem ſolam uideri. Ita fit,ut eadem ratione argumentatio tractata,alijs tripartita,alijs quinquepartita uideatur. Quare euenit,ut res nō tā ad uſum dicendi pertineat,quàm ad rationem præceptionis. Nobis autem cōmodior illa partitio uidetur eſſe,quæ in quinque partes diſtributa eſt,quam omnes ab Ariſtotele & Theophraſto profecti maximè ſecuti ſunt. Nam quemadmodum illud ſuperius genus argumentandi,quod per inductionem ſumitur,maximè Socrates et Socratici tractauerūt:ſic hoc, quod per ratiocinationem expolitur,ſummè eſt ab Ariſtotele atque Peripateticis & Theophraſto frequentatum. Deinde à rhetoribus ijs,qui elegantiſſimi atq; artificioſiſſimi putati ſunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur,dicēdum uidetur,ne temere ſecuti putemur: & breuiter dicendum,ne in huiuſmodi rebus diutius, quàm ratio præcipiendi poſtulat,cōmoremur. Si quadam in argumentatione ſatis eſt uti propoſitione, & non oportet adiūgere approbationem propoſitioni:quadam autem in argumentatione infirma eſt propoſitio, niſi adiuncta ſit approbatio,ſeparatum quiddā eſt à propoſitione approbatio. Quod enim adiungi & ſeparari ab aliquo poteſt,

id non poteſt idem eſſe, quod eſt id ad quod adiũgitur, & à quo ſeparatur. Eſt autem quædam argumẽtatio, in qua propoſitio non indiget approbatione, & quædam in qua nihil ualet abſq; approbatione, ut oſtẽdemus: ſeparata eſt igitur à propoſitione approbatio. Oſtendemus autem id quod polliciti ſumus, hoc modo: Quæ propoſitio in ſe quiddam continet perſpicuum, eò quòd conſtare inter omnes neceſſe eſt, hanc uelle approbare & firmare nihil attinet. Ea eſt huiuſmodi: Si quo die iſta cædes Romæ facta eſt, ego Athenis eo die fui, intereſſe in cæde nõ potui. Hoc quia perſpicuè uerum eſt, nihil attinet approbari. Quare aſſumi ſtatim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die: hoc ſi non conſtat, indiget approbationis, qua inducta cõplexio cõſequetur: igitur in cæde intereſſe nõ potui. Eſt igitur quædam propoſitio, quæ non indiget approbatione: nam eſſe quidem quãdam quæ indigeat, quid attinet oſtẽdere, quod cuiuis facilè perſpicuum eſt? Quod ſi ita eſt, ex hoc, & ex eo quod propoſueramus, hoc conficitur, ſeparatum eſſe quiddam à propoſitione approbationem. Si autem ita eſt, falſum eſt non eſſe plus, quàm tripartitam argumentationem. Simili modo liquet alterã quoque approbationem ſeparatam eſſe ab aſſumptione. Nam ſi quadam in argumẽtatione ſatis eſt uti aſſumptione, & non oportet adiungere approbationem aſſumptioni: quadam autem in argumentatione infirma eſt aſſumptio, niſi adiuncta ſit approbatio, ſeparatum quiddam eſt extra aſſumptionem approbatio. Eſt autem argumentatio quædam, in qua aſſumptio non indiget approbationis: quædam autem in qua nihil ualet ſine approbatione, ut oſtendemus, ſeparata eſt igitur ab aſſumptione approbatio. Oſtendemus autem quod polliciti ſumus, hoc modo:

do: Quæ perſpicuam omnibus ueritatem continet aſſumptio, nihil indiget approbationis: ea eſt huiuſmodi: Si oportet ſapere, dare operam philoſophiæ cõuenit. hæc propoſitio indiget approbationis. Non enim perſpicua eſt, neq; conſtat inter omnes, propterea quòd multi nihil prodeſſe philoſophiam, plerique etiam obeſſe arbitrantur. Aſſumptio perſpicua eſt hæc: Oportet autem ſapere. hoc autem quia ipſum ex re perſpicitur, & uerum eſſe intelligitur, nihil attinet approbari. Quare ſtatim cõcludenda eſt argumẽtatio: igitur dare operan philoſophiæ conuenit. Eſt ergo aſſumptio quædam, quæ approbationis non indiget. Nam quandam indigere perſpicuum eſt: ſeparata eſt igitur ab aſſumptione approbatio. Falſum ergo eſt, non eſſe plus quàm tripartitam argumentationem. Atque ex his illud iam perſpicuum eſt, eſſe quandam argumentationem, in qua neque propoſitio, neq; aſſumptio indigeat approbationis huiuſmodi, ut certum quiddã & breue exempli cauſa ponamus: Si ſummopere ſapientia petenda eſt, ſummopere ſtultitia uitanda eſt: ſummo autem opere ſapientia petenda eſt, ſummo igitur opere ſtultitia uitanda eſt. Hic & aſſumptio, & propoſitio perſpicua eſt, quare neutra quoque indiget approbatione. Ex his omnibus illud perſpicuum eſt, approbationem tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoſcitur, neque in propoſitione, neq; in aſſumptione contineri approbationem, ſed utrãque ſuo loco poſitam, uim ſuam tanquã certam & propriã obtinere. Quod ſi ita eſt, cõmodè partiti ſunt illi, qui in quinq; partes diſtribuerũt argumentationem. Quinque ſunt igitur partes eius argumentationis, quæ per ratiocinationẽ tractatur. Propoſitio, per quam breuiter locus is exponitur, ex quo omnis uis oportet emanet ratiocinationis. Pro

Argumentatio quinquepartita.

poſitionis

poſitionis approbatio, per quam id quod breuiter expoſitum eſt, rationibus affirmatum, probabilius & apertius fit. Aſſumptio, per quam id quod ex propoſitione ad oſtẽdendum pertinet, aſſumitur. Aſſumptionis approbatio, per quam id quod aſſumptum eſt, rationibus firmatur. Complexio, per quam id quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio partes, ea conſtat ex his quinque partibus. Secunda eſt quadripartita. Tertia tripartita. Dein bipartita, quod in controuerſia eſt. De una quoque parte poteſt alicui uideri poſſe argumentationem cõſiſtere. Eorum igitur quæ conſiſtant, exempla ponemus: horum quæ dubia ſunt, rationes afferemus. Quinquepartita argumentatio eſt, huiuſmodi: Omnes leges, iudices, ad commodum Reip. referri oportet, & eas ex utilitate communi, non ex ſcriptione, quæ in literis eſt, interpretari. Ea enim uirtute & ſapientia maiores noſtri fuerunt, ut in legibus ſcribendis nihil ſibi aliud, niſi ſalutem, atque utilitatem Reip. proponerent. Neque enim ipſi quod obeſſet, ſcribere uolebant, & ſi ſcripſiſſent, cum eſſet intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legum cauſa ſaluas eſſe uult, ſed Reip. quòd ex legibus omneis Reſp. optimè putant adminiſtrari. Quam ob rem igitur leges ſeruari oportet, ad eam cauſam ſcripta omnia interpretari conuenit: hoc eſt, quoniam Reip. ſeruimus, ex Reip. commodo atque utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficiſci, niſi quod ad corporis utilitatem ſpectat, quoniam eius cauſa eſt inſtituta: ſic à legibus nihil cõuenit arbitrari, niſi quod Reip. conducat, proficiſci, quoniam eius cauſa ſunt comparatæ. Ergo in hoc quoque iudicio definite literas legis perſcrutari, & legẽ,

ut

ut æquum eſt, ex utilitate Reip. conſiderate. quod hic fecit. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quàm Lacedæmonios opprimi? Quid magis Epaminõdam Thebanorum Imperatorem, quàm uictoriæ Thebanorum conſulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro, atque exornato trophæo carius, atque antiquius habere cõuenit? Scripto uidelicet legis omiſſo, ſcriptoris ſentẽtiam conſiderare debebat. Atque hoc quidem ſatis conſideratũ eſt, nullam eſſe legem, niſi Reip. cauſa ſcriptam. Summam igitur amentiã eſſe exiſtimabat, quod ſcriptũ eſſet Reip. ſalutis cauſa, id non ex Reip. ſalute interpretari. Quòd ſi leges omnes ad utilitatem Reip. referri cõuenit, hic autem ſaluti Reip. profuit, profectò nõ poteſt eodem facto, & communibus fortunis conſuluiſſe, & legibus nõ obtemperaſſe. Quatuor autem partibus conſtat argumentatio, cum aut proponimus, aut aſſumimus ſine approbatione: Id facere oportet, cum aut propoſito ex ſe intelligitur, aut aſſumptio perſpicua eſt, & nullius approbationis indiget. Propoſitionis approbatione prætermiſſa, quatuor ex partibus argumẽtatio tractatur ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non poteſtis, niſi quod ſcriptum eſt in lege, ſequamini: quod enim certius legis ſcriptor teſtimonium uoluntatis ſuæ relinquere potuit, quàm quod ipſe magna cum cura, atq; diligentia ſcripſit? Quòd ſi literæ non extarent, magnopere eas requireremus, ut ex his ſcriptoris uoluntas cognoſceretur: nec tamen Epaminondæ permitteremus, niſi extra iudicium quidem eſſet, ut is nobis ſententiã legis interpretaretur, nedũ nunc iſtud patiamur, cum præſtò lex ſit, non ex eo quod apertiſſimè ſcriptum eſt, ſed ex eo quod ſuæ cauſæ conuenit,

Fides cui non adhibenda. falli.

ſcriptoris uoluntatem interpretari. Quòd ſi uos Iudices legibus obtemperare debetis,& id facere non poteſtis,niſi quod ſcriptũ eſt in lege ſequamini,quid cauſæ eſt, quin iſtum contra legem feciſſe iudicetis? Aſſumptionis autem approbatione præterita, quadripartita ſic fiet argumentatio: Qui ſæpenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. Siquid enim perfidia illorum detrimẽti acceperimus,nemo erit præter noſmet ipſos,quem iure accuſare poſsimus. Ac primum quidem decipi incommodum eſt,iterum ſtultum,tertiũ turpe. Carthaginienſes autem perſæpe iam nos fefellerunt. Summa igitur amentia eſt in eorum fidem ſpem habere, quorum perfidia toties deceptus ſis. Vtraque approbatione præterita,tripartita fit,hoc pacto: Aut metuamus Carthaginiẽſes oportet,ſi incolumes eos reliquerimus,aut eorum urbem diruamus,ac metuere quidem nõ oportet. Reſtat igitur,ut urbem diruamus. Sunt autem, qui putant nonnunquam poſſe cõplexione,& oportere ſuperſederi, cùm id perſpicuum ſit,quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod ſi fiat,bipartitam quoque fieri argumentationem,hoc modo: si peperit,uirgo non eſt:peperit autem. hic ſatis eſſe dicunt proponere & aſſumere, quoniam perſpicuum ſit, quod conficiatur,complexionis rem non indigere. Nobis autem uidetur,& omnis raticinatio concludenda eſſe: & illud uitium,quod illis diſplicet; magnopere uitãdum eſt, ne quod perſpicuum ſit, id in complexionem inferamus. Hoc autem fieri poterit, ſi complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur,ut in unum conducamus propoſitionem & aſſumptionem,hoc modo: Quòd ſi leges omnes ad utilitatem Reip.referri conuenit, hic autem ſaluti Reip.profuit: profectò nõ poteſt eodem facto,

&

& ſaluti communi conſuluiſſe, & legibus nō obtemperaſſe. Aut ita,ut ex contrario ſententia conficiatur, hoc modo: Summa igitur amentia eſt,in eorum fide, ſpem habere,quorum perfidia toties deceptus ſis. Aut ita, ut id ſolum quod conficitur,inferatur,ad hunc modum : Vrbem igitur diruamus. Aut ut id quod eam rem, quæ cōficitur, ſequatur neceſſe eſt,id eſt huiuſmodi: Si peperit,cum uiro concubuit: peperit autem. Conficitur hoc: Concubuit igitur cum uiro. Hoc ſi nolis inferre,& inferas id quod ſequitur,Fecit igitur inceſtum,& concluſeris argumentationem,& perſpicuam fugeris complexionem. Quare in longis argumentationibus,ex conductionibus,aut ex contrario complecti oportet: in breuibus id ſolum,quod conficitur,exponere: in ijs,in quibus exitus perſpicuus eſt,cōſecutione uti. Si qui autem ex una quoque parte putabūt conſtare argumentationē,poterunt dicere,ſæpe ſatis eſſe hoc modo argumentationem facere : Quoniam peperit, cum uiro cōcubuit: nam hoc nullius,neque approbationis, neque aſſumptionis,uel eius approbationis,neque complexionis indigere uidetur : ſed nobis ambiguitate nominis uidentur errare. Nam & argumentatio nomine uno res duas ſignificat,ideo quòd & inuentū aliquam in rem probabile,aut neceſſarium argumentatio uocatur,& eius inuenti artificioſa expolitio. Quando igitur proferent aliquid huiuſmodi: Quoniam peperit,cum uiro concubuit: inuentum proferent,non expolitionem. Nos autem de expolitionis partibus loquimur. Nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit: atque hac diſtinctione alia quoq;,quæ uidebuntur officere huic partitioni,propulſabimus; ſi qui aut aſſumptionem aliquando tolli poſſe putent,aut propoſitionem. Quæ ſi quid habet probabile , aut neceſſarium,

quoquo

dementia
summa

quoquo modo commoueat auditorem neceſſe eſt. Quòd ſi ſolum ſpectaretur id quod inuentum eſt, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod eſſet excogitatũ referret, nequaquam tantum inter ſummos oratores & medioeres intereſſe exiſtimaretur. Variare autẽ orationem magnopere oportebit. Nam omnibus in rebus ſimilitudo eſt ſatietatis mater. Id fieri poterit, ſi non ſimiliter ſemper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipſis diſtinguere conuenit orationem, hoc eſt, tum inductione uti, tum ratiocinatiõe. Deinde in ipſa argumentatione non ſemper à propoſitione incipere, nec ſemper quinque partibus abuti, neque eadem ratione expolire partitiones, ſed tùm ab aſſumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraq;, tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut perſpiciatur, aut ſcribamus, aut in quolibet exẽplo de ijs, quæ propoſita ſunt, hoc idẽ exerceamus, ut quàm facile ſit factu. Ac de partibus quidem argumentationis ſatis nobis dictum uidetur. Illud autem uolumus intelligi, nos probè tenere, alijs quoq; rationibus tractari argumentationes in philoſophia multis & obſcuris, de quibus certum eſt artificium conſtitutum. Verum illa nobis abhorrere ab uſu oratorio uidentur. Quæ pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos cõmodius, quàm cæteros attendiſſe non affirmamus, ſed perquiſitius & diligentius conſcripſiſſe pollicemur. Nunc, ut inſtituimus, proficiſci ordine ad reliqua pergemus.

Varianda oratio.

De reprehẽſione.

REPREHENSIO *eſt, per quam argumentando aduerſariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur, aut alleuiatur. Hæc fonte inuentionis eodem utetur, quo utitur confirmatio, propterea quòd quibus ex locis aliqua res confirmari poteſt, iiſdem poteſt ex locis infirmari. Nihil*

enim conſiderandum eſt in his omnibus inuentionibus, niſi id quod perſonis, aut negotijs attributum eſt. Quare in uentionē & argumentationū expolitionem ex illis, quæ ante præcepta ſunt, hanc quoq; in partem orationis trāſferri oportebit. V*erūtamen, ut quædam præceptio detur huius quoque partis, exponemus modos reprehenſionis, quos qui obſeruabunt, facilius ea quæ contradicentur, diluere, aut infirmare poterunt.* Omnis *argumētatio reprehenditur, ſi aut ex ijs, quæ ſumpta ſunt, non conceditur aliquod unum pluráue: aut his conceſsis, complexio confici ex his negatur: aut ſi genus ipſum argumentationis uitioſum oſtenditur: aut ſi contra firmam argumentationē, alia æquè firma, aut firmior ponitur.* Ex *ijs quæ ſumūtur, aliquid non conceditur, cum aut id quod credibile dicūt, negatur eſſe eiuſmodi: aut quod comparabile putant, diſsimile oſtenditur, aut iudicatum aliam in partem traducitur, aut omnino iudicium improbatur: aut quod ſignū eſſe aduerſarij dixerunt, id eiuſmodi negatur eſſe: aut ſi complexio, aut una, aut ex utraque parte reprehenditur: aut ſi enumeratio falſa oſtenditur, aut ſi ſimplex cōcluſio falſi aliquid continere demonſtratur.* Nam *omne quod ſumitur ad argumentandū, ſiue pro probabili, ſiue pro neceſſario, neceſſe eſt ſumatur ex his locis, ut antè oſtendimus.* Quod *pro credibili ſumptum erit, id infirmabitur, ſi aut perſpicue falſum erit, hoc modo:* Nemo *eſt, qui non pecuniam, quàm ſapientiam malit.* Aut *ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo:* Quis *eſt, qui nō officij cupidior ſit, quàm pecuniæ?* Aut *erit omnino incredibile, ut ſi quis, quem conſtet eſſe auarum, dicat alicuius mediocris officij cauſa, ſe maximam pecuniam neglexiſſe.* Aut *ſi quod in quibuſdam rebus, aut hominibus accidit, id*

Reprehenſionis.

omnibus dicatur uſu euenire, hoc pacto: Qui pauperes ſunt, ijs antiquior officio pecunia eſt. Qui locus deſertus eſt, in eo cædem factam eſſe oportet. In loco celebri homo occidi qui potuit? Aut ſi id quod rarò fit, fieri omnino negatur: ut Curius pro Fuluio: Nemo poteſt uno aſpectu, neque præteriēs in amorē incidere. Quod autem pro ſigno ſumetur, id ex iiſdem locis quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in ſigno, primum uerum eſſe oſtendi oportet. Deinde eius eſſe rei ſignum proprium, qua de re agitur, ut cruorem cædis. Deinde factum eſſe, quod non oportuerit: aut non factum, quod oportuerit. Poſtremò ſciſſe eum, de qua quæritur, eius rei legem & conſuetudinem. Nam eæ res ſunt ſigno attributæ, quas diligentius aperiemus, cū ſeparatim de ipſa coniecturali conſtitutione dicemus. Ergo horum unumquodque in reprehenſione, aut non eſſe ſignum, aut parum magnum eſſe, aut à ſe potius, quàm ab aduerſarijs ſtare, aut omnino falsò dici, aut in aliam quoque ſuſpicionem duci poſſe demonſtrabitur. Cùm autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per ſimilitudinem maximè tractatur, in reprehēdendo conueniet, ſimile id negare eſſe quod conferetur ei quicum cōferetur. Id fieri poterit, ſi demonſtrabitur diuerſum eſſe genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, perſona, opinione: ac ſi quo in numero illud, quod per ſimilitudinem afferetur, & quo in loco hoc genus, cuius cauſa afferetur, haberi conueniat, oſtēdetur. Deinde quid res cum re differat, demonſtrabitur, ex quo docebimus aliud de eo quod comparabitur, & de eo quicum cōparabitur, exiſtimari oportere. Huius facultatis maximè indigemus, cum ea ipſa argumentatio, quæ per inductionem tractatur, erit reprehēdenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his

locis maximè firmatur, laude eorum qui iudicarunt, ſimilitudine eius rei qua de agitur, ad eam rē, qua de iudicatū eſt cōmemorando non modò non eſſe reprehenſum iudiciū, ſed ab omnibus approbatū, & demonſtrando difficilius & maius fuiſſe id iudicatū quod afferatur, quàm id quod inſtet. Ex contrarijs locis, ſi res aut uera, aut uerisimilis permittet, infirmari oportebit: atq; erit obſeruandū diligenter, ne nihil ad id quod agatur, pertineat id quod iudicatū ſit: & uidendū eſt, ne ea res proferatur, in qua ſit offenſum, ut de ipſo qui iudicarit, iudiciū fieri uideatur. Oportet autē animaduertere, ne cū aliter multa ſint iudicata, ſolitarium aliquod, aut rarum iudicatum afferatur. Nam his rebus autoritas iudicati maximè poteſt infirmari. Atque ea quidem argumenta, quæ quaſi probabilia ſumuntur, ad hunc modum tētari oportebit. Quæ uerò ſicuti neceſſaria inducentur, ea ſi fortè imitabūtur modò neceſſariam argumentationem, neque erunt eiuſmodi, ſic reprehendentur. Primum complexio, que utrum conceſſeris, debet tollere, ſi uera eſt, nūquam reprehendetur: ſin falſa, duobus modis, aut conuerſione, aut alterius partis infirmatione. Conuerſione, hoc modo:

Nam ſi ueretur, quid eum accuſes, qui eſt probus?
Sin inuerecundum animi ingenium poßidet,
Quid eum accuſes, qui id parui auditu æſtimet?

Hic ſiue uereri dixeris, ſiue non uereri, concludendum hoc putat, ut neges eſſe accuſandū. Quod conuerſione ſic reprehendetur: Imò uerò accuſandus eſt. Nam ſi ueretur, accuſes: non enim parui auditu æſtimabit. Sin inuerecūdum animi ingenium poßidet, tamen accuſes: non enim probus eſt. Alterius autem partis infirmatione, hoc modo reprehendetur: Verum ſi ueretur, accuſatione tua corre-

Enumeratio uitioſa.

ctus, ab errato recedet. Enumeratio uitioſa intelligitur, ſi aut præteritum quiddam dicemus, quod uelimus concedere, aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contrà dici poſsit, aut cauſa non ſit quare non honeſtè poſsimus cõcedere. Præteritur quiddam in eiuſmodi enumerationibus: Quoniam habes iſtum equum, aut emeris oportet, aut hæreditate poſsideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus ſit: aut ſi horũ nihil eſt, ſurripueris neceſſe eſt. Sed neque emiſti, neq; hæreditate uenit, neq; domi natus eſt, neque donatus eſt: neceſſe eſt ergo ſurripueris. Hoc cõmodè *reprehẽditur, ſi dici poſsit ex hoſtibus equum eſſe captum, cuius prædæ ſectio nõ uenierit: quo illato, infirmatur enumeratio, quoniã id ſit inductum, quod præteritum ſit in enumeratione.* Altero autẽ modo *reprehendetur, ſi aut contra aliquid dicetur: hoc eſt, ſi exempli cauſa, ut in eodem uerſemur, poterit oſtendi hæreditate ueniſſe: aut ſi extremum illud non erit turpe concedere: ut ſi quis, cùm dixerint aduerſarij,* Aut *inſidias facere uoluiſti, aut amico morem geſsiſti, aut cupiditate elatus es, amico ſe morẽ geſsiſſe fateatur. Simplex autẽ concluſio reprehenditur, ſi id quod ſequitur, nõ uideatur neceſſariò cũ eo, quod anteceſsit, cohærere. Nam hoc quidẽ, Si ſpiritum ducit, uiuit: ſi dies eſt, lucet, eiuſmodi eſt, ut cum priore neceſſariò poſterius cohærere uideatur.* Hoc *autem, Si mater eſt, diligit: ſi aliquando peccauit, nunquam corrigetur: ſic conueniet reprehendi, ut demonſtretur nõ neceſſariò cum priore poſterius cohærere.* Hoc *genus & cætera neceſſaria, & omnino omnis argumẽtatio, & eius reprehenſio maiorem quandam uim continet, & latius patet, quàm hic exponitur: ſed eius artificij cognitio huiuſmodi eſt, ut non ad huius artis partem aliquam*

adiungi

adiungi poſsit,ſed ipſa ſeparatim longi temporis & magnæ atque arduæ cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore, atque ad aliud inſtitutũ, ſi facultas erit, explicabũtur. Nunc his præceptionibus rhetorum ad uſum oratorium cõtentos nos eſſe oportebit. Cùm igitur ex ijs quæ ſumuntur, aliquid non conceditur, ſic infirmabitur. Quum autem his conceſsis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt conſideranda, num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si quum aliquis dicat ſe profectum eſſe ad exercitum, contráq; eum quis uelit hac argumentatione uti: Si ueniſſes ad exercitũ, à Tribunis militaribus uiſus eſſes: nõ es autẽ uiſus ab his, non es igitur profectus ad exercitum. Hic cum conceſſeris propoſitionem & aſſumptionem, complexio eſt infirmanda. Aliud enim quàm cogebatur, illatum eſt. Ac nũc quidem, quò facilius res cognoſceretur, perſpicuo & grandi uitio præditum poſuimus exemplum: ſed ſæpe obſcurius poſitum uitium pro uero probatur, cum aut parum memineris quod conceſſeris, aut ambiguũ aliquod pro certo conceſſeris. Ambiguum ſi cõceſſeris, ex ea parte, quam ipſe intellexeris, eam partẽ ſi aduerſarius ad aliam partẽ per complexionem uelit accommodare, demonſtrare oportebit nõ ex eo quod ipſe conceſſeris, ſed ex eo quod ille ſumpſerit, confici complexionẽ ad hunc modum: Si pecuniæ indigetis, pecuniam non habetis: Si pecuniã non habetis, pauperes eſtis. Indigetis autẽ pecuniæ: mercaturæ enim niſi ita eſſet, operam non daretis: pauperes igitur eſtis. Hoc ſic reprehẽditur, Cum dicebas, Si indigetis pecuniæ, pecuniam non habetis: hoc intelligebam, Si propter inopiam in egeſtate eſtis, pecuniam non habetis, & idcirco concedebam. Cum autem hoc ſumebas, indigetis autem pecuniæ: illud

accipiebã, Vultis autem pecuniæ plus habere. Ex quibus *conceſsionibus non conficitur hoc, Pauperes igitur eſtis: conficeretur autem, ſi tibi primo quoq; hoc conceßiſſem, Qui pecuniam maiorem uellet habere, eum pecuniam nõ habere: ſæpe autem oblitum putant quid conceſſeris, & idcirco id quod non conficitur, quaſi conficiatur, in concluſione infertur, hoc modo: Si ad illum hæreditas ueniebat, uerifimile eſt ab illo eſſe necatum.* Deinde hoc approbant plurimis uerbis: poſt aſſumunt, Ad illum autem hæreditas ueniebat: deinde infertur, Ille igitur occidit. Id ex *ijs quæ ſumpſerant, non conficitur.* Quare obſeruare diligẽter oportet, *& quid ſumatur, & quid ex his conficiatur.*

Vitia argumẽtationis

Ipſum autẽ genus argumentationis uitioſum his de cauſis oſtẽdetur, ſi aut in ipſo uitium erit, aut ſi nõ ad id quod inſtituitur, accommodabitur. Atq; in ipſo uitium erit, ſi omnino totũ falſum erit, ſi cõmune, ſi uulgare, ſi leue, ſi remotũ, ſi mala definitio, ſi cõtrouerſum, ſi perſpicuũ, ſi non cõceſſum, ſi turpe, ſi offenſum, ſi contrariũ, ſi incõſtans, ſi aduerſum.

Falſum.

Falſum eſt, in quo perſpicuè mendacium eſt, hoc modo: Non poteſt eſſe ſapiens, qui pecuniam negligit: Socrates autem pecuniam negligebat, non igitur ſapiens erat.

Cõmune.

Commune eſt, quod nihilò magis ab aduerſarijs, quàm à nobis facit, hoc modo: Idcirco Iudices, quia uerã cauſam habebã, breui peroraui.

Vulgare.

Vulgare, eſt, quod in aliam quoq; rem non probabilem, ſi nunc conceſſum ſit trãsferri poßit, hoc modo: Si ueram cauſam nõ haberet, uobis ſe, Iudices, nõ commiſiſſet.

Leue.

Leue eſt, quod aut poſt tempus dicitur, hoc modo: Si in mẽtem ueniſſet, non commiſiſſet: aut perſpicuè rem turpem leui tegere uult defenſione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentißimo

Inre

In regno reliqui,nunc deſertum ab omnibus
Summo periclo ſola ut reſtituam,paro.

Remotum eſt,quod ultra quàm ſatis eſt,petitur, hoc modo: Quòd ſi non P. Scipio Corneliam filiam Tiberio Graccho collocaſſet,atq; ex ea duos Gracchos procreaſſet,tantæ ſeditiones natæ non eſſent. Quare hoc incómodum Scipioni adſcribendum uidetur. Huiuſmodi eſt illa quoque conqueſtio: Remotum.

Vtinam ne in nemore Pelio ſecuribus
Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes.

Longius enim repetita eſt,quàm res poſtulabat.

Mala definitio eſt,cum aut communia deſcribit, hoc modo: Seditioſus eſt is,qui malus atque inutilis eſt ciuis. Nam hoc non magis ſeditioſi,quàm ambitioſi,quàm calũniatoris,quàm alicuius improbi hominis uim deſcribit. Aut falſum quiddam dicit,hoc pacto: Sapientia eſt, pecuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliquid non graue,nec magnũ cõtinens,ſic: Stultitia eſt,immẽſæ gloriæ cupiditas. eſt hæc quidem ſtultitia,ſed ex parte quadam,non ex omni genere definita. Cõtrouerſum eſt,in quo ad dubiũ demonſtrandũ,dubia cauſa affertur,hoc modo: Eho tu,dij quibus eſt poteſtas motus ſuperûm atque inferûm. Pacẽ inter ſeſe conciliant,conferunt concordiam. Definitio mala. Controuerſum.

Perſpicuum eſt,de quo non eſt controuerſia: ut ſi quis, cum Oreſtem accuſet,planũ faciat ab eo matrem eſſe occiſam. Non conceſſum eſt, cùm id quod agitur, in controuerſia eſt: ut ſi quis,cum Vlyſſem accuſet, in hoc maximè commoretur: Indignum eſſe ab homine ignauiſſimo uirum fortiſſimum Aiacem necatum. Turpe eſt, quod aut eo loco in quo dicitur,aut eo homine qui dicat, aut eo tempore quo dicitur,aut ijs qui audiunt, aut ea re,de Perſpicuũ Non cõceſſum. Turpe.

qua agitur, indignum propter inhoneſtam rem uidetur.

Offenſum. Offenſum eſt, quod eorum qui audiunt, uoluntatem lædit: ut ſi quis apud Equites Romanos cupidos iudicandi Cæpionis legem iudiciariam laudet.

Cõtrarium Contrarium eſt, quod contra ea dicitur, quæ ij, qui audiunt, fecerunt: ut ſi quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem urbis expugnatorem diceret nihil eſſe crudelius, quàm urbes diruere, cum ipſe Alexander Thebas diruiſſet.

Inconſtans. Inconſtans eſt, quod ab eodem de eadem re, diuerſe dicitur: ut ſi quis cum dixerit, qui uirtutem habeat, eum nullius rei ad bene uiuendum indigere, neget poſtea ſine bona ualetudine poſſe bene uiuere. aut ſe amico adeſſe propter beneuolẽtiam ſperare enim aliquid commodi ad ſe peruenturum.

Aduerſum. Aduerſum eſt, quod ipſi cauſæ aliqua ex parte officit, ut ſi quis hoſtiũ uim, & copias, & felicitatẽ augeat, cùm ad pugnam milites hortetur. Si non ad id quod inſtituitur, acommodabitur aliqua pars argumentationis, horũ aliquo in uitio reperietur. Si plura pollicitus, pauciora demonſtrabit: aut ſi cum totum debebit oſtendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: Mulierum genus auarum eſt: nam Eriphyle auro uiri uitam uendidit. Aut ſi non id quod accuſabitur defendet: ut ſi quis, cũ ambitus accuſabitur, manu ſe fortẽ eſſe defendet, ut Amphion apud Euripidem. Item apud Pacuuium, qui uituperata muſica, ſapientiam laudat. Aut ſi res ex hominis uitio uituperabitur, ut ſi quis doctrinam ex alicuius docti uitijs reprehendat. Aut ſi quis, cum aliquem uolet laudare, de felicitate eius, nõ de uirtute dicat. Aut ſi quis rẽ cum re ita comparabit, ut alteram ſe non putet laudare, niſi alteram uituperarit: aut ſi alteram ita laudet, ut alterius nõ faciat mentionem: ut ſi quis, cum aliqui deliberẽt, bellum

bellum geratur, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile eſſe demonſtret. Aut ſi, cũ de certa re quæretur, de cõmuni inſtituetur oratio. Aut ſi ratio alicuius rei reddetur falſa, hoc modo: Pecunia *bonum eſt, propterea quòd ea maximè uitam beatam efficiat. Aut ſi infirma: ut* Plautus,

Amicum caſtigare ob meritam noxiam,
Immane eſt facinus, uerum in ætate utile,
Et conducibile: nam ego amicum hodie meum
Non caſtigabo pro commerita noxia.

Aut eadem, hoc modo: Maximũ *malum eſt auaritia, multos enim magnis incommodis afficit pecuniæ cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo:* Maximũ *bonum eſt amicitia, plurimæ enim delectationes ſunt in amicitia. Quartus modus erat reprehenſionis, per quẽ cõtra firmam argumentationem, æquè firma aut firmior ponebatur.* Hoc *genus in deliberationibus maximè uerſatur, cum aliquid quòd contrà dicatur, æquum eſſe concedimus: ſed id quod nos defendimus, neceſſarium eſſe demonſtramus.* Aut *cũ id quod illi defendãt, utile eſſe fateamur: quod nos dicamus, demonſtremus eſſe honeſtum.* Ac *de reprehenſione hæc quidem exiſtimauimus eſſe dicẽda.* Deinceps *nũc de concluſione ponemus.* Hermagoras *digreſſionem deinde, tum poſtremam cõcluſionem ponit.* In *hac autem digreſſione ille putat oportere quãdam inferri orationẽ à cauſa atq; à iudicatione ipſa remotam, quæ aut ſui laudem, aut aduerſarij uituperationem cõtineat, aut in aliam cauſam deducat, ex qua conficiat aliquid confirmationis, aut reprehenſionis, non argumentando, ſed augendo per quandam amplificationem.* Hanc *ſi quis partem putarit orationis, ſequatur licebit.* Nam *& augendi, & laudandi,*

Quartus modus reprehẽſionis

di, & uituperandi præcepta à nobis partim data ſunt, partim ſuo loco dabuntur. N*obis autem non placet hanc partem in numerũ reponi, quòd de cauſa digredi, niſi per locum communem diſplicet, quo de genere poſterius eſt dicendum*. L*audes autem & uituperationes non ſeparatim placet tractari, ſed in ipſis argumentationibus eſſe implicitas*. N*unc de concluſione dicemus.*

De concluſione.

CONCLVSIO, *eſt exitus et determinatio totius orationis*. H*æc habet partes tres, enumerationem, indignationem, conqueſtionem*. E*numeratio eſt, per quam res diſperſe & diffuſe dictæ, unum in locum coguntur, & reminiſcendi cauſa, unum ſub aſpectum ſubijciuntur*. H*æc ſi ſemper eodem modo tractabitur, perſpicuè ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur: ſin uariè fiet, & hãc ſuſpicionem & ſatietatem uitare poterit*. Q*uare tũ oportebit ita facere, ut plerique faciũt propter facilitatẽ, ſingillatim unãquanq; rem attingere, & ita omnes trãſire breuiter argumentationes: tum autẽ, id quod difficilius eſt, dicere quas partes expoſueris in partitione, de quibus te pollicitus ſis dicturum, & reducere in memoriam, quibus rationibus unamquanque partem confirmaris: tum ab ijs qui audiunt, quærere quid ſit quod ſibi uelle debeant demõſtrari, hoc modo*: D*ocuimus hoc, illud planum fecimus: ita ſimul & in memoriam redibit auditor, et putabit nihil eſſe præterea, quod debeat deſiderare*. A*tque in his generibus (ut antè dictum eſt) tum tuas argumẽtationes trãſire ſeparatim, tum id quod artificioſius eſt, cum tuis contrarias coniungere, & cum tuam argumentationem dixeris, tum contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, oſtendere*. I*ta per breuem comparationem, auditoris memoria & de confirmatione,*

natione, & de reprehenſione redintegrabitur. Atque hæc alijs actionis quoque modis uariare oportebit. Nam tum ex tua perſona enumerare poßis, ut quid, & quo loco quidque dixeris admóneas: tum uerò perſonam, aut rem aliquam inducere, & enumerationem ei totam attribuere. Perſonam, hoc modo: Nam ſi legis ſcriptor exiſtat, & quærat à uobis, quid dubitetis, quid poßitis dicere, cũ uobis hoc, & hoc ſit demonſtratum. Atque hic item, ut in noſtra perſona licebit aliâs ſingillatim tranſire omnes argumentationes, aliâs ad partitiones ſingula genera referre, aliâs ab auditore, quid deſideret quærere, aliâs hæc facere per comparationem ſuarum & contrariarum argumẽtationum. Res autem inducetur, ſi alicui rei huiuſmodi, legi, loco, urbi, monumento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid ſi leges loqui poſſent, non'ne hæc apud uos quererentur? Quidnam amplius deſideratis Iudices, cum uobis hoc, & hoc planum factum ſit? In hoc quoque genere omnibus eiſdem modis uti licebit. Cõmune autem præceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non poteſt, id eligatur quod erit grauißimum, & unũquodque quàm breuißimè tranſeatur, ut memoria, non oratio renouata uideatur. Indignatio, eſt oratio, per quam conficitur: ut in aliquem hominem magnum odium, aut in rem grauis offenſio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi uolumus, poſſe omnibus ex locis ijs, quos in confirmandi præceptis poſuimus, tractari indignationem. Nam ex ijs rebus, quæ perſonis atque negotijs attributæ ſunt, quæuis amplificationes & indignationes naſci poſſunt: ſed tamen ea quæ ſeparatim de indignatione præcipi poſſunt, conſideremus. Primus locus ſumitur ab autoritate,

Indignatio.

Loci indignationis.

tate, quum commemoramus quantæ curæ res ea fuerit, aut Dijs immortalibus, aut eis quorum autoritas grauißima debeat eſſe. Qui locus ſumetur ex ſortibus, & oraculis, uatibus, oſtentis, prodigijs, reſponſis, ſimilibus rebus. Item ex maioribus noſtris, regibus, ciuitatibus, gentibus, hominibus ſapientißimis, Senatu, populo, legum ſcriptoribus. Secūdus locus eſt, per quem illa res ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem oſtenditur, an ad omnes, an ad maiorem partem, quod atrocißimum eſt: an ad ſuperiores, quales ſunt ij, quorum ex autoritate indignatio ſumitur, quod indignißimum eſt: an ad partes animo, fortuna, corpore, quod iniquißimum eſt: an ad inferiores, quod ſuperbißimum eſt. Tertius locus eſt, per quē quærimus quidnam ſit euēturum, ſi idem cæteri faciant: & ſimul oſtendimus, huic ſi conceſſum ſit, multos æmulos eiuſdem audaciæ futuros: ex quo quid mali ſit eventurum demonſtrabimus. Quartus locus eſt, per quem demonſtramus multos alacres expectare quid ſtatuatur, ut ex eo, quod uni conceſſum ſit, ſibi quoque tali de re quid liceat, intelligere poßint. Quintus locus eſt, per quem oſtendimus cæteras res perperam conſtitutas, intellecta ueritate commutatas corrigi poſſe: hanc eſſe rem, quæ ſi ſit, ſi ſemel iudicata, neque alio commutari iudicio, neque ulla poteſtate corrigi poßit. Sextus locus eſt, per quem conſultò & de induſtria factum eſſe demonſtratur, & illud adiungitur, uoluntario maleficio ueniā dari non oportere, imprudentiæ concedi nonnunquam conuenire. Septimus locus eſt, per quem indignamur quod tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum eſſe dicamus, per uim, per manum opulētam, quæ res ab legibus, ab æquabili iure remotißima ſit. Octauus locus eſt, per quem demonſtramus nō

uulgare,

uulgare,neque factitatum eſſe,ne ab audaciſsimis quidem hominibus,id maleficium,de quo agitur, atque id à feris quoque hominibus,& à barbaris gentibus & immanibus beſtijs remotum eſſe. Hæc erunt,quæ in parentes,liberos, coniuges,conſanguineos,ſupplices,crudeliter facta dicentur:& deinceps ſi qua proferãtur in maiores natu, in hoſpites,in uicinos,in amicos,in eos quibuſcum uitam egeris,in eos apud quos educatus ſis, in eos à quibus eruditus ſis,in mortuos,in miſeros,& miſericordia dignos,in homines claros,nobiles,& honore uſos, in eos qui neque lædere alium,nec ſe defendere potuerunt,ut in pueros,ſenes,mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio ſummum in eum qui uiolarit horum aliquid,odium cõmouere poterit. Nonus locus eſt,per quem,cum alijs quæ cõſtant eſſe peccata,hoc quo de quæſtio eſt,comparatur: & ita per contentionem quantò atrocius & indignius ſit illud de quo agitur,oſtenditur. Decimus locus eſt,per quẽ omnia,quæ in negotio gerendo acta ſunt, quæq; poſt negotium conſecuta ſunt, cum uniuſcuiuſque indignatione, & criminatione colligimus, & rẽ uerbis quàm maximè ante oculos eius apud quem dicitur, ponimus,ut id quod indignum eſt,perinde illi uideatur indignum,ac ſi ipſe interfuerit,ac præſens uiderit. Vndecimus locus eſt, per quem oſtendimus ab eo factum,à quo minimè oportuerit, & à quo,ſi alius faceret,prohiberi conueniret. Duodecimus locus eſt,per quem indignamur quòd nobis hoc primis acciderit,nec alicui unquam uſu euenerit. Tertiuſdecimus locus eſt, ſi cum iniuria contumelia iuncta demonſtratur,per quem locum in ſuperbiam & arrogantiam odium concitatur. Quartuſdecimus locus eſt,per quem petimus ab iјs,qui audiunt : ut ad ſuas res noſtras iniurias

referant:

referant: ſi ad pueros pertinebit, de liberis ſuis cogitent: ſi ad mulieres, de uxoribus: ſi ad ſenes, de patribus aut parentibus. Quintuſdecimus eſt locus, per quem dicimus inimicis quoque, & hoſtibus ea, quæ nobis acciderunt, indigna uideri ſolere. Et indignatio quidem his ferè de locis grauiſſimè ſumetur:

Cōqueſtio.

Conqueſtionis autem huiuſmodi de rebus parteis petere oportebit. Conqueſtio eſt, oratio auditorum miſericordiam captans. In hac primum animū auditoris mitem & miſericordem conficere oportet, quò facilius conqueſtione commoueri poſſit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunæ uis in omnes, & hominum infirmitas oſtenditur: qua ratione habita grauiter & ſententioſe, maximè demittitur animus hominum, & ad miſericordiam comparatur, cum in alieno malo ſuā infirmitatem conſiderabit.

Loci cōqueſtionis.

Deinde primus locus eſt miſericordiæ, per quem, quibus in bonis fuerint, & nunc quibus in malis ſint, oſtenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem quibus in malis fuerint, & ſint, & futuri ſint, demonſtratur. Tertius per quem unumquodque deploratur incommodum, ut in morte filij, pueritiæ delectatio, amor, ſpes, ſolatium, educatio, & ſi qua ſimili in genere quolibet de incommodo per conqueſtionem dici poterunt. Quartus, per quem res turpes, & humiles, & illiberales proferentur, & indignæ ætate, genere, fortuna, priſtino honore, beneficijs, quas paſſi perpeſſuri ue ſint. Quintus eſt, per quem omnia ante oculos ſingillatim incommoda ponentur, ut uideatur is, qui audit, uidere: & re quoq; ipſa, quaſi adſit, non uerbis ſolum ad miſericordiam ducatur. Sextus, per quem præter ſpem in miſerijs demonſtratur eſſe, & cum aliquid expectaret, non modò id non adeptum eſſe, ſed in ſummas miſerias incidiſſe. Septimus, per

quem

quem ad ipſos,qui audiunt, ſimilem caſum conuertimus, & petimus,ut de ſuis liberis,aut parentibus, aut aliquo, qui illis charus debeat eſſe,nos cum uideant,recordētur. Octauus,*per quem aliquid dicitur eſſe factum, quod non oportuerit,aut non factum, quod oportuerit, hoc modo:* Non *affui,non uidi, non poſtremam eius uocem audiui, non extremum eius ſpiritum excepi.* Item,*Inimicorum in manibus mortuus eſt, hoſtili in terra turpiter iacuit inſepultus,à feris diu uexatus,cōmuni quoq; honore in morte caruit.* Nonus,*per quem oratio ad mutas & expertes animi res refertur:ut ſi ad equum,domum,ueſtem,ſermonem alicuius accommodes,quibus animus eorum,qui audiunt,& aliquem dilexerunt,uehementer commouetur.* Decimus,*per quem inopia,infirmitas, ſolitudo demonſtratur.* Vndecimus,*per quem aut liberorum, aut parentum, aut ſui corporis ſepeliendi,aut alicuius eiuſinodi rei commendatio fit.* Duodecimus,*per quem diſiunctio deploratur ab aliquo,cum deducaris ab eo, qui cum libentiſſimè uixeris,ut à parente,filio,fratre,familiari.* Tertiuſdecimus,*per quem cū indignatione conquerimur,quòd ab ijs, à quibus minimè conueniat,male tractemur,propinquis, amicis,quibus beneſecerimus,quos adiutores fore putauerimus,aut à quibus indignum eſt,ut ſeruis,libertis,cliētibus,ſupplicibus.* Quartuſdecimus,*qui per obſecrationē ſumitur:in quo orantur modo illi,qui audiunt,humili & ſupplici oratione,ut miſereantur.* Quintuſdecimus,*per quem non noſtras, ſed eorum qui chari nobis debēt eſſe, fortunas conqueri nos demonſtramus.* Sextuſdecimus *eſt, per quem animum noſtrum in alios miſericordem eſſe oſtendimus,& tamen amplum & excelſum & patientem incommodorum eſſe,& futurum,ſi quid acciderit, demonſtramus.*

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

ſtramus. Nam ſæpe uirtus & magnificentia, in quo grauitas & autoritas eſt, plus proficit ad miſericordiam cõmouendam, quàm humilitas & obſecratio. commotis autem animis, diutius in conqueſtione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit Rhetor Apollonius, *Lacryma nihil citius areſcit. Sed quoniam & ſatis, ut uideamur, de omnibus partibus orationis diximus, & huius uoluminis magnitudo longius proceſſit, quæ ſequuntur deinceps in ſecundo libro dicemus.*

M. TVL. CICERONIS

DE INVENTIONE.

LIBER II.

CROTONIATAE *quondam, cum florerent omnibus copijs, & in* Italia *cum in primis beati numerarentur, templum* Iunonis, *quod religioſiſſimè colebant, egregijs picturis locupletare uoluerũt.* Itaque Heracleotẽ Zeuſim, *qui tum longè cæteris excellere pictoribus exiſtimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt.* Is *& cæteras tabulas complures pinxit (quarum nonnulla pars uſque ad noſtram memoriam propter ſani religionem remanſit) & ut excellẽtem muliebris formæ pulchritudinem muta in ſeſe imago contineret,* Helenæ *ſe pingere ſimulachrum uelle dixit.* Quod Crotoniatæ, *qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum alijs præſtare ſæpe accepiſſent, libenter audierunt.* Putauerũt *enim eum, ſi, quo in genere plurimum poſſet, in eo magnopere*

gnopere elaboraſſet, egregium ſibi opus illo in fano relicturum. Neque tum eos illa opinio feſellit. Nam Zeuſis ilico quæſiuit ab eis quaſnam uirgines formoſas haberēt. Illi autem ſtatim hominem duxerunt in palæſtram, atque ei pueros oſtenderunt multos magna præditos dignitate. (Etenim quodam tempore Crotoniatæ multum omnibus corporum uiribus & dignitatibus anteſteterunt, atque honeſtiſsimas ex gymnico certamine uictorias domum cū maxima laude retulerunt.) Cum puerorum igitur formas & corpora magno hic opere miraretur: Horum, inquiunt illi, ſorores ſunt apud nos uirgines. Quare qua ſint illæ dignitate, potes ex his ſuſpicari. Præbete igitur mihi quæſo, inquit, ex iſtis uirginibus formoſiſsimas, dum pingo id quod pollicitus ſum uobis, ut mutum in ſimulachrum ex animali exemplo ueritas transferatur. Tunc Crotoniatæ publico de conſilio uirgines unum in locum conduxerūt, & pictori quas uellet eligendi poteſtatem dederunt. Ille autem quinque delegit, quarum nomina multi poëtæ memoriæ tradiderunt, quòd eius eſſent iudicio probatæ, qui ueriſsimum pulchritudinis habere iudicium debuiſſet. Neque enim putauit omnia, quæ quæreret ad uenuſtatē, uno in corpore ſe reperire poſſe, ideo quòd nihil ſimplici in genere omnibus ex partibus perfectum natura expoliuit. Itaque tanquam cæteris non ſit habitura quod largiatur, ſi uni cuncta conceſſerit, aliud alij commodi aliquo adiuncto incommodo muneratur. Quod quoniam nobis quoque uoluntatis accidit, ut artem dicendi perſcriberemus, non unum aliquod propoſuimus exemplum, cuius omnes partes, quocunque eſſent in genere, exprimendæ nobis neceſſariò uiderētur: Sed omnibus unum in locum coactis ſcriptoribus, quod quiſque commodiſsimè præcipere uidebatur,

tur,

tur, excerpſimus, & ex uarijs ingenijs excellētiſſima quæque libauimus. Ex his enim qui nomine, & memoria digni ſunt nec nihil optimè, nec omnia præclariſſimè quiſquam dicere nobis uidebatur. Quapropter ſtultitia nobis uiſa eſt, aut à bene inuentis alicuius recedere, ſi quo in uitio eius offenderemur, aut ad uitia quoque eius accedere, cuius aliquo bene præcepto duceremur. Quod ſi in cæteris quoque ſtudijs à multis eligere homines commodiſſimum quodque, quàm ſeſe uni alicui certo uellent addicere, minus in arrogantiam offenderent, non tantopere in uitijs perſeuerarent, aliquanto ex inſcitia leuius laborarent. Ac ſi par in nobis huius artis, atque in illo picturæ, ſcientia fuiſſet, fortaſſe magis hoc ſuo in genere opus noſtrum, quàm ille in ſua pictura nobilis eniteret. Ex maiore enim copia nobis, quàm illi, fuit exemplorum eligendi poteſtas. Ille una ex urbe, & ex eo numero uirginū, quæ tum erant, eligere potuit: nobis omnium quicunque fuerūt ab ultimo principio huius præceptionis, uſque ad hoc tempus expoſitis copijs, quodcunq; placeret, eligendi poteſtas fuit. Ac ueteres quidem ſcriptores artis uſque ab principe illo atque inuentore Tyſia repetitos, unum in locum conduxit Ariſtoteles, & nominatim cuiuſque præcepta magna conquiſita cura perſpicuè conſcripſit, atque enodata diligenter expoſuit, ac tantum inuentoribus ipſis ſuauitate & breuitate dicendi præſtitit, ut nemo illorū præcepta ex ipſorum libris cognoſcat, ſed omnes qui quod illi præcipiant uelint intelligere, ad hunc, quaſi ad quendam multò commodiorem explicatorem reuertantur. Atque hic quidem ipſe, & ſeſe ipſum nobis, & eos, qui ante ſe fuerant, in medio poſuit, ut cæteros & ſeipſum per ſe cognoſceremus. Ab hoc autē qui profecti ſunt,

quan

quam in maximis philoſophiæ partibus operæ plurimum conſumpſerunt, ſicut & ipſe, cuius inſtituta ſequebantur, fecerat: tamen permulta nobis præcepta dicendi reliquerunt. Atque alij quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanauerunt, qui item permultum ad dicendum, ſi quid ars proficit, opitulati ſunt. Nam fuit tempore eodem quo Ariſtoteles, magnus & nobilis rhetor Iſocrates, cuius ipſius quam conſtet eſſe artem, non inuenimus. Diſcipulorum autem, atque eorum, qui protinus ab hac ſunt diſciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus. Ex his duabus diuerſis, ſicuti familijs, quarũ altera cũ uerſaretur in philoſophia, nõnullam rhetoricæ quoque artis ſibi curam aſſumebat, altera uerò omnis in dicendi erat ſtudio & præceptione occupata: unum quoddam eſt conflatum genus à poſterioribus, qui ab utriſque ea quæ commodè dici uidebantur, in ſuas artes contulerunt: quos ipſos ſimul atque illos ſuperiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, propoſuimus, & ex noſtro quoque nõnihil in commune contulimus. Quòd ſi ea quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto ſtudio electa ſunt, profectò neque nos, neque alios induſtriæ noſtræ pœnitebit. Sin autem temere aliquid alicuius prætermiſiſſe, aut nõ ſatis elegãter ſecuti uidebimur, docti ab aliquo facilè & libenter ſententiam commutabimus. Non enim parum cognoſſe, ſed in parum cognito ſtultè, & diu perſeueraſſe turpe eſt: propterea quòd alterum communi hominum infirmitati, alterum ſingulari uniuſcuiuſque uitio eſt attributum. Quare nos quidem ſine ulla affirmatione, ſimul quærentes dubitãter unumquodque dicemus, ne dum paruulum hoc conſequimur, ut ſatis commodè hæc perſcripſiſſe uideamur: illud amittamus,

tamus, quod maximum eſt, ut ne cui rei temere atque ar roganter aſſenſerimus. Verum hoc quidem nos, & in hoc tempore, & in omni uita ſtudioſe, quoad facultas feret, conſequemur: nunc autem, ne lõgius oratio progreſſa ui deatur, de reliquis, quæ præcipienda uidentur eſſe, dicemus. Igitur *primus liber expoſito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, & partibus, genera controuerſiarum, & inuentiones, & conſtitutiones continebat.* Deinde *partes orationis, & in eas omnes omnia præcepta.* Quare *cum in eo cæteris de rebus diſtinctius dictũ ſit, diſperſe autem de confirmatione, & de reprehenſione: nunc certos confirmandi & reprehendendi in ſingula cauſarum genera locos tradẽdos arbitramur.* Et *quia, quo pacto tractari conueniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expoſitum eſt, hic tantum ipſa inuenta unamquanq; in rem exponentur ſimpliciter ſine ulla exornatione, ut ex hoc inuenta ipſa, ex ſuperiore autem expolitio inuentorum petatur.* Quare *hæc quæ nũc præcipientur, ad confirmationis & reprehenſionis partes referre oportebit.*

Epilogus dictorum in primo lib.

OMNIS *& demonſtratiua, & deliberatiua, & iudicialis cauſa neceſſe eſt in aliquo eorum, quæ ante expoſita ſunt, conſtitutionis genere uno pluribus'ue uerſetur.* Hoc *quanquã ita eſt, tamen cum communiter quædam de omnibus præcipi poßint, ſeparatim quoq; aliæ ſunt cuiuſq; generis & diuerſæ præceptiones.* Aliud *enim laus, aut uituperatio, aliud ſententiæ dictio, aliud accuſatio, aut recuſatio conficere debet.* In *iudicijs quid æquum ſit quæritur.* In *demonſtrationibus, quid honeſtum.* In *deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honeſtum ſit, & quid utile.* Nam *cæteri utilitatis modo finem in ſuadendo*

do & in diſſuadendo exponi oportere arbitrati ſunt. Quorum igitur generum fines & exitus diuerſi ſunt, eorum præcepta eadem eſſe non poſſunt. Neque nunc hoc *dicimus, non eaſdem incidere conſtitutiones: ueruntamen oratio quædã ex ipſo fine & genere cauſæ naſcitur, quæ pertineat ad uitæ alicuius demonſtrationẽ, aut ad ſententiæ dictionem.* Quare *nũc in exponendis cõtrouerſijs in iudiciali genere cauſarũ & præceptorũ uerſabimur.* Ex *quo pleraque in cætera quoq; cauſarũ genera ſimili implicita controuerſia nulla cum difficultate transferentur: pòſt autem ſeparatim de reliquis dicemus.* Nunc à con-*iecturali conſtitutione proficiſcemur, cuius exemplum ſit hoc expoſitum:* In *itinere quidam proficiſcentem ad mercatum quendam, & ſecum aliquantum numorum ferentem eſt comitatus: cum hoc, ut ferè fit, in uia ſermonẽ contulit: ex quo factũ eſt, ut illud iter familiarius facere uellent.* Quare *cũ in quandam tabernam diuertiſſent, ſimul cœnare, & in eodem loco ſomnum capere uoluerunt.* Cœ-*nati diſcubuerunt ibidem.* Caupo *autem (nam ita dicitur pòſt inuentum, cum in alio maleficio deprehenſus eſſet) cum illum alterum, uidelicet qui numos haberet, animaduertiſſet, noctu poſtquam illos arctius, ut fit, iam ex laſſitudine dormire ſenſit, acceſſit, & alterius eorum, qui ſine numis erat, gladium propter appoſitum è uagina eduxit, & illum alterũ occidit, numos abſtulit, gladium cruentum in uaginam recondidit, ipſe ſeſe in lectum ſuũ recepit.* Ille *autem, cuius gladio occiſio erat facta, multo ante lucem ſurrexit, comitem illum ſuũ inclamauit ſemel & ſæpius, illum ſomno impeditum non reſpõdere exiſtimauit, ipſe gladium, & cætera quæ ſecum attulerat, ſuſtulit, ſolus profectus eſt.* Caupo *non multò pòſt concla-*

De coniecturali.

mauit hominem eſſe occiſum,& cum quibuſdam diuerſoribus illũ,qui ante exierat,conſequitur:in itinere hominem comprehendit,gladium eius è uagina educit,reperit cruẽtum:homo in urbem ab illis deducitur,ac reus fit. In *hac intentio eſt criminis,* Occidiſti. *Depulſio,* Non occidi. Ex *quibus conſtitutio eſt,* Q*uæſtio eadem in coniecturali,quæ iudicatio,*Occiderit'ne. *Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuerſiam.* Hoc *autem & in horum locorum expoſitione,& in cæterorum oportebit attendere, non omnes in omnẽ cauſam conuenire.* Vt *enim omne nomen ex aliquibus,non ex omnibus literis ſcribitur: ſic omnem in cauſam non omnis argumentorum copia,ſed eorum neceſſaria pars aliqua cõueniet.* Omnis *igitur,ex cauſa,ex perſoña,ex facto ipſo,coniectura capienda eſt.*

Cauſa.
Impulſio.

Cauſa diſtribuitur in impulſionem & in ratiocinationem. Impulſio *eſt,quæ ſine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur,ut amor,iracundia,ægritudo,uinolentia,& omnino omnia,in quibus animus ita uidetur affectus fuiſſe,ut rem perſpicere cum conſilio & cura nõ potuerit:& id quod fecit,impetu quodam animi potius, quàm cogitatione fecerit.*

Ratiocinatio.

Ratiocinatio *autem, eſt diligens & conſiderata faciendi aliquid, aut non faciendi excogitatio.* Ea *dicitur tum interfuiſſe,cum aliquid faciendum,aut non faciendum certa de cauſa uitaſſe, aut ſecutus eſt animus uidetur,ut ſi amicitiæ quid cauſa factum dicetur,ſi inimici ulciſcendi,ſi metus, ſi gloriæ, ſi pecuniæ, ſi denique,ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi,augendi,adipiſcendi'ue commodi: aut contrà reijciendi, diminuendi, deuitandi'ue incommodi cauſa.* Nam *horum in genus alterutrum illa quoque incident,*

dent, in quibus aut incommodum aliquod maioris uitandi incommodi cauſa, aut maioris adipiſcendi commodi ſuſcipitur: aut commodum aliquod maioris adipiſcendi cōmodi, aut maioris uitādi incōmodi præteritur. Hic locus ſicut aliquod fundamentum eſt huius conſtitutionis: nam nihil factum eſſe cuiquam probatur, niſi aliquod, quare factum ſit, oſtenditur. Ergo accuſator, cum aliquid impulſione factum eſſe dicet, illum impetum & quandam commotionem animi, affectionemq; uerbis & ſententijs amplificare debebit, & oſtendere quanta uis amoris ſit, quanta animi perturbatio ex iracūdia fiat, aut ex aliqua cauſa earum, qua impulſum aliquem id feciſſe dicet. Hic & exemplorum commemoratione, qui ſimili impulſu aliquid commiſerint, & ſimilitudinum collatione, & ipſius animi affectionis explicatione curandū eſt, ut nō mirum uideatur, ſi quod ad facinus tali perturbatione cōmotus animus acceſſerit. Cum autem non impulſione, uerum ratiocinatione aliquem commiſiſſe quid dicet, quid cōmodi ſit ſecutus, aut quid incommodi fugerit, demonſtrabit, & id augebit quàm maximè poterit, ut quoad eius fieri poſſit, idonea quàm maximè cauſa ad peccandum hortata uideatur. Si gloriæ cauſa, quantam gloriam conſecuturam exiſtimarit. Item ſi dominationis, ſi pecuniæ, ſi amicitiæ, ſi inimicitiarum, & omnino quicquid erit quod cauſæ fuiſſe dicet, id ſummè augere debebit: Et hoc cum magnopere conſiderare oportebit, non quid in ueritate modò, uerumetiam uehementius, quid in opinione eius quem arguet, fuerit: Nihil enim refert non fuiſſe, aut nō eſſe aliquid commodi aut incommodi, ſi oſtendi poteſt ei uiſum eſſe qui arguatur: Nam opinio dupliciter fallit homines, cùm aut res aliuſmodi eſt ac putatur, aut non is opinio fallit

 euentus

euentus eſt, quem arbitrati ſunt. Res aliuſmodi *eſt tum, cum aut id quod bonum eſt, malum putant: aut contrà, quód malum eſt, bonum: aut quod nec malum eſt, nec bonum, malum aut bonum: aut quod malum, aut bonum eſt, nec malum, nec bonum.* Hoc *intellecto, ſi quis negabit illam eſſe pecuniam fratris, aut amici uita, aut denique officio ſuo antiquiorem aut ſuauiorem, non erit hoc accuſatori negandum.* Nam *in eum culpa & ſummum odium transferetur, qui id quod tam uerè & piè dicetur, negabit.* Verum *illud dicendum erit, illi non eſſe ita uiſum, quod ſumi oportet ex iis, quæ ad perſonam pertinent, de quo póſt dicendum eſt.* Euentus *autem tum fallit, cùm aliter accidit, atq; ij qui arguuntur, arbitrati eſſe dicũtur: ut ſi quis dicatur alium occidiſſe, ac uoluerit, quod aut ſimilitudine, aut ſuſpicione, aut demonſtratione falſa deceptus ſit: aut eum necaſſe, cuius teſtamento non ſit hæres, quòd eius teſtamento ſe hæredem arbitratus ſit.* Non *enim ex euentu cogitationem ſpectari oportere, ſed qua cogitatione & ſpe ad maleficium profectus ſit, conſiderare: & quo animo quid quiſq; faciat, non quo caſu utatur, ad rem pertinere.* In *hoc autem loco, caput illud erit accuſatori, ſi demonſtrare poterit, alij nemini cauſam fuiſſe faciendi. Secundariũ, ſi tantam, aut tam idoneã nemini. Sin fuiſſe alijs quoq; cauſa faciendi uidebitur, aut poteſtas alijs defuiſſe demonſtranda eſt, aut facultas, aut uoluntas:* Poteſtas, *ſi aut neſciſſe, aut non affuiſſe, aut conficere aliquid non potuiſſe dicetur.* Facultas, *ſi ratio, adiutores, adiumenta, & cætera quæ ad rem pertinebunt, defuiſſe alicui demonſtrabuntur.* Voluntas, *ſi animus à talibus factis uacuus & integer eſſe dicetur.* Poſtremò *quas ad defenſionem rationes reo dabimus, iis accuſator*

ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verum id breui faciendum eſt,& in unum multa ſunt conducenda, ut ne alterius defendendi cauſa hunc accuſare,ſed huius accuſandi cauſa defendere alterũ uideatur. Atque accuſatori quidem hæc ferè ſunt in cauſa facienda & conſideranda. Defenſor autem ex contrario:primum impulſionem aut nullam fuiſſe dicet,aut ſi fuiſſe concedet,extenuabit, & paruulam quandam fuiſſe demonſtrabit, aut non ex ea ſolere huiuſmodi facta naſci docebit. Quo erit in loco demonſtrandum, quæ uis & natura eius ſit affectionis, qua impulſus aliquid reus commiſiſſe dicetur: in quo & exempla & ſimilitudines erunt proferendæ, & ipſa diligēter natura eius affectionis quàm leuiſsimè quietiſsimã ad partem explicanda,ut & res ipſa à facto crudeli & turbulento ad quoddam mitius & tranquillius traducatur,& oratio tamen ad animum eius qui audiet, & ad animi quendam intimum ſenſum accommodetur. Ratiocinationis autem ſuſpiciones infirmabit,ſi aut commodũ nullum fuiſſe,aut paruum,aut alijs magis fuiſſe, aut nihilo ſibi magis quàm alijs, aut incommodum ſibi maius quàm commodum dicet,ut nequaquam fuerit illius commodi,quod expetitum dicatur, magnitudo, aut cum eo incommodo quod acciderit, aut cum illo periculo quod ſubeatur,comparanda: qui omnes loci ſimiliter incommodi quoque uitatione tractabuntur. Sin accuſator dixerit,eum id eſſe ſecutum, quod ei uiſum ſit commodum, aut id fugiſſe,quod putarit eſſe incommodum,quanquam in falſa fuerit opinione, demonſtrandum erit defenſori, neminẽ tantæ eſſe ſtultitiæ, qui tali in re poſsit ueritatem ignorare. Quòd ſi id concedatur, illud non conceſſum iri,nec dubitaſſe quidem hunc quid eius iuris eſſet.

ſed id quod falſum fuerit, ſine ulla dubitatione pro falſo, quod uerum pro uero probaſſe. Quòd ſi dubitauerit, ſummæ fuiſſe amentiæ, dubia ſpe impulſum certum in periculum ſe committere. Quemadmodum autem accuſator, cũ ab alijs culpam dimouebit, defenſoris locis utetur: ſic ijs locis, qui accuſatori dati ſunt, utetur reus, cũ in alios ab ſe crimen uolet transferre. Ex perſona autẽ coniectura capietur, ſi eæ res, quæ perſonis attributæ ſunt, diligẽter conſiderabũtur, quas omnes in primo libro expoſuimus. nam & de nomine nonnunquam aliquid ſuſpicionis naſcitur. Nomen autem cum dicimus, cognomẽ quoq; intelligatur oportet. De hominis enim certo & proprio uocabulo agitur: ut ſi dicamus idcirco aliquem Caldum uocari, quòd temerario & repentino conſilio ſit: aut ſi ea de re hominibus Græcos imperitis uerba dediſſe, quòd Clodius, aut Cæcilius, aut Mutius uocarentur. Et de natura licet aliquãtulum ducere ſuſpicionis. omnia enim hæc, uir an mulier, huius an illius ciuitatis ſit, quibus ſit maioribus, quibus cõſanguineis, qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ ſunt attributa, ad aliquã coniecturã faciendã pertinebunt. Et ex uictu multæ trahuntur ſuſpiciones, cũ quemadmodum, & apud quos, & à quibus educatus & eruditus ſit quæritur, & quibuſcum uiuat, qua ratione uitæ, quo more domeſtico uiuat. Et ex fortuna ſæpe argumentatio naſcitur, cũ ſeruus an liber, pecunioſus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, priuatus an cum poteſtate ſit, aut fuerit, aut futurus ſit, conſideratur: aut deniq; aliquid eorum quæritur, quæ fortunæ eſſe attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta & conſtanti animi, aut corporis abſolutione conſiſtit, quo in genere eſt uirtus, ſcientia, & quæ contraria

Coniectura ex perſona

contraria ſunt, res ipſa cauſa poſita docebit ecquid hic quoque locus ſuſpicionis oſtendat. Nam affectionis quidem ratio perſpicuam ſolet præ ſe gerere cõiecturam, ut amor, iracundia, moleſtia: propterea quòd & ipſorum uis intelligitur, & quæ res harũ aliquam rem conſequantur, faciles cognitu ſunt. Studium autem, quoniam eſt aſsidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, facilè ex eo ducetur argumentatio, quam res ipſa deſiderabit in cauſa. Item ex conſilio ſumetur aliquid ſuſpicionis. Nam conſilium eſt aliquid faciendi, non faciendi'ue excogitata ratio. Item facta, & caſus, & orationes, quæ ſunt omnia (ut in confirmationis præceptis dictum eſt) in tria tempora diſtributa, facile erit uidere, ecquid afferant ad coniecturam confirmandam ſuſpicionis. Ac perſonis quidem res eæ ſunt attributæ, ex quibus omnibus unum in locũ coactis, accuſatoris erit im probatione hominis uti. Nam cauſa facti parum firmitudinis habet, niſi animus eius, qui inſimulatur, in eam ſuſpicionem adducetur, ut à tali culpa non uideatur abhorruiſſe. Vt enim animum alicuius improbare nihil attinet, cum cauſa, quare peccauerit, nõ interceſſerit: ſic cauſam peccati intercedere leue eſt, ſi animus nulli minus honeſtæ rationi affinis oſtenditur. Quare uitam eius, quẽ arguit, ex antè factis accuſator improbare debebit, & oſtendere. ſi quo in pari antè peccato cõuictus ſit. Si id non poterit, ſi quam in ſimilem antè ſuſpicionem uenerit, ac maximè, ſi fieri poterit, ſimili aliquo in genere eiuſmodi cauſa aliqua cõmotum peccaſſe, aut in æque magna re, aut in maiore, aut in minore: ut ſi quis pecunia dicat inductum feciſſe, poſsit demonſtrare, al. qua in re, eius aliquod factum auarum. Item in omni cauſa naturam, aut uictum, aut ſtudium,

dium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quæ perſonis attributa ſunt, ad eam cauſam, qua commotum peccaſſe dicet, adiungere, atque ex diſpari quoque genere culparum, ſi ex pari ſumendi facultas non erit, improbare animum aduerſarij oportebit: ſi auaritia inductum arguas feciſſe, et auarum eum, quem accuſes, demonſtrare non poßis, alijs affinem eſſe uitijs doceas, & ex ea re non eſſe mirandũ, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquiſſe. Quantum enim de honeſtate & autoritate eius, qui arguitur, detractum eſt, tantum de facultate totius eſt defenſionis diminutum. Si nulli affinis poterit uitio reus antè admiſſo demonſtrari, locus inducetur ille, per quem hortandi Iudices erunt, ut ueterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere. Nam cum antè celaſſe, nunc manifeſto teneri. Quare non oportere hanc rem ex ſuperiori uita ſpectari, ſed ſuperiorem uitã ex hac re improbari, & aut poteſtatẽ antè peccandi non fuiſſe, aut cauſam. Aut ſi hæc dici non poterunt, dicẽdum erit illud extremum, non eſſe mirum, ſi nunc primum deliquerit. Nam neceſſe eſt eum, qui uelit peccare, aliquando primũ delinquere. Sin uita antè acta ignorabitur, hoc loco præterito, & cur prætereatur demonſtrato, argumẽtis accuſationem ſtatim confirmare oportebit.

Defenſoris munus. *Defenſor autem primum, ſi poterit, debebit uitam eius, qui inſimulabitur, quàm honeſtißimam demonſtrare. Id faciet, ſi oſtendet aliqua eius nota & communia officia, quod genus in parentes, cognatos, amicos, affines, neceſſarios: etiam quæ magis rara & eximia ſunt, ſi ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraque re, cum neceſſe non eſſet, officij cauſa, aut in Remp. aut in parentes, aut in aliquos eorũ, qui modò expoſiti ſunt, facta eſſe dicet. Deinde*

de ſi nihil deliquiſſe, nulla cupiditate impeditum ab officio receßiſſe. Quod eò confirmatius erit, ſi cum poteſtas impunè aliquid faciendi minus honeſtè fuiſſe dicetur, uoluntas ei faciendi demonſtrabitur abfuiſſe. Hoc autem ipſum genus erit eò firmius, ſi eo ipſo in genere quo arguetur, integer antea fuiſſe demonſtrabitur: ut ſi cum auaritiæ cauſa feciſſe arguatur, minimè omni in uita pecuniæ cupidus fuiſſe doceatur. Hic illa magna cum grauitate inducetur indignatio, iuncta conqueſtioni, per quam miſerũ facinus eſſe, & indignum demonſtrabitur, cum animus omni in uita fuerit à uitijs remotißimus, eam cauſam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere ſoleat, caſtiſſimum quoque hominem ad peccandum potuiſſe impellere: aut iniquum eſſe, & optimo cuique pernicioſißimum, non uitam honeſtè actam tali in tempore, quàm plurimũ prodeſſe, ſed ſubita ex criminatione, quæ confingi facilè poßit: non ex antè acta uita, quæ neque ad tempus fingi, neque ullo modo immutari poßit, facere iudicium. Sin autem in antè acta uita aliquæ turpitudines erunt, aut falſo ueniſſe in eam exiſtimationem dicentur, aut ex aliquorũ inuidia, aut obtrectatione, aut falſa opinione: aut imprudentiæ, neceßitudini, aut perſuaſioni, adoleſcentiæ, aut alicui non malitioſæ animi affectioni attribuentur, aut dißimili in genere uitiorum, ut animus non omnino integer, ſed à tali culpa remotus eſſe uideatur. Ac ſi nullo modo uitæ turpitudo, aut infamia leuiri poterit oratione, negare oportebit de uita eius & moribus quæri, ſed de eo crimine, quo de arguatur: quare antè factis omißis, illud quod inſtet agi oportere. Ex facto autem ipſo ſuſpiciones ducentur, ſi totius adminiſtratio negotij ex omnibus partibus pertẽtabitur: atque hæ ſuſpiciones partim ex nego- Suſpiciones ex facto.

tio

tio ſeparatim, partim communiter ex perſonis, atque ex negotio proficiſcentur. Ex *negotio duci poterunt, ſi eas res quæ negotijs attributæ ſunt, diligenter conſiderabimus.* Ex *ijs igitur in hanc conſtitutionem conuenire uidẽtur genera eorum omnia, partes generum pleræquè.* Vide*re igitur primum oportebit, quæ ſint continentia cum ipſo negotio, hoc eſt, quæ ab re ſeparari non poſſunt.* Quo *in loco ſatis erit diligenter conſiderare, quid ſit ante rem factum, ex quo ſpes perficiendi nata, & faciendi facultas quæſita uideatur: quid in ipſa re gerenda, quid poſtea cõſecutum ſit.* Deinde *ipſius eſt negotij geſtio pertractãda.* Nam *hoc genus earũ rerum, quæ negotio attributæ ſunt, ſecundo in loco nobis eſt expoſitum.* Hoc *ergo in genere ſpectabitur locus, tempus, occaſio, facultas, quorum uniuſcuiuſq; uis diligenter in confirmationis præceptis explicata eſt.* Quare, *ne aut hic non admonuiſſe, aut ne eadem iterum dixiſſe uideamur, breuiter demonſtrabimus, quid quaque in parte conſiderari oporteat.* In *loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occaſione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia & poteſtas earũ rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut ſine quibus omnino confici non poteſt, conſidtranda eſt.* Deinde *uidendum eſt, quid adiunctum ſit negotio, hoc eſt, quid maius, quid minus, quid æquè magnum ſit, quid ſimile: ex quibus coniectura quædam ducitur, ſi quemadmodum res maiores, minores, æquè magnæ, ſimileſq; agi ſoleant, diligẽter conſiderabitur.* Quo *in genere euentus quoque uidendus erit: hoc eſt, quid ex unaquaque re ſoleat euenire, magnopere conſiderandum eſt, ut metus, lætitia, titubatio.* Quarta *autem pars erat ex ijs, quas negotijs dicebamus eſſe attributas, conſecutio.* In *ea quæruntur ea, quæ geſtũ*

Euentus uidendus.

negotium

negotium confeſtim, aut ex interuallo conſequuntur. In qua uidebimus ecquæ conſuetudo ſit, ecquæ lex, ecquæ actio, ecquod eius rei artificium ſit, aut uſus, aut exercitatio hominum, aut approbatio, aut offenſio, ex quibus non nunquam elicitur aliquid ſuſpicionis. Sunt autem aliquæ ſuſpiciones, quæ communiter, & ex negotiorũ, & ex perſonarum attributionibus ſumuntur. Nam ex fortuna, & ex natura, & ex uictu, ſtudio, factis, caſu, orationibus, conſilio, & ex habitu animi, aut corporis pleraque pertinent ad eaſdem res, quæ rem credibilem, aut incredibilem facere poſſunt, & cum facti ſuſpicione iunguntur. Maximè enim quæri oportet in hac conſtitutione, Primum potuerit'ne aliquid fieri. Deinde ecquo ab alio potuerit. Deinde facultas, de qua antè diximus. Deinde utrũ id facinus ſit, quod pœnitere fuerit neceſſe. Item quod ſpem celandi haberet. Deinde neceſsitudo, in qua num neceſſe fuerit, id aut fieri, aut ita fieri, quæritur. Quorum pars ad conſilium pertinet, quod perſonis attributum eſt, ut in ea cauſa quam expoſuimus. Ante rem erit, quòd in itinere ſe tã familiariter applicauerit, quòd ſermonis cauſam quæſiuerit, quòd ſimul diuerterit, dehinc cœnarit. In re, nox, ſomnus. Poſt rem, quòd ſolus exierit, quòd illum tam familiarem comitem tam æquo animo reliquerit, quòd cructum gladium habuerit. Horum pars ad conſiliũ pertinet. Quæritur enim utrum uideatur diligenter ratio faciendi eſſe habita & excogitata, an ita temere, ut non ueriſimile ſit quenquam tam temere ad maleficiũ acceſsiſſe. In quo quæritur num quo alio modo commodius potuerit fieri, uel à fortuna adminiſtrari. Nam ſæpe ſi pecuniæ adiumenta, ſi adiutores deſint, facultas fuiſſe faciendi non uidetur. Hoc modo ſi diligenter attendamus, apta inter ſe eſſe intelligimus

Aliæ ſuſpiciones.

mus hæc quæ negotijs,& illa quæ perſonis sũt attributæ.

Hic neque facile eſt, neque neceſſarium diſtinguere, ut in ſuperioribus partibus, quo pacto quidq; accuſatorem, & quomodo defenſorem tractare oporteat. Non *neceſſarium, propterea quòd cauſa poſita, quid in quanque conueniat, res ipſa docebit eos, qui non omnia hic ſe inuenturos putabũt, ſed ad ea, quæ præcepta ſunt, comparationis modo quandam in commune mediocrem intelligentiã conferent.* Non *facile autem, quòd & infinitum eſt tot de rebus utranque in partem ſingillatim de unaquaque explicare, & aliàs aliter hæc in utranque partem cauſæ ſolent cõuenire.* Q*uare conſiderare hæc, quæ expoſuimus, oportebit.* F*acilius autem ad inuentionem animus incedet, ſi geſti negotij, & ſuam, & aduerſarij narrationem ſæpe, & diligenter pertractabit, & quid quæque pars ſuſpicionis habebit, eliciens conſiderabit.* Q*uare, quo conſilio, qua ſpe perficiendi quidque factum ſit: cur hoc modo potius quàm illo: cur ab hoc potius, quàm ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo ſit cõſcius, aut cur ſit, aut cur hic ſit: cur hoc antè factum ſit, cur hoc antè factũ non ſit: cur hoc in ipſo negotio: cur hoc poſt negotium: aut quid factum de induſtria, aut quid rem ipſam conſecutum ſit: conſtet'ne oratio, aut cum re, aut ipſa ſecum: hoc huius'ne rei ſit ſignum, an illius, an huius & illius, & utrius potius: quid factum ſit, quod non oportuerit: aut non factum, quod oportuerit.* C*um animus hac intẽtione omnes totius negotij partes cõſiderabit, tum illi ipſi in medium conſeruati loci procedent, de quibus antè dictum eſt: & cum ex ſingulis, tum ex coniunctis argumenta certa naſcentur.* Q*uorum argumentorum pars probabili, pars neceſſario in genere uerſabitur.* A*ccedunt autem ad coniecturam ſæ*

pe

pe quæſtiones,teſtimonia,rumores,quæ contra omnia u- terque ſimili uia præceptorum torquere ad ſuæ cauſæ cõ modum debebit. Nam & ex quæſtione ſuſpiciones,& ex teſtimonio,& ex rumore aliquo pari ratione,ut ex cau- ſa,& ex perſona,& ex facto duci oportebit. Quare no- bis & ij uidentur errare,qui hoc genus ſuſpicionum arti ficij non putant indigere, & ij qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura præcipiendum putãt. Omnis enim ijſdem ex locis coniectura ſumenda eſt. Nam & eius qui in quæſtione aliquid dixerit,& eius qui in teſtimonio,et ipſius rumoris cauſa & ueritas ex ijſdem attributionibus reperiretur. Omni autem in cauſa pars argumentorum eſt adiuncta ei cauſæ ſolum quæ dicitur,& ab ipſa ita du cta,ut ab ea ſeparatim in omnes eiuſdem generis cauſas transferri non ſatis commodè poßit. Pars autem eſt per uagatior,& aut in omnes eiuſdem generis,aut in pleraſ- que cauſas accommodata. Hæc ergo argumenta,quæ trã ſferri in multas cauſas poßũt,locos cõmunes nominamus. Loci communes. Nam locus communis,aut certæ rei quãdam continet am plificationem:ut ſi quis hoc uelit oſtendere, eum qui pa- rentem necarit,maximo ſupplicio eſſe dignum:quo loco, niſi perorata,& probata cauſa,non eſt utendum. Aut du biæ,quæ ex cõtrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi:ut ſuſpicionibus credi oportere:& contrà, ſuſpicionibus credi non oportere. Ac pars locorum com- munium,aut per indignationem, aut per conqueſtionem inducitur,de quibus antè dictũ eſt:pars per aliquam pro babilem utraque ex parte rationem. Diſtinguitur autem oratio,atque illuſtratur maximè, raro inducendis locis communibus,& aliquo loco iam certioribus illis auditori bus,& argumentis confirmatis. Nam & tum conceditur

commune quiddam dicere, cũ diligenter aliquis proprius cauſæ locus tractatus eſt, & auditoris animus, aut renouatur ad ea, quæ reſtant, aut omnibus iam dictis exuſcitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus & ſuauitatis, & grauitatis plurimum conſiſtit, & omnia quæ in inuentione uerborum & ſententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur. Quare, non ut cauſarum, ſic oratorum quoque multorum communes loci ſunt. Nam niſi ab ijs qui multa exercitatione magnam ſibi & uerborum, & ſententiarum copiam comparauerint, tractari non poterunt ornatè & grauiter, quemadmodum natura ipſorum deſiderat. Atque hoc ſit nobis dictum cõmuniter de omni genere locorum communium. Nunc exponemus in coniecturalem conſtitutionem, qui loci communes incidere ſoleant. Suſpicionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere, & non oportere. Teſtibus credi oportere, & non oportere. Quæſtionibus credi oportere, & non oportere. Vitam antè actam ſpectari oportere, & non oportere. Eiuſdem eſſe, qui in illare peccarit, & hoc quoque admiſiſſe, & non eſſe eiuſdem. Maximè ſpectari cauſam oportere, & non oportere. Atque hi quidem, & ſi qui eiuſmodi ex proprio argumento communes loci naſcentur, in contrarias partes diducẽtur. Certus autem locus eſt accuſatoris, per quem auget facti atrocitatem, & alter per quem negat malorum miſereri oportere. Defenſoris, per quem calumnia accuſatorũ cum indignatione oſtenditur, & per quem cum conqueſtione miſericordia captatur. Hi & cæteri omnes loci cõmunes, ex ijſdem præceptis ſumuntur, quibus cæteræ argumentationes: ſed illæ tenuius, & acutius, & ſubtilius tractantur: hi autem grauius & ornatius, & cùm uerbis,

tum

tum etiam ſententijs excellentibus. In illis enim finis eſt, ut id quod dicitur, uerũ eſſe uideatur: In his tametſi hoc quoque uideri oportet, tamen finis eſt amplitudo. Nunc ad aliam conſtitutionem tranſeamus.

CVM *eſt nominis controuerſia, quia uis uocabuli definienda uerbis eſt, cõſtitutio definitiua dicitur. Eius generis exẽplo nobis poſita ſit hæc cauſa:* C. Flaminius *is qui* COS. Remp. *male geſſit bello punico ſecundo, cum* Trib. pleb. *eſſet, inuito* Senatu, *& omnino contra uoluntatem omnium optimatum, per ſeditionẽ ad populũ legem agrariã ferebat.* Hunc *pater ſuus conciliũ plebis habentem de templo deduxit: accerſitur maieſtatis.* Intentio *eſt,* Maieſtatem *minuiſti, quòd* Trib. pleb. *de templo deduxiſti.* Depulſio *eſt,* Non *minui maieſtatem.* Quæſtio *eſt,* Maieſtatem'ne *minuerit.* Ratio, In *filium enim, quã habebam poteſtatẽ, ea uſus ſum.* Rationis *infirmatio,* At *enim qui patria poteſtate, hoc eſt priuata quadam, tribunitiã poteſtatem, hoc eſt populi poteſtatẽ infirmat, minuit is maieſtatẽ.* Iudicatio *eſt,* Minuat'ne *is maieſtatẽ, qui in tribunitiã poteſtatem patria poteſtate utatur.* Ad *hanc iudicationẽ argumẽtationes omnes afferri oportebit.* Ac *ne quis forte arbitretur nos non intelligere aliã quoq; incidere conſtitutionem in hanc cauſam, eam nos partem ſolã ſumimus, in qua præcepta nobis danda ſunt.* Omnibus *autem partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in cauſa, ſi diligenter attendet, omnes uidebit conſtitutiones, & earũ partes, & controuerſias, ſi quæ forte in eas incident.* Nã *de omnibus perſcribemus.* Primus *ergo accuſatoris locus eſt, eius nominis, cuius de ui quæritur, breuis et aperta, & ex hominum opinione definitio, hoc modo:* Maieſtatẽ *minuere, eſt de dignitate, aut amplitudine, aut poteſtate*

Cõſtitutio definitiua.

in maieſtate

ſtate populi, aut eorũ, quibus populus poteſtatem dedit, aliquid derogare. Hoc *ſic breuiter expoſitũ, pluribus uerbis eſt, & rationibus confirmandũ, & ita eſſe, ut deſcripſeris, oſtendendum.* Poſtea *ad id, quod definieris, factum eius, qui accuſabitur, adiungere oportebit, & ex eo quod oſtenderis eſſe: uerbi cauſa,* Maieſtatem *minuere, docere aduerſarium maieſtatem minuiſſe, & hunc locũ totum cõmuni loco cõfirmare, per quem ipſius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur.* Pòſt *erit infirmanda aduerſariorũ deſcriptio.* Ea *autem infirmabitur, ſi falſa demonſtrabitur. hoc ex opinione hominum ſumetur, cum quemadmodũ, & quibus in rebus homines in conſuetudine ſcribendi, aut ſermocinandi eo uerbo uti ſoleant, conſiderabitur.* Item *infirmabitur, ſi turpis, aut inutilis eſſe oſtendetur eius deſcriptionis approbatio, & ſi quæ incommoda conſecutura ſint, eo conceſſo, oſtendetur.* Id *autem ex honeſtatis & utilitatis partibus ſumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus.* Et *ſi cum definitione noſtra aduerſariorũ definitionem conferemus, & noſtram ueram, honeſtam, utilem eſſe demonſtrabimus, illorum contrà.* Quæremus *autem res, aut maiori, aut minori, aut pari in negotio ſimiles, ex quibus affirmetur noſtra deſcriptio.* Iam *ſi res plures erunt definiendæ: ut ſi quæratur, fur ſit, an ſacrilegus, qui uaſa ex priuato ſacra ſurripuerit, erit utendum pluribus definitionibus.* Deinde *ſimili ratione cauſa tractanda.* Locus *autem communis in eius malitiam, qui non modò rerum, uerum etiam uerborum poteſtatem ſibi arrogare conetur, ut & faciat quod uelit, & id quod fecerit, quo uelit nomine appellet.* Deinde *defenſoris primus locus eſt, item nominis breuis & aperta, & ex opinione*

Defenſoris loci.

homi

hominum deſcriptio, hoc modo: Maieſtatem minuere, eſt aliquid de Rep. cum poteſtatem non habeas, adminiſtrare. Deinde huius confirmatio eſt ſimilibus, & exemplis, & rationibus. Poſtea ſui facti ab illa definitione ſeparatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas, aut honeſtas adaugetur. Deinde ſequitur aduerſariorũ definitionis reprehẽſio, quæ iiſdem ex locis omnibus, quos accuſatori præſcripſimus, conficitur: & cætera pòſt eadem præter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defenſoris is, per quem indignabitur, accuſatorem ſui periculi cauſa, non res ſolum conuertere, uerũ etiam uerba cõmutare conari. Nam illi quidem cõmunes loci, qui aut calumniæ accuſatorũ demonſtrandæ, aut miſericordiæ captandæ, aut facti indignãdi, aut à miſericordia deterrendi cauſa ſumuntur, ex periculi magnitudine, non ex cauſæ genere ducuntur. Quare non in omnẽ cauſam, ſed in omne cauſæ genus incidũt. Eorum mentionem in coniecturali conſtitutione fecimus. Inductione autem eorum, cum cauſa poſtulabit, utemur.

CUM *autem actio translationis aut commutationis indigere uidetur, quòd non aut is agit quem oportet, aut cũ eo quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua pœna, quo crimine, quo tempore oportet, conſtitutio translatiua appellatur. Huius nobis exempla permulta opus ſunt, ſi ſingula translationum genera quæramus: ſed quia ratio præceptorũ ſimilis eſt, exemplorum multitudine ſuperſedendũ eſt. Atq; in noſtra quidem cõſuetudine multis de cauſis fit, ut rarius incidãt trãslationes. Nã & prætorijs exceptionibus multæ excluduntur actiones, & ita ius ciuile habemus conſtitutum, ut à cauſa cadat is, qui nõ quemadmodum oportet, egerit. Quare in iure plerunque* Trãslatio, & commutatio.

uerſantur. Ibi enim & exceptiones poſtulantur, & quodammodo agendi poteſtas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum conſtituitur. In ipſis autem iudicijs rarius incidunt, & tamen ſi quando incidunt, eiuſmodi ſunt, ut per ſe minus habeant firmitudinis: confirmentur autem aſſumpta alia aliqua conſtitutione. Vt in quodam iudicio, cum uenefici cuiuſdam nomen eſſet delatum, & quia parricidij cauſa ſubſcripta eſſet, extra ordinem eſſet acceptũ, cum in accuſatione alia quædã crimina teſtibus & argumentis cõfirmarentur, parricidij autem ſolũ mentio facta eſſet, defenſor in hoc ipſo multum oportet ut diu conſiſtat, cum de nece parentis nihil demonſtratũ ſit, indignum facinus eſſe ea pœna afficere eum, qua parricidæ afficiuntur. Id autem ſi damnaretur, fieri neceſſe eſſet, quoniam & id cauſæ ſubſcriptum, & ex ea re nomen extra ordinem ſit acceptum. Ea igitur pœna ſi affici reum non oporteat, damnari quoq; non oportere, quoniã ea pœna damnationem neceſſariò cõſequatur. Hic defenſor pœnæ cõmutationem ex translatiuo genere inducendo totam infirmabit accuſationem. Veruntamen cæteris quoq; criminibus defendendis coniecturali conſtitutione translationem confirmabit. Exemplũ autem translationis in cauſa nobis poſitum ſit huiuſmodi: Cum ad uim faciendam quidam armati ueniſſent, armati contrà præſto fuerunt, & cuidã equiti Romano quidã ex armatis reſiſtenti gladio manum præcidit. Agit is, cui manus præciſa eſt, iniuriarum: poſtulat is, qui cum agitur, à prætore exceptionẽ, extra quam in reũ capitis præiudiciũ fiat. Hic is qui agit, iudicium purum poſtulat: Ille quicũ agitur, exceptionẽ addi ait oportere. Quæſtio eſt, Excipiendum ſit, an nõ. Ratio, Nõ enim oportet in recuperatorio

iudicio eius maleficij, de quo inter ſiccarios quæritur præiudiciũ fieri. Infirmatio rationis, Eiuſmodi ſunt iniuriæ, ut de his indignũ ſit non primo quoq; tempore iudicari. Iudicatio, Atrocitas iniuriarum ſatis'ne cauſæ ſit. Quare dũ de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudiciũ comparatum ſit, præiudicetur. atq; exemplũ quidẽ hoc eſt. In omni autem cauſa ab utroq; quæri oportebit, à quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut quid ſtatui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus pòſt dicendum eſt, ſumi oportebit, & ratiocinari quid in ſimilibus rebus fieri ſoleat, & uidere utrum malitia quid aliud agatur, aliud ſimuletur, an ſtultitia, an neceßitudine, quòd alio modo agi non poßit, an occaſione agendi ſic ſit iudicium, aut actio conſtituta, an rectè ſine ulla re eiuſmodi res agatur. Locus autem communis contra eum, qui translationem inducet, fugere iudicium ac pœnam, quia cauſæ diffidat. A translatione autem omnium fore perturbationem, ſi non ita res agatur, & in iudicium ueniat quo pacto oporteat: hoc eſt, ſi aut cum eo agatur, quicum non oporteat, aut alia pœna, alio crimine, alio tempore: atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omninm pertinere. Tres igitur eæ conſtitutiones, quæ partes non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem conſtitutionem & partes eius conſideremus.

CVM & facto, & facti nomine conceſſo, neque ulla actionis illata cõtrouerſia, uis & natura & genus negotij ipſius quæritur, conſtitutionem generalem appellamus. Huius primas eſſe partes duas nobis uideri diximus, negotialem & iuridicialem. Negotialis eſt, quæ in ipſo negotio iuris ciuilis habet implicitam controuerſiam. Ea *Conſtitutio generalis.* *Negotialis conſtitutio.*

eſt huiuſmodi: Quidam pupillum hæredem fecit, pupillũ autem antè mortuus eſt, quàm in ſuam tutelã ueniret. De hæreditate ea quæ pupillo uenit, inter eos qui patris pupilli hæredes ſecundi ſunt, & inter agnatos pupilli controuerſia eſt, poſſeſsio hæredũ ſecundorũ eſt. Intentio eſt agnatorum, Noſtra pecunia eſt, de qua is, cuius agnati ſumus, teſtatus non eſt. Depulſio eſt, Imò noſtra, qui hæredes ſecundi teſtamento patris ſumus. Quæſtio eſt. Vtrorũ ſit. Ratio eſt, Pater enim & ſibi & filio teſtamentum ſcripſit, dum is pupillus eſſet, Quare, quæ filij fuerũt, teſtamento patris noſtra fiant neceſſe eſt. Infirmatio eſt rationis, Imò pater ſibi ſcripſit, & ſecundum hæredem non filio, ſed ſibi iuſsit eſſe. Quare præterquã quod ipſius fuit in teſtamento, ullius ueſtrum eſſe non poteſt. Iudicatio, Poſsit'ne quiſquã de filij pupilli re teſtari. An hæredes ſecundi ipſius patrisfamiliâs, non filij quoque eius pupilli hæredes ſint. Atq; hoc nõ alienũ eſt, quod ad multa pertineat, ne aut nuſquam, aut uſquequaq; dicatur, hic admonere. Sunt cauſæ, quæ plures habent rationes in ſimplici cõſtitutione: quod fit, cũ id, quod factum eſt, aut quod defenditur, pluribus de cauſis rectum, aut probabile uideri poteſt, ut in hac ipſa cauſa. Supponatur enim ab hæredibus hæc ratio, Vnius enim pecuniæ plures diſsimilibus de cauſis hæredes eſſe non poſſunt: nec unquã factum eſt, ut eiuſdem pecuniæ alius teſtamento, alius lege hæres eſſet. Infirmatio autem hæc erit: Non eſt una pecunia, propterea quòd altera tã erat pupilli aduentitia, cuius hæres nõ illo in tempore in teſtamento quiſquam ſcriptus erat, ſi quid pupillo accidiſſet: & de altera patris etiã nunc mortui uoluntas plurimum ualebat. quæ iam mortuo pupillo ſuis hæredibus concedebat. Iudicatio eſt, Vnà'ne pecunia

fuerit

fuerit. aut ſi hac erūt uſi infirmatione, Poſſe plures eſſe unius hæredes pecuniæ diſsimilibus de cauſis: de eo ipſo indicatio naſcitur, Poſsint ne eiuſdem pecuniæ plures diſſimilibus generibus eſſe hæredes. Ergo una in cōſtitutione intellectū eſt, quomodo & rationes & rationum infirmationes, & præterea iudicationes plures fiant. Nunc *huius generis præcepta uideamus. Vtriſq;, aut etiam omnibus, ſi plures ambigent, ius ex quibus rebus conſtet, eſt conſiderandū. Initium ergo eius ab natura ductum uidetur. Quedā autem ex utilitatis ratione, aut perſpicua nobis, aut obſcura in conſuetudinem ueniſſe: pòſt autem approbata. Quedā aut à conſuetudine, aut uerò utilia uiſa, legibus eſſe firmata. Ac naturæ quidē ius eſt, quod nobis non opinio, ſed quedam innata uis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obſeruantiā, ueritatem. Religionem, eam quæ in metu & ceremonia Deorum ſit, appellant. Pietatem, quæ erga patriā aut parentes, aut alios ſanguine coniunctos officiū conſeruare moneat. Gratiam, quæ in memoria & remuneratione officiorū & honorum, & amicitiarum obſeruantiā teneat. Vindicationem, per quam, uim & contumeliam defendēdo, aut ulciſcendo propulſamus à nobis, & à noſtris, qui nobis eſſe chari debent, & per quam peccata punimus. Obſeruantiā, per quā ætate, aut ſapiētia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedente reueremur, & colimus. Veritatē, per quam damus operam, ne quid aliter quàm confirmauerimus, fiat, aut factū, aut futurum ſit. Ac naturæ quidem iura minus ipſa quærūtur ad hanc controuerſiā, quòd neque in hoc ciuili iure uerſantur, & à uulgari intelligentia remotiora ſunt: ad ſimilitudinem uerò aliquā, aut ad rem amplificandam ſæpe ſunt inferenda. Conſuetudinis*

Ius naturæ. Religio Pietas Gratias vindi: obseruantia Veritas

Ius conſuetudinis.

tudinis autē ius eſſe putatur id, quod uoluntate omnium ſine lege uetuſtas comprobarit. In *ea autem iura ſunt quædam ipſa iam certa propter uetuſtatem.* Quo *in genere & alia ſunt multa, & eorum multo maxima pars, quæ* Prætores *edicere conſueuerunt.* Quædam *autem genera iuris iā certa cōſuetudine facta ſunt.* Quod *genus, pactum, par, iudicatum.* Pactum *eſt, quod inter aliquos cō uenit, quod tam ita iuſtum putatur, ut iure præſtare dicatur.* Par, *quod in omnes æquabile eſt.* Iudicatum, *de quo iam antè ſententia alicuius, aut aliquorū conſtitutum eſt.* Iam *iura legitima ex legibus cognoſci oportebit.* His *ergo ex partibus iuris quicquid aut ex ipſa re, aut ex ſimili, aut ex maiore, aut ex minore naſci uidebitur, quenque attendere, atque elicere pertentando unamquanque partem iuris oportebit.* Locorum *autem communium, quoniā (ut antè dictum eſt) duo ſunt genera, quorum alterum dubiæ rei, alterū certæ continet amplificationem, quid ipſa cauſa det, & quid augeri per communem locum poßit, & oporteat conſiderabitur.* Nam *certi qui in omnes incidant loci præſcribi non poſſunt: in pleriſque fortaſſe ab autoritate* Iuriſconſultorum, *& contra autoritatem dici oportebit.* Attendendum *eſt autem in hac, & in omnibus, num quos locos cōmunes, præter eos quos expoſuimus, ipſa res oſtendat.* Nunc *iuridiciale genus, & partes eius conſideremus.*

Iudicialis. IVRIDICIALIS *eſt, in qua æqui & iniqui natura, & præmij aut pœnæ ratio quæritur.* Huius *partes ſunt duæ, quarum alteram abſolutam, alteram aſſumptiuā nominamus.* Abſoluta. Abſoluta *eſt, quæ ipſa in ſe, nō ut negotialis implicitè & abſcōditè ſed patētius & expeditius recti, & nō recti quæſtionem continet.* Ea *eſt huiuſmodi:*

Cum

Cum Thebani Lacedæmonios bello ſuperauiſſent, & ferè mos eſſet Graijs, cum inter ſe bellum geßiſſent, ut ij qui uiciſſent, trophæum aliquod in finibus ſtatuerẽt uictoriæ, modo in præſentia declarandæ cauſa, non ut in perpetuũ belli memoria maneret, æneum ſtatuerunt trophæum. Accuſantur apud Amphictyonas, id eſt apud commune Græciæ concilium. Intentio eſt, Non oportuit. Depulſio eſt, Oportuit. Quæſtio eſt, Oportuerit'ne. Ratio eſt, *Eam enim ex bello gloriam uirtute peperimus, ut eius æterna inſignia poſteris noſtris relinquere uellemus.* Infirmatio eſt, *Attamen æternum inimicitiarum monimẽtum Graios de Graijs ſtatuere nõ oportet.* Iudicatio eſt, *Cum ſummæ uirtutis celebrandæ cauſa Graij de Graijs æternum inimicitiarum monimentum ſtatuerint, rectè'ne an contrà fecerint.* Hanc ideo rationem ſubiecimus, ut hoc cauſæ genus ipſum, de quo agimus, cognoſceretur. Nam ſi eam ſuppoſuiſſemus qua fortaſſe uſi ſunt, *Non enim iuſtè, neque piè bellum geßiſtis,* in relationem criminis dilaberemur, de qua pòſt loquemur. Vtrunque autem cauſæ genus in hãc cauſam incidere perſpicuum eſt. In hanc argumẽtationes ex ijſdem locis ſumendæ ſunt, atque in cauſam negotialẽ, de qua antè dictum eſt. Locos autem communes & ex cauſa ipſa, ſi quid inerit indignationis, aut conqueſtionis, & ex iuris utilitate & natura multos, & graues ſumere licebit, & oportebit, ſi cauſæ dignitas uidebitur poſtulare.

Nunc aſſumptiuam partem iuridicialis conſideremus. Aſſumptiua igitur tunc dicitur, cum ipſum ex ſe factum probari non poteſt, aliquo autem foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes ſunt quatuor, comparatio, relatio criminis, remotio criminis, cõceßio. Comparatio eſt, cum aliquod factum, quod per ſe ipſum non ſit probandum, ex Aſſũptiua.

eo cuius id cauſá factum eſt, defenditur. Ea eſt huiuſmodi. Quidam Imperator, cum ab hoſtibus circunſideretur, neque effugere ullo modo poſſet, depactus eſt cum eis, ut arma & impedimenta relinqueret, milites educeret. itaq; fecit: armis & impedimentis amiſsis, præter ſpem milites conſeruauit. Accuſatur maieſtatis. Incurrit huc definitio: ſed nos hunc locum, de quo agimus conſideremus. Intentio eſt, Non oportuit arma & impedimenta relinquere. Depulſio eſt, Oportuit. Quæſtio eſt, Oportuerit'ne. Ratio eſt, Milites enim omnes periiſſent. Infirmatio eſt, aut coniecturalis, Nõ periiſſent: aut altera coniecturalis, Nõ ideo feciſti. Ex quibus ſunt iudicationes, Periiſſent'ne: et, Ideó ne fecerit. aut hæc comparatiua, cuius nũc indigemus, At enim ſatius fuit amittere milites, quàm arma & impedimenta hoſtibus concedere. Ex qua iudicatio naſcitur, Cũ omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem ueniſſent, utrum ſatius fuerit amittere milites, an ad hanc conditionem uenire. Hoc cauſæ genus ex his locis tractari conueniet. Oportebit adhibere cæterarum quoque conſtitutionum rationem, atque præcepta, ac maximè coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ij qui accuſabuntur, comparabunt. Id fiet, ſi aut id quod dicent defenſores futurum fuiſſe, niſi id factum eſſet, quo de facto iudicium eſt, futurum fuiſſe negabitur: aut ſi alia ratione, & aliam ob cauſam ac dicet ſe reus feciſſe, demonſtrabitur eſſe factum. Eius rei confirmatio, & item contraria de parte infirmatio ex coniecturali conſtitutione ſumetur. Sin autem certo nomine maleficij uocabitur in iudicium, ſicut in hac cauſa (nam maieſtatis accerſitur,) definitione & definitionis præceptis uti oportebit Atque hæc quidem plerunque in hoc genere incidunt, ut

coniectura & definitione utendum ſit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet, eius generis præcepta licebit huc pari ratione transferre. Nam *accuſatori maximè eſt in hoc elaborandum, ut id ipſum factum, propter quod ſibi reus concedi putat oportere, quàm plurimis infirmet rationibus. Quod facile eſt, ſi quàm plurimis constitutionibus aggrediatur id improbare. Ipſa autem comparatio ſeparata à cæteris generibus cõtrouerſiarum ſic ex ſua ui conſiderabitur, ſi illud quod comparabitur, aut non honeſtum, aut non utile, aut non neceſſariũ fuiſſe, aut non tantopere utile, aut non tantopere honeſtum, aut nõ tantopere neceſſarium fuiſſe demonſtrabitur. Deinde oportet accuſatorem illud, quod ipſe arguat, ab eo quod defenſor cõparat, ſeparare. Id autem faciet, ſi demonſtrabitur nõ ita fieri ſolere, neque oportere, neque eſſe rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut propter ſalutem militum ea, quæ ſalutis cauſa comparata ſunt, hoſtibus tradantur.* Poſtea *comparare oportebit cum beneficio maleficium, & omnino id quod arguitur, cũ eo quod factum ab defenſore laudatur, aut faciendum fuiſſe demonſtratur, contendere, & hoc extenuando, maleficij magnitudinem ſimul adaugere. Id fieri poterit, ſi demõſtrabitur, honeſtius, utilius, magis neceſſariũ fuiſſe illud quod uitarit reus, quàm illud quod fecerit. Honeſti autem, & utilis, & neceſſarij uis, & natura, in deliberationis præceptis cognoſcetur. Deinde oportebit ipſam illam comparatiuam iudicationem exponere tanquam cauſam deliberatiuam, & de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere. Sit enim hæc iudicatio, quam antè expoſuimus: Cũ omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem ueniſſent, utrum ſatius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem uenire?* Hoc ex locis

delibe

Infirmatio eſt, Tamen à fratre indemnatam necari non oportuit. ex qua iudicatio fit, Cum Horatia fratrũ mortem negligeret, hoſtium lugeret, de fratris & Po.Ro. uictoria non gauderet, oportuerit'ne eam à fratre indemnatam necari. Hoc in genere cauſæ, primum ſi quid ex cæteris dabitur conſtitutionibus ſumi oportebit, ſicut in comparatione præceptum eſt. Poſtea ſiqua facultas erit, per aliquam conſtitutionem illum, in quem crimen transfertur, defendere. Deinde leuius eſſe illud quod in alterum peccatum reus transferat, quàm quod ipſe ſuſceperit. Poſtea translationis partibus uti, & oſtendere à quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut ſtatui de ea re conuenerit: ac ſimul oſtendere non oportuiſſe ante ſupplicium, quàm iudicium interponere. Tum leges quoque & iudicia demonſtrãda ſunt, per quæ potuerit id peccatum, quòd ſponte ſua reus punitus ſit, moribus & iudicio uindicari. Deinde negare debebit, audiri oportere, id quod in eum criminis cõferatur, de quo is ipſe qui conferat, iudicium fieri noluerit: & id quod iudicatum non ſit, pro infecto haberi oportere. Poſtea impudentiam demonſtrare eorum, qui eum nunc apud Iudices accuſent, quem ſine iudicibus ipſi cõdemnarint: & de eo iudicium faciant, de quo iam ipſi ſupplicium ſumpſerint. Poſtea perturbationem iudicij futuram dicemus, & iudices longius quàm poteſtatem habeant progreſſuros, ſi ſimul & de reo, & de eo quem reus arguat, iudicarint. Deinde hoc ſi conſtitutum ſit, ut peccata homines peccatis, & iniurias iniurijs ulciſcantur, quantum incommodorum conſequatur. Ac ſi idem facere ipſe, qui nunc accuſat, uoluiſſet, ne hoc quidem ipſo quicquam opus fuiſſet iudicio: ſi uerò cæteri quoque idem faciant, omnino iudi

ulcisci

cium nullum futurum. Poſtea demonſtrabitur, ne ſi iudicio quidem illa damnata eſſet, in quam id crimen ab reo conferatur, potuiſſe hunc ipſum de illa ſupplicium ſumere. Quare eſſe indignum, eum, qui ne de damnata quidem pœnas ſumere potuiſſet, de ea ſupplicium ſumpſiſſe, quæ ne adducta quidem ſit in iudiciū. Deinde poſtulabit, ut legem, qua lege fecerit, proferat. Deinde quēadmodum in comparatione præcipiebamus, ut illud quod comparabatur, extenuaretur ab accuſatore quàm maximè: ſic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transfertur, cum huius maleficio, qui ſe iure feciſſe dicat, comparare. Poſtea demonſtrandum eſt, non eſſe illud eiuſmodi, ut ob id hoc fieri conueniret. Extrema eſt, ut in comparatione, aſſumptio iudicationis, & de ea per amplificationem ex deliberationis præceptis dictio. Defenſor autem, quæ per alias conſtitutiones inducentur, ex ijs locis, qui traditi ſunt, infirmabit. Ipſam autem relationem comprobabit, primùm augendo eius, in quem refert crimen, culpam & audaciam, & quàm maximè per indignationem, ſi res feret, iuncta conqueſtione, ante oculos ponēdo. Poſtea leuius demonſtrando reum punitum, quàm ſit ille promeritus, & ſuum ſupplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accuſatore tractati, ut refelli, & cōtrariam in partem conuerti poßint, quo in genere ſunt tres extremi, contrarijs rationibus infirmare. Illa autem acerrima accuſatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonſtrant, ſi de indemnato ſupplicij ſumendi poteſtas data ſit, leuabitur. Primùm ſi eiuſmodi demonſtrabitur iniuria, ut non modò uiro bono, uerum etiam homini libero uideatur non fuiſſe toleranda. Deinde ita perſpicua,

cua, ut ne ab ipſo quidem, qui feciſſet, in dubium uocare-tur. Deinde eiuſmodi, ut in eam is maximè debuerit ani-maduertere, qui animaduerterit, ut non tã rectum, nõ tam fuerit honeſtum in iudicium illam rem peruenire, quàm eo modo, atque ab eo uindicari, quo modo, & à quo ſit uindicata. Poſtea ſic rem fuiſſe apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hic demonſtrandum eſt rationibus, & rebus ſimilibus, permultas ita atroces, & perſpicuas res eſſe, ut de his non modò, nõ neceſſe ſit, ſed ne utile quidem, quin mox iudicium fiat, expectare. Lo-cus communis accuſatoris in eum, qui cum id quod argui tur, negare non poſsit, tamen aliquid ſibi ſpei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atque hic utilitatis iudicio rum demonſtratio, & de eo conqueſtio, qui ſupplicium de derit indemnatus: in eius autem qui ſumpſerit audaciam, & crudelitatem, indignatio. Ab defenſore, in eius quem ul tus ſit, audaciam ſui conqueſtione, rem non ex nomine ip ſius negotij, ſed ex conſilio eius qui fecerit, & cauſa, & tempore conſiderari oportere: quid mali futurum ſit, aut ex iniuria, aut ex ſcelere alicuius, niſi tanta & tam per-ſpicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut ad parẽtes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam charam eſſe omnibus, aut neceſſe eſt, aut oportet eſſe, fuerit uindi cata. Remotio criminis eſt, cum eius intẽtio facti, quod ab aduerſario infertur, in alium, aut in aliud dimouetur. Id fit bipartito. Nam tum cauſa, tum res ipſa remouetur. Cauſæ remotionis hoc nobis exemplo ſit: Rhodij quoſdam legarũt Athenas. Legatis Quæſtores ſumptum, quem o-portebat dari, non dederunt. Legati profecti non ſunt. Ac cuſantur. Intẽtio eſt, Proficiſci oportuit. Depulſio eſt, Nõ oportuit. Quæſtio eſt, Oportuerit'ne. Ratio eſt, ſumptus

enim

enim qui de plublico dari ſolet, is ab Quæſtore non eſt datus. Infirmatio eſt, *Vos tamen id quod publicè uobis datum erat negotij, conficere oportebat.* Iudicatio eſt, *Cum iis qui legati erant, ſumptus, qui debebatur de publico, nõ daretur, oportuerit'ne eos conficere nihilò minus legationem.* Hoc *in genere primũ, ſicut in cæteris, ſi quid aut ex coniecturali, aut ex alia conſtitutione ſumi poßit, uideri oportebit.* Deinde *pleraque ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoq; cauſam conuenire poterũt. Accuſator autem illum, cuius culpa id factum reus dicet, primum defendet, ſi poterit: ſin minus poterit, negabit ad hoc iudicium illius, ſed huius, quem ipſe accuſet, culpam pertinere.* Poſtea *dicet, ſuo quẽque officio conſulere oportere: nec ſi ille peccaſſet, hunc oportuiſſe peccare.* Deinde *ſi ille deliquerit, ſeparatim illum, ſicut hũc accuſari oportere, & non cum huius defenſione coniungi illius accuſationem.* Defenſor *autem cum cætera, ſi qua ex alijs incident conſtitutionibus, pertractarit, de ipſa remotione ſic argumentabitur.* Primum *cuius acciderit culpa demõſtrabit.* Deinde *cum id aliena culpa accidiſſet, oſtendet ſe aut non potuiſſe, aut non debuiſſe id facere quod accuſator dicat oportuiſſe.* Quòd *non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus eſt neceßitudinis uis implicata, demonſtrabit.* Quòd *non debuerit, ex honeſtate cõſiderabitur.* De *utroque diſtinctius in deliberatiuo genere dicetur.* Deinde *omnia facta eſſe ab reo, quæ in ipſius fuerint poteſtate: quod minus quàm conuenerit factum ſit, culpa id alterius accidiſſe.* Deinde *in alterius culpa exponenda demonſtrãdum eſt, quantum uoluntatis & ſtudij fuerit in ipſo: & id ſignis confirmandum huiuſmodi, ex cætera diligentia, ex antè factis, aut dictis, atque hoc ipſi utile fuiſſe facile, inu*

tile

tile autē non facere,& cū cætera uita magis hoc fuiſſe conſentaneū,quàm quod propter alterius culpam non fecerit. Sin autem nō in hominē certum,ſed in rem aliquā cauſa dimouebitur,ut in hac eadem re,ſi Quæſtor mortuus eſſet,& idcirco Legatis pecunia data non eſſet,accuſatione alterius,& culpæ depulſione dempta, cæteris ſimiliter uti locis oportebit, & ex conceſſionis partibus quæ conueniēt,aſſumere,de quibus pòſt nobis dicendum erit. Loci autem cōmunes ijdem utriſq; fere,qui ſuperioribus aſſumptiuis incident. Hi tamen certiſſimi. Accuſatoris,facti indignatio. Defenſoris,cum in alio culpa ſit,aut in ipſo nō ſit,ſupplicio reū affici nō oportere. Ipſius autem rei ſit remotio,cū id quod datur crimini, negat neq; ad ſe,neq; ad officiū ſuum reus pertinuiſſe:nec ſi quod in eo ſit delictum, ſibi attribui oportere. Id genus cauſæ eſt huiuſmodi: In eo fœdere,quod factū eſt quondā cū Samnitibus,quidā adoleſcens nobilis porcā ſuſtinuit iuſſu Imperatoris. Fœdere autem ab Senatu improbato, & Imperatore Samnitibus dedito,quidam in Senatu eū quoq; dicit,qui porcam tenuerit,dedi oportere. Intentio eſt, Dedi oportet. Depulſio eſt, Non oportet. Quæſtio eſt, Oporteat'ne. Ratio eſt, Non enim meū fuit officium, nec mea poteſtas, cū & id ætatis & priuatus eſſem,& eſſet ſumma cū autoritate & poteſtate Imperator, qui uideret ut ſatis honeſtum fœdus feriretur. Infirmatio eſt, Attamen quoniā tu particeps factus es in turpiſſimo fœdere ſummæ religionis,dedi te conuenit. Iudicatio eſt, Cū is qui poteſtatis nihil habuerit,iuſſu Imperatoris in fœdere,& in tātā religiōe interfuerit,dedēdus'ne ſit honeſtius,nec'ne. Hoc genus cauſæ à ſuperiore hoc differt,quòd in illo cōcedit ſe reus oportuiſſe facere,id quod fieri dicat accuſa

*tor oportuiſſe,ſed alicui rei,aut homini cauſam attribuit, quæ uoluntati ſuæ fuerit impedimento ſine conceſsionis partibus.*Nam *earum quædam maior uis eſt, quod paulò pòſt intelligetur.*In *hoc autē nō accuſare alterū, nec culpam in aliū transferre debet,ſed demonſtrare eam rem, nec ad ſe,nec ad poteſtatem,neq; ad officiū ſuū pertinuiſſe aut pertinere.*Atque *in hoc genere hoc accidit noui, quòd accuſator quoq; ſæpe ex remotione criminationem cōficit.*Vt *ſi quis eū accuſet,qui cū prætor eſſet,in expeditionē ad arma populū uocarit,cū* COSS. *adeſſent.*Nam *ut in ſuperiore exēplo reus ab ſuo officio ac poteſtate factū dimouebat:ſic in hoc ab eius officio ac poteſtate, qui accuſatur,ipſe accuſator factum remouendo,hac ipſa ratione cōfirmat accuſationē.*In *hac ab utroq; ex omnibus partibus honeſtatis,& omnibus utilitatis partibus,exemplis,ſignis,ratiocinando,quod cuiuſq; officij,iuris, poteſtatis ſit,quæri oportebit,& fuerit ne ei quo de agitur,id iuris,officij,poteſtatis attributū,nec ne.*Locos *autē communes ex ipſa re,ſi quid indignationis ac conqueſtionis*

Conceſsio. *habebit,ſumi oportebit. Cōceſsio eſt,per quam nō factū ipſum improbatur ab reo,ſed ut ignoſcatur,id petitur.*

Purgatio. *Cuius partes ſunt duæ,purgatio & deprecatio.* Purgatio *eſt,per quam eius qui accuſatur,non factū ipſum,ſed uoluntas defenditur.*Ea *habet partes tres, imprudentiā, caſum,neceſsitudinem.* Imprudētia *eſt,cùm ſciſſe aliquid qui arguitur,negatur.* Vt *apud quoſdā lex erat,* Ne *quis* Dianæ *uitulū immolaret.*Nautæ *quidam,cū aduerſa tempeſtate in alto iactarentur,uouerūt,ſi eo portu quem cōſpiciebant,potiti eſſent,ei* Deo,*qui ibi eſſet,ſe uitulū immolaturos.Caſu erat in eo portu fanū* Dianæ *eius,cui uitulum immolari non licebat.*Imprudentes *legis, cū exiſſent,*

ſent,uitulũ immolauerunt. Accuſantur. Intentio eſt, Vitulũ immolaſtis ei Deo,cui nõ licebat. Depulſio eſt in conceßione poſita. Ratio eſt, Neſciui non licere. Infirmatio eſt. Tamen quoniam feciſti quod nõ licebat, ex lege ſupplicio dignus es. Iudicatio eſt, Cum id fecerit quod non oportuerit,& id nõ oportere neſcierit,ſit'ne ſupplicio dignus. Caſus autem inferetur in cõceßionem,cum demonſtrabitur aliqua fortunæ uis uolũtati obſtitiſſe,ut in hac: Cũ Lacedæmonijs lex eſſet,ut hoſtias niſi ad ſacrificium quoddã redẽptor præbuiſſet,capitale eſſet: hoſtias is qui redemerat,cũ ſacrificij dies inſtaret in urbem ex agro cœpit agere:tũ ſubitò magnis cõmotis tempeſtatibus fluuius Eurotas is qui propter Lacedæmonem fluit,ita magnus & uehemẽs factus eſt,ut eo traduci uictimæ nullò modo poſſent. Redẽptor ſuæ uoluntatis oſtendendæ cauſa hoſtias cõſtituit omnes in litore,ut qui trãs flumẽ eſſent, uidere poſſent. Cũ omnes ſtudio eius ſubitã fluminis magnitudinem ſcirent fuiſſe impedimento,tamen quidam capitis accerſierunt. Intentio eſt, Hoſtiæ quas debuiſti,ad ſacrificiũ præſto nõ fuerunt. Depulſio eſt cõceßio. Ratio, Flumen enim ſubitò accreuit,& ea re traduci nõ potuerũt. Infirmatio eſt, Tamen quoniam quod lex iubet,factũ nõ eſt,ſupplicio dignus es. Iudicatio eſt, Cũ in ea re redẽptor cõtra legem aliquid fecerit,qua in re ſtudio eius ſubita fluminis obſtiterit magnitudo, ſupplicio'ne dignus ſit. Neceßitudo autem infertur,cũ ui quadã reus id quod fecerit,feciſſe defenditur,hoc modo: Lex eſt apud Rhodios,ut ſi qua roſtrata in portu nauis deprehenſa ſit,publicetur. Cũ magna in alto tempeſtas eſſet,uis uentorum inuitis nautis Rhodiorũ in portũ nauim coëgit. Quæſtor nauim populi uocat. Nauis dominus negat publicari opor-

tere. Intentio eſt, Roſtrata nauis in portu deprehenſa eſt. Depulſio eſt conceſsio. Ratio, Vi & neceſſario ſumus in portũ coacti. Infirmatio eſt, Nauim ex lege tamen populi eſſe oportet. Iudicatio eſt, Cũ roſtratam nauim in portu deprehenſam lex publicarit, cumq; hæc nauis inuitis nautis ui tempeſtatis in portũ cõiecta ſit, oporteat ne eã publicari. Horũ triũ generum idcirco unum in locum cõtulimus exempla, quòd ſimilis in ea præceptio argumentorũ traditur. Nam in his omnibus primũ, ſi quid res ipſa dabit facultatis, cõiecturã ab accuſatore induci oportebit, ut id quod uolũtate factũ negabitur, conſulto factũ ſuſpicione aliqua demonſtretur. Deinde inducere definitionem neceſsitudinis aut caſus, aut imprudentiæ, & exẽpla ad eam definitionẽ adiungere, in quibus imprudentia fuiſſe uideatur, aut caſus, aut neceſsitudo, & ab his id, quod reus inferat, ſeparare, id eſt, oſtẽdere diſsimile, quòd leuius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, nõ neceſſarium fuerit. Poſteà demõſtrare, potuiſſe euitari, & hac ratione prouideri potuiſſe, ſi hoc aut illud feciſſet, aut niſi feciſſet, præcaueri: & definitionibus oſtendere non hanc imprudentiã, aut caſum, aut neceſsitudinem, ſed inertiam, negligentiã, fatuitatẽ nominari oportere. Ac ſi qua neceſſitudo turpitudinẽ uidebitur habere, oportebit per locorũ cõmunium implicationẽ redarguentẽ demonſtrare, quiduis perpeti, mori deniq; ſatius fuiſſe, quàm eiuſmodi neceſsitudini obtẽperare. Atq; tũ ex his locis, de quibus in negotiali parte dictũ eſt, iuris & æquitatis naturã oportebit quærere, & quaſi in abſoluta iuridiciali per ſe hoc ipſum ab rebus omnibus ſeparatim conſiderare. Atque hoc in loco, ſi facultas erit, exẽplis uti oportebit, quibus in ſimili excuſatione non ſit ignotũ: & contentione, magis

gis illis ignoſcendũ fuiſſe:& ex deliberationis partibus, turpe, aut inutile eſſe concedi eã rem, quæ ab aduerſario commiſſa ſit:permagnũ eſſe, & magno futurũ detrimen to:ſi ea res ab ijs, qui poteſtatẽ habent iudicandi, negle=cta ſit. Defenſor autẽ cõuerſis omnibus his partibus pote rit uti. Maximè autẽ in uoluntate defendenda commora bitur,& in ea re adaugenda, quæ uoluntati fuerit impedi mento,& ſe plus, quàm fecerit, facere non potuiſſe, et in omnibus rebus uoluntatẽ ſpectari oportere: & ſe conuin ci non poſſe, quòd non abſit à culpa,& ex ſuo nomine cõ munem hominũ infirmitatẽ poſſe dãnari. Deinde nihil in dignius eſſe, quàm eum qui culpa careat, ſupplicio nõ ca rere. Loci autẽ communes accuſatoris, unus in confeßio ne, & alter, quanta poteſtas peccandi relinquatur, ſi ſe=mel inſtitutum ſit, ut non de facto, ſed de facti cauſa quæ ratur. Defenſoris autẽ, conquæſtio calamitatis eius, quæ non culpa, ſed ui maiore quadã acciderit, & de fortunæ poteſtate,& hominũ infirmitate,& uti ſuum animũ non euentum conſiderent. In quibus omnibus conqueſtionem ſuarũ ærumnarũ,& crudelitatis aduerſariorum indigna tionẽ ineſſe oportebit. Ac neminẽ mirari conueniet, ſi aut in ijs, aut in alijs exemplis ſcripti quoque controuerſiam adiunctam uidebit. Quo de genere pòſt erit nobis ſepara tim dicendum, propterea quòd quædam genera cauſarum ſimpliciter & ex ſua ui conſiderantur: quædam autẽ ſibi aliud quoque aliquod controuerſiæ genus aſſumunt. Qua re omnibus cognitis, non erit difficile in unamquanque cauſam transferre, quod ex eo quoque genere conueniet: ut in his exẽplis conceßionis ineſt omnibus ſcripti cõtro uerſia ea, quæ ex ſcripto et ſententia nominatur: ſed quia de conceßione loquebamur, in eã præcepta dedimus. Alio

culpa carere

autem loco de ſcripto & ſententia dicemus. Nunc *in alteram conceſsionis partem conſiderationem intendemus.*

Deprecatio. *Deprecatio eſt,in qua non defenſio facti, ſed ignoſcendi poſtulatio continetur.* Hoc *genus uix in iudicio probari poteſt,ideo quòd conceſſo peccato, difficile eſt ab eo, qui peccatorū uindex eſſe debet,ut ignoſcat impetrare.* Quare *parte eius generis,cum cauſam non in eo conſtitueris, uti licebit.* Vt *ſi pro aliquo claro, aut forti uiro, cuius in* Rempubl.*multa ſint beneficia dixeris,poßis, cùm uideris non uti deprecatione,uti tamen, ad hunc modum:* Quòd *ſi iudices hic pro ſuis beneficijs, pro ſuo ſtudio, quod in uos habuit ſemper, tali ſuo tempore multorum ſuorum recte factorum cauſa,uni delicto ut ignoſceretis poſtularet,tamen dignum ueſtra manſuetudine, dignum uirtute huius eſſet.* Iudices *à uobis hanc rem hoc poſtulante impetrari.* Deinde *augere beneficia licebit,&* Iu*dices per locum communem ad ignoſcendi uoluntatē ducere.* Quare *hoc genus,quanquā in iudicijs nō uerſatur, niſi quadam ex parte: tamen quia & pars ipſa inducenda nonnunquā eſt,& in* Senatu*, aut concilio ſæpe omni in genere tractanda,in id quoque præcepta ponemus.* Nā *in* Senatu*, & in concilio de* Siphace *diu deliberatum eſt, & de* Qu.Numitorio Pullo *apud* L.Opimiū,*& eius concilium diu dictum eſt.* Et *magis in hoc quidē ignoſcendi, quàm cognoſcendi poſtulatio ualuit.* Nam *ſemper animo bono ſe in pop.*Ro.*fuiſſe non tam facilè probabat,cū coniecturali cōſtitutione uteretur,quàm ut propter poſterius beneficium ſibi ignoſceretur,cū deprecationis partes adiungeret.* Oportebit *igitur eū,qui ſibi ut ignoſcatur,poſtulabit,cōmemorare ſiqua ſua poterit beneficia:& ſi poterit,oſtendere ea maiora eſſe,quàm hæc quæ deliquerit,*

ut plus ab eo boni, quàm mali profectũ eſſe uideatur. Deinde maiorũ ſuorũ beneficia, ſi qua extabunt, proferre. Deinde oſtendere non odio, neq; crudelitate feciſſe quod fecerit, ſed aut ſtultitia, aut impulſu alicuius, aut aliqua honeſta, aut probabili cauſa. Poſteà polliceri & confirmare, ſe & hoc peccato doctum, & beneficio eorum qui ſibi ignouerint, confirmatũ, omni tẽpore à tali ratione abſuturum. Deinde ſpem oſtendere aliquo ſe in loco, magno ijs, qui ſibi conceſſerint, uſui futurum. Poſtea ſi facultas erit, ſe aut conſanguineũ, aut iam à maioribus in primis amicũ eſſe demõſtrabit, & amplitudinẽ ſuæ uoluntatis, & nobilitatẽ generis eorũ, qui ſe ſaluum uelint, & dignitatem oſtendere, et cætera ea quæ perſonis ad honeſtatẽ, et amplitudinẽ ſunt attributa, cũ conqueſtione, ſine arrogantia in ſe eſſe demõſtrabit, ut honore potius aliquo, quàm nullo ſupplicio dignus eſſe uideatur. Deinde cæteros proferre, quibus maiora delicta conceſſa ſunt. Ac multum proficiet, ſi ſe miſericordẽ in poteſtate, et propenſum ad ignoſcendũ fuiſſe oſtendet. Atq; ipſum illud peccatũ erit extenuandũ, ut quàm minimũ obfuiſſe uideatur, et aut turpe, aut inutile demonſtrandũ tali de homine ſuppliciũ ſumere. Deinde locis cõmunibus miſericordiã captare oportebit ex ijs præceptis, quæ in primo libro ſunt expoſita. Aduerſarius autem malefacta augebit, nihil imprudẽter, ſed omnia ex crudelitate & malitia facta dicet. Ipſum immiſericordem, ſuperbũ fuiſſe, &, ſi poterit, oſtendet ſemper inimicũ fuiſſe, & amicum fieri nullo modo poſſe. Si beneficia proferet, aut aliqua de cauſa facta, non propter beneuolentiam demonſtrabit, aut poſtea odium eſſe acre ſuſceptum, aut illa omnia maleficijs eſſe delata, aut leuiora beneficia, quàm maleficia, aut cum beneficijs honos habitus

bitus ſit,pro maleficio pœnam ſumi oportere.Deinde tur pe eſſe,aut inutile ignoſci.Deinde de quo ut poteſtas eſ-ſet,ſæpe optarint,in eum poteſtate non uti,ſummam eſſe ſtultitiam:& cogitare oportere,quem animum in eũ, uel quale odium habuerint. Locus autem communis erit *indignatio maleficij:& alter,eorũ miſereri oportere, qui pro pter fortunã,non propter malitiam in miſerijs ſint.Quo niam igitur in generali cõſtitutione tandiu propter eius partiũ multitudinẽ cõmoramur,ne forte uarietate,et diſsi militudine rerũ deductus alicuius animus in quẽdã errorẽ deferatur,quid etiam nobis ex eo genere reſtet, & quare reſtet,admonendum uidetur.Iuridicialẽ cauſam eſſe di cebamus,in qua æqui & iniqui natura, præmij aut pœnæ ratio quæreretur.* Eas *cauſas in quibus de æquo &*

De premio *iniquo quæritur, expoſuimus.* Nunc *reſtat ut de præmio et de pœna explicemus.Sunt enim multæ cauſæ,quæ ex præmij alicuius petitione conſtant.Nam & apud iudices de præmio ſæpe accuſatorum quæritur, & à Senatu, aut cõcilio aliquod præmiũ ſæpe petitur.* Ac *neminẽ con ueniet arbitrari nos,cũ aliquod exemplũ ponamus, quod in Senatu agatur,ab iudiciali genere exẽplorũ recedere. Quicquid enim de homine probãdo,aut improbando dicitur,cũ ad eam dictionẽ ſententiarum quoq; ratio accommodetur,id nõ,ſi per ſententiæ dictionẽ agitur,deliberatiuũ eſt:ſed quia de homine ſtatuitur,iudiciale eſt habẽdũ. Omnino autẽ qui diligenter omniũ cauſarũ uim,et naturam cognouerit,cũ genere primo,tum etiã forma eas intelliget diſsidere.Cæteris autẽ partibus aptas inter ſe omnes,et aliã in aliã implicatã uidebit.Nũc de præmijs con ſideremus.* L.Licinius *Craſſus* COS. *quoſdã in citeriore Gallia nullo illuſtri, neque certo duce,neque eo nomine,*

neq; numero prædítos, ut digni eſſent qui hoſtes Ro.Po. eſſe dicerẽtur: quòd tamen excurſionibus & latrocinijs in feſtam prouinciã redderent, cõſectatus eſt, et confecit. Romam redijt, triũphum ab Senatu poſtulat. Hic ut & in deprecatione nihil ad nòs attinet, rationibus; & infirmationibus rationũ ſupponendis ad iudicationẽ peruenire: propterea quòd niſi alia quoq; incidet cõſtitutio, aut pars cõſtitutionis, ſimplex erit iudicatiò, & in quæſtione ipſa cõtinebitur. In deprecatione huiuſmodi, Oporteat ne pœna affici. In hac huiuſmodi, Oporteat ne præmium dari. Nũc ad præmij quæſtionem appoſitos locos exponemus. Ratio igitur præmij quatuor eſt in partes diſtributa: in beneficia, in hominem, in præmij genus, in facultates. Beneficia ex ſua ui, ex tẽpore, ex animo eius, qui fecerit, ex cauſa conſiderantur. Ex ſua ui quærẽtur, hoc modo: Magna an parua, facilia an difficilia, ſingularia ſint an uulgaria, uera an falſa quadã ex oratione honeſtẽtur. Ex tempore autẽ, Si tum cum indigeremus, cũ cæteri nõ poſſent, aut nollẽt opitulari, ſi tũ cum ſpes deſeruiſſet, opitulatus ſit. Ex animo, Si nõ ſui commodi cauſa, ſed eo conſilio fecit omnia, ut hoc conficere poſſet. Ex caſu, Si nõ fortuna, ſed induſtria factũ uidebitur, aut ſi induſtriæ fortuna obſtitiſſet. In hominẽ autem, Quibus rationibus uixerit, quid ſumptus in eam rẽ, aut laboris inſumpſerit, & ſi quid aliquãdo tale fecerit, nũ alieni laboris, aut duorũ bonitatis præmiũ ſibi poſtulet: nũ aliquãdo ipſe talẽ ob cauſam aliquẽ præmio affici negarit oportere: aut nũ iam ſatis pro eo, quod fecerit, honos habitus ſit: aut num neceſſe fuerit ei facere id quod fecerit: aut nũ huiuſmodi ſit factũ, ut niſi feciſſet, ſupplicio dignus eẽt, nõ quia fecerit, præmio: aut num ante tẽpus præmiũ petat, & ſpem incertã certo uen

ditet

ditet pretio: aut nũ quo ſupplicium aliquod uitet, eo præ miũ poſtulet, uti de ſe præiudiciũ factũ eſſe uideatur. In præmij autẽ genere quid, & quantũ, & quamobrẽ poſtu letur, & quo, & quãto quæq; res præmio digna ſit, cõſide rabitur. Deinde *apud maiores, quibus hominibus, & qui= bus de cauſis talis honos ſit habitus, quæretur.* Deinde *ne is honos nimiũ peruagetur.* Atq; *hic eius, qui contra ali= quẽ præmiũ poſtulantẽ dicet, locus erit cõmunis, præmia uirtutis & officij ſancta, & caſta eſſe oportere: neque ea aut cũ improbis cõmunicari, aut in mediocribus homini= bus peruulgari.* Et *alter, minus homines uirtutis cupidos fore uirtutis præmio peruulgato.* Quæ *enim rara & ar= dua ſint, ea ex præmio pulchra & iucũda hominibus ui= deri.* Et *tertius, ſi exiſtãt qui apud maiores noſtros ob e= gregiã uirtutẽ tali honore dignati ſunt, nonne de ſua glo ria cũ pari præmio tales homines affici uideãt, delibera= ri putẽt: & eorũ enumeratio, & cũ eis quos cõtra dicat, cõparatio.* Eius *autẽ qui præmiũ petet, facti ſui amplifica tio, & eorũ qui præmio affecti ſunt, cũ ſuis factis cõten= tio.* Deinde *cæteros à uirtutis ſtudio repulſum iri, ſi ipſe præmio nõ ſit affectus.* Facultates *autẽ conſiderãtur, cum aliquod pecuniariũ præmiũ poſtulatur, in quo utrũ copia ne ſit agri, uectigaliũ, pecuniæ, an penuria, conſideratur.* Loci *cõmunes, facultates augere, nõ minuere oportere, et impudentẽ eſſe, qui pro beneficio nõ gratiã, uerùm merce dẽ poſtulet: cõtrà autẽ de pecunia ratiocinari, ſordidũ eſ ſe, cũ de gratia referẽda deliberetur: & ſe nõ pretiũ pro facto, ſed honorẽ ita ut factitatũ ſit pro beneficio poſtula re.* Ac *de cõſtitutionibus quidẽ ſatis dictum eſt: nũc de ijs controuerſijs, quæ in ſcripto uerſantur, dicẽdum uidetur.*

Præmij genus.

De contro-

IN *ſcripto uerſatur cõtrouerſia, cũ ex ſcriptionis ra- tione*

ſtone aliquid dubij naſcitur. Id fit ex ambiguo, ex ſcripto & ſentētia, ex cōtrarijs legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autē naſcitur controuerſia, cū quid ſenſerit ſcriptor, obſcurū eſt, quòd ſcriptū duas plures'ue res ſignificat, ad hunc modū: Paterfamiliâs, cum filiū hæredē faceret, uaſorū argenteorū pondo centum uxori ſuæ ſic legauit: Hæres meus uxori meæ uaſorū argenteorum pondo centū, quæ uolet, dato. Poſt mortem eius uaſa magnifica, & pretioſe cælata petit à filio mater: ille ſe quæ ipſe uellet, debere dicit. Primū, ſi fieri poterit, demonſtrādum eſt nō eſſe ambiguè ſcriptum, propterea quòd omnes in conſuetudine ſermonis ſic uti ſolēt eo uerbo uno pluribus'ue in ea ſentētia, in qua is, qui dicet accipiendum eſſe demōſtrabit. Deinde ex ſuperiore & ex inferiore ſcriptura docendū, id quod quæratur fieri perſpicuum. Quare ſi ipſa ſeparatim ex ſe uerba conſiderētur, omnia, aut pleraque ambigua uiſum iri. Quæ autē ex omni cōſiderata ſcriptura perſpicua fiant, hæc ambigua nō oportere exiſtimari. Deinde qua in ſentētia ſcriptor fuerit, ex cæteris eius ſcriptis, ex factis, dictis, animo, atq; uita eius ſumi oportebit: & eā ipſam ſcripturā, in qua inerit illud ambiguū, de quo quæritur, totā omnibus ex partibus pertētare, ſi quid aut ad id oppoſitum ſit, quod nos interpretemur, aut ei quod aduerſarius intelligat, aduerſetur. Nam facilè, quid ueriſimile ſit eū uoluiſſe, qui ſcripſit, ex omni ſcriptura, & ex perſona ſcriptoris, atq; ijs rebus, quæ perſonis attributæ ſunt, cōſiderabitur. Deinde erit demonſtrandū, ſi quid ex ipſa re dabitur facultatis, id quod aduerſarius intelligat, multò minus commodè fieri poſſe, quàm id quod nos accipimus, quòd illius rei neq; adminiſtratio, neq; exitus ullus extet: nos quod dicamus facilè & cōmode trāſi

uerſijs, quæ in ſcripto uerſantur.

gi poſſe. ut in hac lege (nihil enim prohibet fictã exempli loco ponere, quò facilius res intelligatur) Meretrix coronã auream ne habeto: ſi habuerit, publica eſto. Contra eũ qui meretricẽ publicari dicat ex lege oportere, poſſet dici, neq; adminiſtrationẽ eſſe ullã publicæ meretricis, neq; exitũ legis in meretrice publicãda: at in auro publicando & adminiſtrationẽ, & exitum facilẽ eſſe, & incõmodi nihil ineſſe. Ac diligenter illud quoq; attẽdere oportebit, nũ illo probato, quod aduerſarius intelligat, utilior res, aut honeſtior, aut magis neceſſaria, à ſcriptore neglecta uideatur. Id fiet, ſi id, quod nos demõſtrabimus, honeſtũ, aut utile, aut neceſſariũ demonſtrabimus: & ſi id quod ab aduerſarijs dicetur, minime eiuſmodi dicemus. Deinde ſi in lege erit ex ambiguo cõtrouerſia, dare operã oportebit, ut de eo quod aduerſarius intelligat, alia in lege cautũ eſſe doceatur. Permultum autẽ proficiet illud demonſtrare, quẽadmodum ſcripſiſſet, ſi id quod aduerſarius accipiat, fieri aut intelligi uoluiſſet: ut in hac cauſa, in qua de uaſis argẽteis quæritur, poßit mulier dicere, nihil attinuiſſe adſcribi, quæ uolet, ſi hæredis uolũtati permitteret. Eo enim nõ adſcripto nihil ineſſe dubitatiõis, quin hæres quæ ipſe uellet, daret. Amẽtiæ igitur fuiſſe, cum hæredi uellet cauere, id adſcribere, quo nõ adſcripto nihilominus hæredi caueretur. Quare hoc genere magnopere talibus in cauſis uti oportebit: ſi hoc modo ſcripſiſſet, iſto uerbo uſus nõ eſſet, nõ iſto loco uerbũ iſtud collocaſſet. Nã ex his ſentẽtia ſcriptoris maximè perſpicitur. Deinde quo tẽpore ſcriptũ ſit, quærendum eſt, ut, quod eũ uoluiſſe in eiuſmodi tẽpore ueriſimile ſit, intelligatur. Pòſt ex deliberationis partibus, quid utilius, & quid honeſtius, & illi adſcribẽdum, & his ad cõprobandũ ſit, demonſtrandũ: & ex

his

bis ſi quid amplificationis dabitur, cõmunibus utrinq; lo cis uti oportebit. Ex ſcripto & ſentẽtia controuerſia cõſi ſtit, cũ alter uerbis ipſis, quæ ſcripta ſunt, utitur: alter ad id quod ſcriptorẽ ſenſiſſe dicet, omnẽ adiungit dictionẽ; ſcriptoris autẽ ſententia ab eo, qui ſentẽtia ſe defendet, tum ſemper ad idẽ ſpectare, & idẽ uelle demonſtrabitur: tum aut ex facto, aut ex euẽtu aliquo ad tẽpus id quod inſtituit, accõmodatur. Semper ad idẽ ſpectare, hoc modo: Paterfamiliâs cum liberorũ nihil haberet, uxorẽ autẽ haberet, in teſtamẽto ita ſcripſit: Si mihi filius genitus fuerit unus, pluresúe, is mihi hæres eſto. Deinde quæ aſſolẽt. Poſtea, Si filius antè moritur, quàm in tutelam ſuam uenerit, tu mihi, dicebat, ſecundus hæres eſto. Filius natus non eſt, ambigũt agnati cũ eo, qui eſt ſecundus hæres, ſi filius antè, quàm in tutelã ueniat, mortuus ſit. In hoc genere nõ poteſt hoc dici, ad tẽpus, aut ad euentum aliquẽ ſententiã ſcriptoris oportere accõmodari: propterea quòd ea ſola demõſtratur, qua fretus ille, qui contra ſcriptũ dicet, ſuã eſſe hæreditatẽ defendit. Alterũ autem genus eſt eorum, qui ſentẽtiam inducunt, in quo nõ ſimplex uoluntas ſcriptoris oſtẽditur, quæ in omne tẽpus, & in omne factũ idẽ ualeat: ſed ex quodã facto, aut euẽtu ad tẽpus interpretãda dicitur. Ea partibus iuridicialis aſſumptiuæ maximè ſuſtinetur. Nam tũ inducitur cõparatio, ut in eum qui, cũ lex aperiri portas noctu uetaret, aperuit quodã in bello, & auxilia quædã in oppidum recepit, ne ab hoſtibus opprimerẽtur, ſi foris eſſent, quòd propè muros hoſtes caſtra haberẽt. Tum relatio criminis, ut in eo, qui cum communis lex omnium hominẽ occidere uetaret, Tribunũ militum ſuũ, qui uim ſibi inferre conaretur, occidit. Tũ remotio criminis, ut in eo qui, cũ lex quibus diebus in legationem

Ex ſcripto, & ſentẽtia.

tionem proficiſceretur, præſtituerat, quia ſumptum non dedit Quæſtor, profectus nõ eſt. Tũ conceſsio per purgationem & per imprudentiã, ut in uituli immolatione: & per uim, ut in naui roſtrata: & per caſum, ut in Eurotæ fluminis magnitudine. Quare aut ita ſentẽtia inducetur, ut unum quoddam uoluiſſe ſcriptor demonſtretur: aut ſic, ut in eiuſmodi re & tẽpore hoc uoluiſſe doceatur. Ergo is qui ſcriptũ defendit, his locis plerunq; omnibus, maiore autẽ parte ſemper poterit uti. Primũ ſcriptoris collaudatione & loco cõmuni, nihil eos qui iudicẽt, niſi id quod ſcriptũ ſit, ſpectare oportere: et hoc eò magis, ſi legitimũ ſcriptũ proferetur, ideſt, aut lex ipſa, aut ex lege aliquid. Poſtea, quod uehementiſsimũ eſt, facti aut intentionis aduerſariorũ cum ipſo ſcripto contẽtione, quid ſcriptũ ſit, quid factũ, quid iuratus iudex: quẽ locum multis modis uariare oportebit. Tum ipſum ſecũ admirantem quidnã contra dici poſsit, tũ ad iudicis officium reuertentẽ, & ab eo quærentẽ quid præterea audire aut expectare debeat: tũ ipſum aduerſariũ, quaſi intẽtantis loco producẽdo, hoc interrogãdo, utrum ſcriptũ neget eſſe eo modo, an ab ſe cõtra factũ eſſe, aut cõtra contendi neget, utrũ negare auſus ſit, ſe dicere deſiturũ. si neutrũ neget, & contra tamẽ dicat, nihil eſſe quo hominẽ impudentiorẽ quiſquam ſe uiſurũ arbitretur. In hoc ita cõmorari cõueniet, quaſi nihil præterea dicendũ ſit, & quaſi contra dici nihil poſsit, ſæpe id quod ſcriptũ eſt, recitando, ſæpe cũ ſcripto factũ aduerſarij cõfligendo, atq; interdũ acriter ad iudicẽ ipſum reuertẽdo. Quo in loco iudici demonſtrandũ eſt, quid iuratus ſit, quid ſequi debeat: duabus de cauſis iudicẽ dubitare oportere, ſi aut ſcriptum ſit obſcure, aut neget aliquid aduerſarius. Cũ & ſcriptũ ſit aperte, & aduerſarius omnia

confi

conſiteatur, tum iudicē legi parere, non interpretari legē oportere. Hoc loco confirmato, tū diluere ea quæ contra dici poterant, oportebit. Contra autē dicetur, ſi aut prorſus aliud ſenſiſſe ſcriptor, & ſcripſiſſe aliud demonſtrabitur, ut in illa de teſtamēto quā poſuimus cōtrouerſia, aut cauſa aſſumptiua inferetur, quamobrē ſcripto non potuerit, aut non oportuerit obtemperari. Si aliud ſenſiſſe ſcriptor, aliud ſcripſiſſe dicetur, is qui ſcripto utetur, hoc dicet, nō oportere de eius uoluntate nos argumētari, qui ne id facere poſſemus, indiciū nobis reliquerit ſuæ uolūtatis: multa incōmoda conſequi, ſi inſtituatur, ut à ſcripto recedatur. Nā & eos qui aliquid ſcribāt, non exiſtimaturos id quod ſcripſerint, ratū futurum: & eos qui iudicēt, certum quid ſequantur, nihil habituros, ſi ſemel à ſcripto recedere cōſueuerint. Quòd ſi uoluntas ſcriptoris conſeruanda ſit, ſe nō aduerſarios à uoluntate eius ſtare. Nā multò propius accedere ad ſcriptoris uoluntatē eum, qui ex ipſius eam literis interpretetur, quàm illū qui ſententiā ſcriptoris nō ex ipſius ſcripto ſpectet, quod ille ſuæ uoluntatis, quaſi imaginē reliquerit, ſed domeſticis ſuſpicionibus perſcrutetur. Sin cauſam afferet is, qui à ſentētia ſtabit, primū erit contradicendū, quàm abſurdū non negare contra legē feciſſe, ſed quare fecerit, cauſam aliquam inuenire. Deinde conuerſa omnia eſſe, antè ſolitos eſſe accuſatores iudicibus perſuadere, affinem eſſe alicuius culpæ eum, qui accuſaretur, cauſam proferre, quæ eū ad peccandū impuliſſet, nunc ipſum reum cauſam afferre, quare deliquerit. Deinde hāc inducere partitionē, cuius in ſingulas partes multæ conueniēt argumentationes. Primum nulla in lege ullam cauſam cōtra ſcriptū accipi cōuenire. Deinde ſi in cæteris legibus cōueniat, hāc eſſe huiuſmodi legē, ut in ea

nõ oporteat. Poſtremò ſi in hac quoq; lege oporteat, hãc quidẽ cauſam accipi minime oportere. Prima pars his ſe re locis cõfirmabitur, ſcriptori neq; ingeniũ, neq; operã, neq; ullã facultatẽ defuiſſe, quò minus poſſet apertè perſcribere id quod cogitaret: nõ fuiſſe ei graue, nec difficile, eã cauſam excipere, quã aduerſarij proferant: ſi quicquam excipiendũ putaſſet, conſueuiſſe eos, qui leges ſcribant, exceptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cũ exceptionibus ſcriptas, et maximè uidere, ſi quæ in ea ipſa lege, qua de agitur, ſit exceptio aliquo in capite, aut apud eundẽ legis ſcriptorẽ, quo magis probetur eũ fuiſſe excepturũ, ſi quid excipiendũ putaret, & oſtendere cauſam accipere, nihil aliud eſſe, niſi legẽ tollere: ideo quòd cũ ſemel cauſa conſideretur, nihil attineat eã ex lege conſiderare, quippe quæ in lege ſcripta non ſit. Quod ſi ſit inſtitutũ omnibus cauſam dari, & poteſtatẽ peccandi, cum intellexerint uos ex ingenio eius, qui cõtra legẽ fecerit, non ex lege, in quam iurati ſitis, rẽ iudicare. Deinde & ipſis iudicibus iudicãdi, & cæteris ciuibus uiuendi rationes perturbatũ iri, ſi ſemel à legibus receſſum ſit. Nã & iudices neq; quid ſequantur habituros, ſi ab eo quod ſcriptũ ſit, recedant: neq; quo pacto alijs improbare poſsint, quod contra legẽ iudicarint: & cæteros ciues quid agãt ignoraturos, ſi ex ſuo quiſq; cõſilio, & ex ea ratione, quæ in mentẽ aut in libidinem uenerit, non ex cõmuni præſcripto ciuitatis unãquanq; rem adminiſtrabit. Poſtea quærere à iudicibus ipſis, quare in alienis detineãtur negotijs, cur Reip. munere impediãtur, cũ ſæpius ſuis rebus & cõmodis ſeruire poſsint, cur in certa uerba iurẽt, cur certo tẽpore conueniant, certo diſcedãt: nihil quiſquam afferat cauſæ, quò minus frequẽter operã Reip. det, niſi quæ cau

ſa

ſa in lege excepta ſit: an ſe legibus obſtrictos in tãtis mo leſtijs eſſe æquum cenſeant, aduerſarios noſtros leges negligere concedant. Deinde item quærere ab iudicibus, ſi eius rei cauſam propter quam ſe reus contra legem feciſſe dicat, exceptionẽ ipſe in lege adſcribat, paſſuri'ne ſint, Poſtea hoc quod faciat, indignius & impudentius eſſe, quàm ſi adſcribat. Age porrò, quid ſi ipſi uelint iudices adſcribere, paſſurus'ne ſit populus? atque hoc eſſe indignius, quam rem uerbo & literis mutare non poßint, eã re ipſa, et iudicio maxime commutare. Deinde indignius eſſe de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, cum populo cognoſcendi, & probandi, aut improbandi poteſtas nulla fiat, hoc ipſis iudicibus inuidioſiſsimum futurum. Non hunc locum eſſe, neque hoc tempus legũ corrigendarum: apud populum hoc, & per populum agi conuenire: quòd ſi nunc id agant, uelle ſe ſcire qui lator ſit, qui ſint accepturi, ſe actiones uidere, & diſſuadere uelle. Quòd ſi hæc cum ſumme inutilia, tum multo turpißima ſint, legem cuiuſcemodi ſit, in præſentia conſeruari à iudicibus, pòſt ſi diſpliceat, à populo corrigi conuenire. Deinde ſi ſcriptum non extaret, magnopere quæreremus: neque iſti, ne ſi extra periculũ quidem eſſet, crederemus. Nunc cum ſcriptum ſit, amentiam eſſe eius rei qui peccarit potius, quàm legis ipſius uerba cognoſcere. His et huiuſmodi rationibus oſtenditur, cauſam extra ſcriptũ accipi non oportere. Secunda pars eſt, in qua eſt oſtendendum ſi in cæteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonſtrabitur ſi lex aut ad res maximas, utilißimas, honeſtißimas, religioſiſsimas uidebitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut nefas eſſe tali in re non diligentiſsime legi obtemperare: aut ita lex

diligenter perſcripta demonſtrabitur, ita cautum unaquaque de re, & ita quod oportuerit exceptum, ut minime conueniat quicquam in tam diligenti ſcriptura præteritum arbitrari. Tertius locus eſt ei, qui pro ſcripto dicet, maximè neceſſarius, per quam oſtendat oportet, ſi eò ueniat cauſam contra ſcriptum accipi, eam tamen minimè oportere, quæ ab aduerſarijs afferatur. Qui locus idcirco eſt huic neceſſarius, quòd ſemper is qui contra ſcriptum dicit, æquitatis aliquid afferat oportet. Nam ſumma impudentia eſt, eum qui contra quod ſcriptum ſit, aliquid probare uelit, non æquitatis præſidio id facere conari. Si quid igitur ex hac ipſa quippiam accuſator deroget, omnibus partibus iuſtius & probabilius accuſare uideatur. Nam ſuperior oratio hoc omnis faciebat, uti iudices etiam ſi nollent, neceſſe eſſet: hæc autem, etiam ſi neceſſe non eſſet, ut uellent contra iudicare. Id autem fiet, ſi quibus ex locis culpa demonſtrabitur non eſſe in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut conceſſionis partibus ſe defendit, de quibus antè, ut potuimus, diligenter perſcripſimus, ſi de his locis quæ res poſtulabit, ad cauſam aduerſariorum improbandam transferemus: aut cauſæ & rationes afferentur, quare & quo conſilio ita ſit in lege, aut in teſtamento ſcriptum, ut ſententia quoque et uoluntate ſcriptoris, non ipſa ſolum ſcripturæ cauſa confirmatum eſſe uideatur: aut alijs quoque conſtitutionibus factum coarguetur. Contra ſcriptum autem qui dicet, primum eum inducet locum, per quem æquitas cauſæ demonſtretur: aut oſtendet quo animo, quo conſilio, qua de cauſa fecerit: & quancunque cauſam aſſumet, aſſumptionis partibus ſe defendet, de quibus antè dictum eſt. Atque hoc in loco, cum diutius commoratus ſui

Contra ſcriptum.

facti

facti rationem, & æquitatem cauſæ exornauerit, tum ex his locis ferè contra aduerſarios dicet oportere cauſas accipi: demõſtrabit nullam eſſe legem, quæ aliquam rem inutilem aut iniquam fieri uelit: omnia ſupplicia quæ à legibus proficiſcantur, culpæ ac malitiæ uindicandæ cau ſa conſtituta eſſe. Scriptorem ipſum, ſi exiſtat, factum hoc probaturum: et idem ipſum, ſi ei talis res accidiſſet, facturum fuiſſe: & ea re legis ſcriptorem certo ex ordine iudices, certa ætate præditos conſtituiſſe, ut eſſent, non qui ſcriptum ſuum recitarent, quod quiuis puer facere poſſet, ſed qui cogitationem aſſequi poſſent, & uoluntatem interpretari. Deinde illum ſcriptorem, ſi ſcripta ſua ſtultis hominibus, & barbaris iudicibus committeret, omnia ſumma diligentia perſcripturum fuiſſe: nũc uerò quòd intelligeret quales uiri iudicaturi eſſent, idcirco eum quæ perſpicua uideret eſſe, non adſcripſiſſe: neque enim uos ſcripti ſui recitatores, ſed uoluntatis interpretes fore putauit. Poſtea quærere ab aduerſarijs, quid ſi hoc feciſſem? quid ſi hoc accidiſſet? eorum aliquid in quibus aut cauſa ſit honeſtiſsima, aut neceſsitudo certiſsima, tum ne accuſaretis? Atqui lex nuſquam excepit. Non ergo omnia ſcriptis, ſed quædam, quæ perſpicua ſunt, tacitis exceptionibus caueri. Deinde nullã rem neque legibus, neq; ſcriptura ulla, deniq; ne in ſermone quidem quotidiano atque imperijs domeſticis recte poſſe adminiſtrari, ſi unuſquiſque uelit uerba ſpectare, & non ad uoluntatem eius, qui uerba habuerit, accedere. Deinde ex utilitatis & honeſtatis partibus oſtendere, quàm inutile, aut quàm turpe ſit id quod aduerſarij dicant fieri oportuiſſe, aut oportere: et id quod nos fecerimus aut poſtulemus, quàm utile aut quàm honeſtum ſit. Deinde le-

ges nobis charas eſſe non propter literas, quæ tenues & obſcuræ notæ ſint uoluntatis, ſed propter earum rerum, quibus deſcriptum eſt, utilitatem, & eorum, qui ſcripſerint, ſapientiam & diligentiam. Poſtea quid ſit lex deſcribere, ut ea uideatur in ſententijs, non in uerbis conſiſtere: & iudex is uideatur legi obtemperare, qui ſententiam eius, non qui ſcripturam ſequatur. Deinde quàm indignum ſit eodem affici ſupplicio cū, qui propter aliquod ſcelus & audaciam contra legem fecerit, & eum qui honeſta aut neceſſaria de cauſa, non ab ſententia, ſed ab literis legis receſſerit: atque his & huiuſmodi rationibus, & accipi cauſam, & in hac lege accipi, & eam cauſam quam ipſe afferat, oportere accipi demōſtrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui à ſcripto diceret hoc fore utiliſsimum, ſi quid de æquitate ea, quæ cum aduerſario ſtaret, derogaſſet: ſic huic qui contra ſcriptum dicet, plurimum proderit, ex ipſa ſcriptura aliquid ad ſuam cauſam conuertere, aut ambiguè aliquid ſcriptum oſtendere. Deinde ex illo ambiguo eam partem, quæ ſibi proſit, defendere, aut uerbi definitionem inducere, & illius uerbi uim, quo urgeri uideatur, ad ſuæ cauſæ commodum traducere, aut ex ſcripto non ſcriptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua pòſt dicemus. Quacunque autem in re, quamuis leuiter probabili ſcripto ipſo ſe defenderit, etiam cum æquitate cauſa abūdabit neceſſariò multum proficiet, ideo quòd ſi id, quo nititur aduerſariorum cauſa, ſubduxerit, omnem illam eius uim & acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem communes certis ex aſſumptionis partibus in utranq; partem conuenient. Præterea eius qui à ſcripto dicet, leges ex ſe, nō ex eius qui contrà commiſerit utilitate ſpectari oportere, & legibus

antiquius haberi nil oportere. Contra ſcriptum, leges in conſilio ſcriptoris et utilitate communi, nõ in uerbis conſiſtere. Quàm indignũ ſit æquitatem literis urgeri, quæ uoluntate eius qui ſcripſerit, defendatur. Ex contrarijs autem legibus controuerſia naſcitur, cum inter ſe duæ uidentur leges aut plures diſcrepare, hoc modo: Lex, Qui tyrannum occiderit, Olympionicarum præmium capito, & quam uolet ſibi rem à magiſtratu depoſcito, & magiſtratus ei concedito. Et altera lex, Tyranno occiſo quinque eius proximos cognatione, magiſtratus necato. Alexandrum, qui apud Phæreos in Theſſalia tyrannidem occuparat, uxor ſua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cum ſimul cubaret, occidit. Hæc filium ſuum quem ex tyranno habebat, ſibi præmij loco depoſcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio eſt. In hoc genere utranq; in partem ijdem loci, atq; eadem præcepta conuenient, ideo quòd uterq; ſuam legẽ confirmare, contrariam infirmare debebit. Primum igitur leges oportet contendere, conſiderãdo utra lex ad maiores, hoc eſt ad utiliores, ad honeſtiores ac magis neceſſarias res pertineat. Ex quo conficitur, ut ſi leges duæ, aut ſi plures, aut quotquot erunt, conſeruari non poßint, quia diſcrepent inter ſe: ea maximè conſeruanda putetur, quæ ad maximas res pertinere uideatur. Deinde utra lex poſterius lata ſit. Nam poſtrema quæque grauißima eſt. Deinde utra lex iubeat aliquid, utra permittat. Nam id quod imperatur, neceſſarium: illud quod permittitur, uoluntarium eſt. Deinde in utra lege, ſi non obtemperatum ſit, pœna afficiatur, aut in utra maior pœna ſtatuatur. Nam maximè conſeruanda eſt ea, quæ diligentißima & ſancta eſt. Deinde utra lex iubeat, utra uetet. Nam ſæpe ea quæ

Ex contrarijs legibus.

 uetat,

uetat, quaſi exceptione quadam corrigere uidetur illam, quæ iubet. Deinde *utra lex de genere omni, utra de parte quadam, utra communiter in plures, utra in aliquam certam rem ſcripta uideatur.* Nam *quæ in partē aliquā, et quæ in certam quandam rem ſcripta eſt, promptius ad cauſam accedere uidetur, & ad iudicium magis pertinere.* Deinde *ex lege utrum ſtatim fieri neceſſe ſit, utrum habeat aliquam moram & ſubſtentationē.* Nam *id quod ſtatim faciendum ſit, perfici prius oportet.* Deinde *operam dare, ut ſua lex ipſo ſcripto uideatur niti. Contraria autem aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionem induci, quò ſanctius & firmius id uideatur eſſe, quod apertius ſcriptum ſit.* Deinde *ſuæ legis ad ſcriptum, ipſam ſententiam quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam ſententiam traducere, ut ſi fieri poterit, ne diſcrepare quidem uideantur inter ſe.* Poſtremo *facere, ſi cauſa facultatem dabit, ut noſtra ratione utraq; lex conſeruari uideatur, & aduerſariorum ratione, altera ſit neceſſariò negligenda.* Locos *autem communes, & quos ipſa cauſa det, uidere oportebit, et ex utilitatis & honeſtatis ampliſsimis partibus ſumere, demonſtrantem per amplificationem ad utram potius legem accedere oporteat.*

Ex ratiocinatione.

Ex *ratiocinatione naſcitur controuerſia, cum ex eo quod uſpiam eſt, ad id quod nuſquam ſcriptum eſt, peruenitur, hoc pacto:* Lex, *Si furioſus eſt, agnatûm gentiliumq; in eo pecuniaq; eius poteſtas eſto.* Et lex, *Paterfamiliâs uti ſuper familia pecuniaq; ſua legauerit, ita ius eſto.* Et lex, *Si paterfamiliâs inteſtato moritur, familia pecuniaq; eius agnatorum gentiliumq; eſto.* Quidam *iudicatus eſt parentem occidiſſe, & ſtatim, quòd effugiendi poteſtas non fuit ligneæ ſoleæ in pedes indu-*

ctæ

ctæ ſunt: os autem obuolutum eſt ſolliculo, & præligatũ: deinde eſt in carcerem deductus, ut ibi eſſet tantiſper, dum culeus in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas afferunt, & teſtes adducunt. Hæredes quos ipſe iubet, ſcribunt, tabulæ obſignantur. De illo pòſt ſupplicium ſumitur. Inter eos qui hæredes in tabulis ſcripti ſunt, et inter agnatos de hæreditate controuerſia eſt. Hîc certa lex, quæ teſtamenti faciendi ijs, qui in eo loco ſint, adimat poteſtatem, nulla profertur. Ex cæteris legibus, & quæ hunc ipſum ſupplicio huiuſmodi afficiunt, & quæ ad teſtamenti faciendi poteſtatem, pertinent, per ratiocinationem ueniendum eſt ad eiuſmodi rationem, ut quæratur, habuerit'ne teſtamenti faciendi poteſtatem. Locos autem in hoc genere argumentandi hos, & huiuſmodi quoſdam eſſe arbitramur. Primum eius ſcripti, quod proferas, laudationem & confirmationem. Deinde eius rei qua de quæratur, cum eo de quo conſtat collationem eiuſmodi, ut id de quo quæritur, rei, de qua conſtet, ſimile eſſe uideatur. Poſtea admirationem percontatione, quî fieri poſsit, ut qui hoc æquum eſſe concedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem ſit in genere. Deinde idcirco de hac re nihil eſſe ſcriptum, quòd cum de illa eſſet ſcriptum, de hac is qui ſcribebat, dubitaturum neminem arbitratus ſit. Poſtea multis in legibus multa eſſe prætcrita, quæ idcirco prætcrita nemo arbitretur, quòd ex cæteris, de quibus ſcriptum ſit, intelligi poſsint. Deinde æquitas rei demonſtranda eſt, ut in iuridiciali abſoluta. Contra autem qui dicat, ſimilitudinem infirmare debebit: quod faciet, ſi demonſtrabit illud quod conferatur, ab eo, cui conferatur, diuerſum eſſe genere, natura, ui, ma-

gnitudine, tempore, loco,perſona opinione: ſi quo in nu mero illud quod per ſimilitudinem affertur, & quo in lo co illud cuius cauſa afferetur,haberi conueniat, oſtende- tur. Deinde *quid res cum re differat,demonſtrabitur, ut non idem uideatur de utraq; exiſtimari oportere. Ac ſi ipſe quoq; poterit ratiocinationibus uti,iiſdē ratiocinatio nibus,quibus antè prædictū eſt,utetur:ſi non poterit,ne- gabit oportere quicquam,niſi quod ſcriptum ſit,conſide- rare,periclitari omnia iura,ſi ſimilitudines accipiantur, nihil eſſe penè,quod non alteri ſimile eſſe uideat ur:mul- tis diſsimilibus rebus,in unamquanq; rem tantum ſingu- las eſſe leges: omnia poſſe inter ſe uel ſimilia,uel diſsimi lia demonſtrari.* Loci cōmunes *à ratiocinatione,oportere coniecturā ex eo quod ſcriptū ſit, ad id quod non ſit ſcri ptum peruenire: & neminē poſſe omnes res per ſcriptu ram amplecti,ſed eum commodiſsimè ſcribere, qui curet ut quædam ex quibuſdam intelligantur.* Contra *ratioci- nationē,huiuſmodi coniecturam diuinationē eſſe,& ſtulti ſcriptoris eſſe non poſſe omnibus de rebus cauere quibus*

Definitio. *uelit.* Definitio *eſt,cum in ſcripto uerbum aliquod eſt po ſitum,cuius de ui quæritur,hoc modo:* Lex, *Qui in aduer ſa tempeſtate nauim reliquerint, omnia amittunto: eorū nauis & onera ſunto,qui in naui remanſerint.* Duo *qui- dam,cum iam in alto nauigarent, & eorum alterius na- uis,alterius onus eſſet,naufragum quendam natantem,et manus ad ſe tendentē animaduerterūt: miſericordia com moti,nauim ad eum applicauerunt, hominē ad ſe ſuſtule runt.* Poſtea *aliquāto,ipſos quoq; tempeſtas uehementius iactare cœpit,uſqueadeo ut dominus nauis,cum idem gu- bernator eſſet in ſcapham confugeret, & inde funiculo, qui à puppi religatus ſcapham annexam trahebat, naui,*

quoad

quoad poſſet, moderaretur : ille autem cuius merces erant, in gladium in naui ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum acceſsit, & naui, quoad potuit, eſt opitulatus. Sedatis autem fluctibus, & tempeſtate iam commutata, nauis in portum prouehitur. Ille autem qui in gladiū incubuerat, leuiter ſaucius facilè eſt ex uulnere recreatus. Nauim cum onere horum triū ſuam quiſque eſſe dicit. Hic omnes ſcripto ad cauſam accedunt; & ex nominis ui naſcitur controuerſia. Nam & relinquere nauem, & remanere in naui, deniq; nauis ipſa quid ſit, de finitionibus quæritur. Iiſdem autem ex locis omnibus, quibus definitiua conſtitutio tractabitur. Nunc expoſitis ijs argumentationibus, quæ in iudiciale cauſarum genus accommodantur, deinceps in deliberatiuum genus & demōſtratiuum argumentandi locos & præcepta dabimus, non quo nō in aliqua conſtitutione omnis ſemper cauſa uerſetur, ſed quia proprij tantum harum cauſarum quidam loci ſunt, non à conſtitutione ſeparati, ſed ad fines horum generum accommodati. Nam placet in iudiciali genere finem eſſe æquitatē, hoc eſt, partem quandam honeſtatis. In deliberatiuo autē Ariſtoteli placet utilitatem, nobis & honeſtatē & utilitatem, In demonſtratiuo autē, honeſtatem. Quare in hoc quoq; genere cauſæ quædam argumētationes cōmuniter ac ſimiles tractabūtur: quædam ſeparatius ad finē, quò referri omnem rationē oportet, adiungentur. Atq; uniuſcuiuſq; conſtitutionis exēplum ſupponere non grauaremur, niſi illud uideremus, quēadmodum res obſcuræ, dicendo fierent apertiores, ſic res apertas obſcuriores fieri oratione. Nūc ad deliberationis præcepta pergamus. Expetenda.

RERUM *expetendarum tria genera ſunt. Par autem numerus uitandarum ex cōtraria parte. Nam eſt quiddā*

quod

quod ſua ui nos alliciat ad ſeſe,non emolumento captans aliquo,ſed trahens ſua dignitate:quod genus,uirtus,ſcientia,ueritas eſt. Aliud autẽ non propter ſuam uim & naturam,ſed propter fructum atq; utilitatem petendum:quod pecunia eſt. Eſt porro quiddam ex horum partibus iunctum,quod & ſua ui,& dignitate nos inductos ducit, & præ ſe gerit quandam utilitatem, quò magis expetatur, ut amicitia,bona exiſtimatio. Atque ex his horum contraria facilè tacentibus nobis intelligẽtur. Sed ut expeditius ratio tradatur,ea,quæ poſuimus,breui nominabũtur. Nã in primo genere quæ ſunt,honeſta appellabuntur. Quæ autem in ſecundo,utilia. Hæc autem tertia, quia partem honeſtatis & uirtutis continent, & quia maior eſt uis honeſtatis,iunctæ res omnino ex duplici genere intelligentur:ſed in meliorem partem uocabuli conferantur, & honeſta nominentur. Ex his illud conficitur,ut appetendarũ rerum partes ſint honeſtas & utilitas, uitandarum turpitudo & inutilitas. His igitur duabus rebus res duæ grandes ſunt attributæ,neceſsitudo & affectio: quarum altera ex ui,altera ex re & perſonis conſideratur. De utraque pòſt apertius perſcribemus. Nunc honeſtatis rationes primum explicemus. Quod autem totum, aut aliqua ex parte propter ſe petitur,honeſtum nominabimus. Quare cũ eius duæ partes ſint,quarum altera ſimplex, altera iũcta ſit,ſimplicem prius conſideremus. Eſt igitur in eo genere omnes res una ui,atque uno nomine amplexa Virtus. Nã

Virtus. Virtus eſt animi habitus naturæ modo rationi conſentaneus. Quamobrẽ omnibus eius partibus cognitis, tota uis erit ſimplicis honeſtatis conſiderata. Habet igitur partes quatuor:prudentiã,iuſtitiam,fortitudinẽ, temperantiam.

Prudentia. Prudentia eſt,rerum bonarum & malarum,& utrarũque ſcientia.

ſcientia. Partes eius, memoria, intelligentia, prouidentia. Memoria eſt, per quam animus repetit illa, quæ fuerunt. Intelligentia eſt, per quam ea perſpicit, quæ ſunt. Prouidentia eſt, per quam futurum aliquid uidetur antè quàm factum ſit. Iuſtitia eſt, habitus animi cõmuni utilitate con Iuſtitia. *ſeruata, ſuam cuique tribuens dignitatem. Eius initiũ eſt, ab natura profectum: deinde quædam in cõſuetudinem ex utilitatis ratione uenerunt: poſtea res & ab natura profectas, & ab cõſuetudine probatas, legum metus & religio ſanxit. Natura ius eſt, quod non opinio genuit, ſed quædã innata uis inſeruit, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obſeruantiam, ueritatem. Religio eſt, quæ ſuperioris cuiuſdam naturæ (quam diuinam uocant) curam cæremoniamq́; affert. Pietas, per quam ſanguine coniunctis, patriæq́; beneuolis officium & diligens tribuitur cultus. Gratia, in qua amicitiarum & officiorum alterius memoria, & alterius remunerandi uoluntas continetur. Vindicatio eſt, per quã uis & iniuria, & omnino omne quod obfuturum eſt, defendendo aut ulciſcẽdo propulſatur. Obſeruantia eſt, per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam & honore dignantur. Veritas eſt, per quam immutata ea quæ ſunt, aut antè fuerunt, aut futura ſunt, dicuntur. Conſuetudine ius eſt, quod aut leuiter à natura tractum aluit, & maius fecit uſus, ut religionẽ: aut ſi quid eorum quæ antè diximus, ab natura profectũ, maius factum propter conſuetudinem uidemus, aut quod in morẽ uetuſtas uulgi approbatione perduxit. quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactũ eſt, quod inter aliquos conuenit. Par, quod in omnes æquabile eſt. Iudicatum, de quo alicuius aut aliquorum iam ſententijs conſtitutũ eſt. Lege ius eſt, quod in eo ſcripto, quod populo expoſitum*

eſt,

Fortitudo. eſt, ut obſeruet, continetur. Fortitudo eſt, conſiderata periculorum ſuſceptio, & laborum perpeſsio. Eius partes, magnificentia, fidentia, patientia, perſeuerantia. Magnificentia eſt, rerum magnarum & excelſarũ cum animi ampla quadam & ſplendida propoſitione agitatio atque adminiſtratio. Fidentia eſt, per quam magnis & honeſtis in rebus multum ipſe animus in ſe fiduciæ certa cũ ſpe collocauit. Patientia eſt, honeſtatis aut utilitatis cauſa rerũ arduarum ac difficilium uoluntaria ac diuturna perpeſſio. Perſeuerantia eſt, in ratione bene conſiderata ſtabilis

Tẽperantia & perpetua permanſio. Temperantia eſt, rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi firma, & moderata dominatio. Eius partes ſunt, continentia, clementia, modeſtia. Continentia eſt, per quam cupiditas cõſilij gubernatione regitur. Clementia, per quam animi temere in odium alicuius inuectionis concitati comitate retinentur. Modeſtia, per quam pudor honeſtus, claram & ſtabilem comparat autoritatẽ. Atque hæc omnia propter ſe ſolum, ut nihil adiungatur emolumenti, petenda ſunt.

Vitãda propter ſe. Quod ut demonſtretur, neque ad hoc noſtrum inſtitutum pertinet, & à breuitate præcipiendi remotũ eſt. Propter ſe autem uitanda ſunt, non ea modò, quæ his contraria ſunt, ut fortitudini ignauia, & iuſtitiæ iniuſtitia: uerum etiam illa, quæ propinqua uidentur & finitima eſſe, abſunt autem longiſsimè: quod genus, fidentiæ contrarium eſt diffidẽtia, & ea re uitium eſt. Audacia non contrariũ, ſed appoſitum eſt, ac propinquum, & tamen uitium eſt. Sic unicuique uirtuti finitimum uitiũ reperietur, aut certo iam nomine appellatum: ut audacia, quæ fidentiæ: pertinacia, quæ perſeuerantiæ finitima eſt: ſuperſtitio, quæ religioni propinqua eſt, aut ſine ullo certo nomine. Quæ

omnia

omnia item uti contraria rerum bonarum in rebus uitandis reponemus. Ac *de eo quidem genere honeſtatis, quod omni ex parte propter ſe petitur, ſatis dictum eſt.* Nunc *de eo, in quo utilitas quoque adiungitur, quod tamen honeſtum uocamus, dicẽdum uidetur. Sunt igitur multa, quæ nos cum dignitate, tum quoque fructu ducunt: quo in genere eſt gloria, dignitas, amplitudo, amicitia.* Gloria *eſt, frequens de aliquo fama cum laude.* Dignitas, *alicuius honeſta, & cultu, & honore, & uerecundia digna autoritas.* Amplitudo, *potentiæ aut maieſtatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia.* Amicitia, *uoluntas erga aliquem rerum bonarum illius ipſius cauſa, quem diligit, cum eius pari uoluntate.* Hic, *quia de ciuilibus cauſis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoque cauſa petenda uideatur: ne forte qui nos de omni amicitia dicere exiſtimant, reprehendere incipiant: quanquam ſunt, qui propter utilitatem modò petẽdam putant amicitiam, ſunt qui propter ſe ſolum, ſunt qui propter ſe & utilitatem: quorum quid uerißimè conſtituatur, alius locus erit conſiderandus.* Nunc *hoc ſic ad uſum oratorium relinquatur, utranque propter rem amicitiam eſſe expetendam.* Amicitiarum *autem ratio, quoniam partim ſunt religionibus iunctæ, partim non ſunt: & quia partim ueteres ſunt, partim nouæ, partim ab illorum, partim ab noſtro beneficio profectæ, partim utiliores, partim minus utiles, ex cauſarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officijs, ex religionibus, ex uetuſtatibus habebitur.* Vtilitas *autem, aut in corpore poſita eſt, aut in extrarijs rebus: quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum reuertitur, ut in* Rep. *quædam sũt, quæ (ut ſic dicam) ad corpus pertinent ciuitatis, ut agri, por-*

tus

tus,pecunia,claſſes,nautæ,milites, ſocij: quibus rebus incolumitatē ac libertatē retinent ciuitates. Alia *uerò quæ iam quiddam magis amplum,& minus neceſſarium conficiunt,ut urbis egregia exornatio atque amplitudo , ut quædam excellens pecuniæ magnitudo , amicitiarum ac ſocietatum multitudo.* Quibus *rebus non illud ſolum conficitur,ut ſaluæ & incolumes,uerum etiam ut amplæ atque potentes ſint ciuitates.* Quare *utilitatis duæ partes uidentur eſſe, incolumitas & potentia .* Incolumitas *eſt, ſalutis tuta atque integra conſeruatio.* Potētia *eſt,ad ſua conſeruanda,& alterius obtinenda,idonearum rerum facultas.* Atque *in ijs omnibus quæ antè dicta ſunt, quid difficulter fieri,& quid facilè fieri poſſit,oportet conſiderare.* Facilè *fieri id dicimus,quod ſine magno, aut ſine ullo labore,ſumptu,moleſtia,quàm breuiſſimo tempore confici poteſt.* Difficilè *autem fieri , quod quanquam laboris, ſumptus,moleſtiæ,longinquitatis indiget, atque aut omnes,aut plurimas,aut maximas cauſas habet difficultatis: tamen his ſuſceptis difficultatibus compleri,atq; ad exitum perduci poteſt.* Quoniam *ergo de honeſtate , & de utilitate diximus,nūc reſtat,ut de ijs rebus,quas his attributas eſſe dicebamus, neceſſitudine & affectione perſcribamus.* Puto *igitur eſſe hanc neceſſitudinem, cui nulla ui reſiſti poteſt,quæ neque mutari,neque leniri poteſt.* Atque *ut apertius hoc ſit,exemplis licet uim rei , qualis & quanta ſit,cognoſcamus.* Vri *poſſe flamma ligneam materiam neceſſe eſt.* Corpus *mortale aliquo tempore interire neceſſe eſt:atque ita neceſſe,ut uis poſtulat ea, quam modò deſcribebamus,neceſſitudinis : cui nulla ui reſiſti poteſt,quæ neque mutari,neque leniri poteſt.* Huiuſmodi *neceſſitudines,cum in dicendi rationes incident,rectè neceſ*

ſitudines

ſitudines appellabũtur. Sin aliquæ res incident difficiles, in illa ſuperiori, poßit'ne fieri, quæſtione cõſiderabimus. Atque etiam hoc mihi uideor uidere, eſſe quaſdam cum adiunctione neceßitudines, quaſdam ſimplices & abſolutas. Nam aliter dicere ſolemus, neceſſe eſt Caßilinenſes ſe dedere Annibali: aliter autem, neceſſe eſt Caßilinum uenire in Annibalis poteſtatem. illhic in ſuperiore adiunctio eſt hæc, niſi malint fame perire: ſi enim id malunt, non eſt neceſſe. Hoc inferius non item, propterea quòd ſi ue uelint Caßilinenſes ſe dedere, ſiue famem perpeti atque ita perire, neceſſe eſt Caßilinum uenire in Annibalis poteſtatem. Quid igitur perficere poteſt, hæc neceßitudinis diſtributio? Propè dicam, plurimum, cum is locus neceßitudinis uidebitur incurrere. Nam cum ſupplex erit neceßitudo, nihil erit quod multa dicamus, cum eam nulla ratione lenire poßimus. Cum autem ita neceſſe erit, ut aliquid effugere aut adipiſci uelimus, tum adiunctio illa quid habeat utilitatis, aut quid honeſtatis, erit conſiderandum. Nam ſi uelis attendere, ita tamen, ut id quæras, quod conueniat ad uſum ciuitatis, reperias nullam eſſe rem, quam facere neceſſe ſit, niſi propter aliquam cauſam, quã adiunctionem nominamus. Pariter autem inuenias eſſe multas res neceßitudinis, ad quas ſimilis adiunctio nõ accedit. Quod genus, ut homines mortales, neceſſe eſt interire, ſine adiunctione: Vt cibo utantur, non neceſſe eſt, niſi cum illa exceptione, Extra quàm, ſi nolint fame perire. Ergo, ut dixi, illud quod adiũgitur, ſemper cuiuſmodi ſit, erit conſiderandum. Nam omni tempore id pertinebit, ut aut ad honeſtatem hoc modo exponenda neceßitudo ſit, Neceſſe eſt, hoc faciamus, ſi honeſtè uolumus uiuere: aut ad incolumitatem hoc modo, Neceſſe eſt, ſi incolumes uolumus

lumus eſſe: aut ad commoditatem hoc modo, Neceſſe eſt, ſi ſine incommodo uolumus uiuere. Ac ſumma quidem neceſſitudo uidetur eſſe honeſtatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac leuiſsima commoditatis: quæ cum his nunquam poterit duabus contẽdere. Haſce autem inter ſe ſæpe neceſſe eſt comparari, ut quanquam præſtet honeſtas incolumitati, tamen utri potiſsimum conſulendum ſit, deliberetur. Cuius rei certum quiddam præſcriptum uidetur in perpetuum dari poſſe. Nam qua in re fieri poterit, ut cum incolumitati conſuluerimus, quod ſit in præſentia de honeſtate delibatum, uirtute aliquando & induſtria recuperetur, incolumitatis ratio uidebitur habenda: cum autem id non poterit, honeſtatis. Ita in eiuſmodi quoque re, cum incolumitati uidebimur conſulere, uerè poterimus dicere, nos honeſtatis rationem habere, quoniam ſine incolumitate eam nullo tempore poſſumus adipiſci. Qua in re uel concedere alteri, uel ad conditionem alterius deſcẽdere, & in præſentia quieſcere, atque aliud tempus expectare oportebit. In commoditatis uerò ratione, modò illud attendatur, dignáne cauſa uideatur ea, quæ ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honeſtate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud uidetur eſſe, ut quæramus quid ſit illud, quod ſi adipiſci, aut effugere uelimus, aliqua res nobis ſit neceſſaria, hoc eſt, quæ ſit adiunctio, ut proinde uti quæque res erit, laboremus, & grauiſsimam quanque cauſam uehementiſsimè neceſſariam iudicemus. Affectio eſt, quædam ex tempore, aut ex negotiorum euentu, aut adminiſtratione, aut ſtudio hominum commutatio rerum ut non tales, quales antè habitæ ſint, aut plerunque haberi ſoleant, habendæ uideantur eſſe: ut ad hoſtes tranſire turpe uidetur eſſe,

at

at non illo animo quo Vlyſſes *tranſijt : & pecuniam in mare deijcere inutile , at non eo conſilio quo* Ariſtippus *fecit .* Sunt *igitur res quædam ex tempore,& ex conſilio,non ex ſua natura conſiderandæ , quibus in omnibus, quid tempora petant,aut quid perſonis dignum ſit,conſiderandum eſt:& non quid, ſed quo quidque animo, quicum,quo tempore,quandiu fiat,attendendum eſt.* His *ex partibus ad ſententiam dicendam , locos ſumi oportere arbitramur.* Laudes *autem & uituperationes ex his locis ſumentur,qui loci perſonis ſunt attributi , de quibus ante dictum eſt.* Sin *diſtributius tractare quis uolet,partiatur in animum & corpus & extrarias res licebit . Animi eſt,uirtus cuius de partibus paulò antè dictum eſt.* Corporis,*ualetudo, dignitas,uires,uelocitas .* Extrariæ, *honos,pecunia,affinitas,genus, amici,patria , potentia, & cætera quæ ſimili eſſe in genere intelligentur .* Atque *in his id quod in omnia ualet, ualere oportebit : contraria quoque,& quæ & qualia ſint,intelligentur .* Videre *autem in laudando & in uituperando oportebit,non tam quæ in corpore,aut in extrarijs rebus habuerit is de quo agetur,quàm quo pacto his rebus uſus ſit .* Nam *fortunam quidem & laudare ſtultitia,& uituperare ſuperbia eſt . Animi autem & laus honeſta,& uituperatio uehemens eſt.*Nunc *quoniam omne in cauſæ genus argumentandi ratio tradita eſt,de inuentione prima ac maxima parte rhetoricæ ſatis dictum uidetur .* Quare *quoniam & una pars ad exitum hunc ab ſuperiore libro perducta eſt,& hic liber non parum continet literarum , quæ reſtant in reliquis dicemus.*

FINIS.

index

A

Abſolutio 76
Abſoluta conſtitutio 108
Abuſio 54
Accuſatoris locus proprius 12.& 112
Adiunctio 51
Aduerſum 91
Affectio 78.& 128
Amicitia 127
Amphictyones 109
Amplificatio 24.& 32
Amplificationis diuiſio 32
Amplitudo 127
Annominatio 48
Approbatio 12.& 85
Approbatum 81
Argumentatio 80
Argumentationes uitioſæ 18.& 90
Argumentationes quomodo tractandæ 17
Argumentationis perfectæ partes quinque 17.& 85
Argumentũ 6.& 12.& 74
Ariſtotelis laus 96
Ars quid 2
Ars ſine exercitatione parum iuuat 37
Articulus 47
Aſſũptionis approbatio 85
Aſſũptiua cõſtitutio 8.109
Attentos quãdo habebimus auditores 3.& 72
Attributa perſonis 77

B

Barbariſmus 43
Beneficia 117
Beneficia in hominem ibidẽ
Beneuoli quõauditores 3.72
Beneuolentia unde comparatur 72
Breuitas 63.& 76

C

Caſus 78.& 122
Cauſarum diuiſio 6
Cauſa duplex 98
Cãrum genera quatuor 3.72
Cauſæ genus admirabile, anceps,& obſcurum 72
Cauſa ſimplex an compoſita uidendum 71
Cauſa coniecturalis 10
Cauſa rationalis 13
Circuitio 53
Clementia 126
Cohortatio 32
Collatio 11.& 80
Commoratio 59
Commune 79.& 90
Commutatio 51

Commu

Commutabile exordium 4
Compar 47
Comparabile 81
Cõparatio 8.& 16.& 109
Complexio uitioſa 23
Cõplexio 18.44.81.& 85
Compoſitio 43
Conceſſio quid 8.16.& 113
Eius diuiſio ibidem
Non conceſſum 91
Concluſio 3.& 52.& 80
Concluſio ſimplex 80
Cõcluſiones tripartitæ ſũt 23
Conduplicatio 51
Confirmatio 3.& 77
Confirmatio uitioſa 21
Conformatio 63
Confutatio 3
Coniunctio 51
Conqueſtio 33
Conqueſtio:& eius loci 95
Conſecutio 12.& 80
Conſequentia 63
Conſilium 78.& 101
Conſtitutio negotialis 107
Conſtitutio iuridicialis abſoluta 15
Conſtitutio 70
Conſtitutio cauſarum 6
Eius diuiſio ibidem
Cõſtitutio generalis 70.107
Conſtitutio tranſlatiua 70
Conſtitutio iuridicialis 70.& 108
Conſtitutio abſoluta 70.108
Cõſtitutio aſſũptiua 70.109
Cõſtõnis legitimæ partes 13
Conſtitutio definitiua 105
Cõſuetudinis ius 108.et126
Contentio 32.& 43.& 54
Contentionis diuiſio 32
Continuatio 32.& 47
Continentia 126
Controuerſia ex quibus naſcatur 6.& 7.& 8
Controuerſia ex ſcripto,& ſententia 117
Contra ſcriptum 121
Controuerſia ex contrarijs legibus 123
Controuerſia ex ratiocinatione 123
Controuerſia nominis,Facti generis 68.& 69
Cõtrouerſia ſcripti 71.117
Controuerſum 91
Contrarium 46.& 91
Conuerſio 44
Copia dicendi 65
Corporis motus 33
Correctio 50
Credibile 81

Criminis conceſsio 70
Criminis purgatio 70.113
Criminis deprecatio 70.115
Criminis remotio 70
Criminis relatio 70.et 100
Criminis comparatio 70
Criminis trāſferēdi loci 100

D

Defenſoris munus 111
Defenſoris loci 105
Definitio 15.& 50.& 124
Definitio mala 91
Deliberatio & demōſtratio an cārum genera ſint 69
Demonſtratiuum genus 2.et 28.& 129
Deliberatiuum genus 2.25
Demonſtratio 32.& 64
Denominatio 53
Deprecatio 8.& 17.& 115
Deſcriptio 69
Dictorum, & dicendorum enumeratio 10
Dignitas 32.& 44.& 127
Diminutio 56
Diſiunctio 51
Diſſolutio 52
Diſparatum 79
Diſpoſitio quid 2.& 30
Diſtributio 32.& 54
Diſtributionis partes 6
Diuiſio 3.& 36
Dociles ut reddantur auditores 3.& 37
Dolus 26
Dubium genus 3
Dubitatio 32

E

Effictio 62
Elegantia 43
Enumeratio 24.& 80
Enumeratio falſa 19
Enumeratio uitioſa 89
Enumeratio diſtributionis pars 6
Elocutio quid 2
Eloquentia 65.& 66
Euentus 79.& 102
Exclamatio 49
Exemplum 61.& 81
Exemplum unde petēda 37
Exempli & teſtimonij differentia 39
Exercitatio quid 2
Exordium 3.& 72
Exordiorum duo genera 3
Exordiorum uitia 74
Exordiū uulgare, cōmune, cōmutabile, longū, ſeparatū, trāslatū 6.74.& ſeq.
Exornatio 18
Exornatio uitioſa 23
Expeditio

Expeditio 57
Expetenda 125
Explanatio 43
Expolitio 57
Expoſitio uitioſa 19

F

Fabula 6.& 74
Facta 78
Factũ facile 127
Factu difficile ibidem
Facultates 117
Falſum 90
Fidentia 118
Figuræ dicendi grauis, mediocris & attenuata 41
Et quæ oratio cuiuſq; harum ſit particeps ibidem & ſequen.
Figuris dicendi utentibus quæ cauenda 42
Firmamentum 71
Fortitudo 26.& 126
Fortitudinem ſi doceamus retinendam 27
Fortuna 78
Frequentatio 87
geſtus corporis — 33
Genus 79
Gloria 127
Gradatio 49
Gratia 108.& 125
Grauis dicendi ...

H

Habitus 78
Hiſtoria 6.& 74.
Honeſta res duplex 26
Honeſtum rectum 26
Honeſtum laudabile 27
Honeſtum genus 3.& 72
Humile genus 3.& 72

I

Imago 61.& 81
Imitatio quid 2
Imprudentia 113
Impulſio 98
Incolumitas 127
Inconſtans 91
Indignatio: et eius loci 93
Inductio 81
Inſinuatio 72.& 73
Intellectio 53
Intelligentia 126
Interrogatio 45
Interpretatio 51
Inuentio quid 2.& 68
Inuentionis partes 2
Iocatio 32.& 108
Iudicatũ 15.& 81.& 126
Iudiciale genus 2
Iuridicialis 108
Ius ex lege 15.& 126
Ius natura 15.& 108 125
Ius ciuile, & partes eius 67
Ius

Ius conſuetudinis 108
Ius ex quibus conſtet 15
Ius ex æquo 15
Iuſtitia 26.126
Iuſtitiæ partibus quo pacto utimur 26

L

Lacryma citiſſimè areſcit 43
Latinitas 43
Laus 27
Leges duæ ſi contrariæ ſint 14
Legitima conſtitutio 7
Eius diuiſio ibidem
Leue 90
Licentia 55
Locus à teſtibus, & contra teſtes 12
Locus à quæſtionibus, & contra quæſtiones 12
Locus ab argumentis, & contra argumenta 13
Locus à rumoribus, & contra rumores 12
Loci cões unde ſumũtur 24
Loci cõmunes 17.& 104
Locus 11.& 78
Longum exordium 6

M

Magnificentia 127
Maius 79
Membrum 46
Memoria quid 2.33.& 126
Memoria naturalis, & artificioſa: eiuſq; loci 33
Memoria uerborũ 36
Miſericordia qui moueri poterit 124
Modeſtia 26.& 126
Modeſtiæ partibus quo pacto utimur 27

N

Narratio 3.& 74
Narratio breuis 75
Narrationum tria genera 6.& 74
Narratio dilucida 6.75
Narratio uerisimilis 6
Narratio cũ parũ probabilis unde exordiendũ 30
Narratio probabilis 75
Natura 77
Neceßitas 127
Neceßitudo 114
Neceßitudo duplex 128
Negotijs attributa 88
Negotialis conſtitut. 107
Negotio adiunctum 79
Nex 48
Nomen 77
Nominatio 52

Notatio

Notatio 61
Obſeruantia 108
Occaſio 12.& 79
Occupatio 50
Offenſum 91
Officiū et finis oratoriæ 67
Officij oratorij partes 2
Oratio 78
Oratio uarianda 8
Orationis partes 68.72
Oratoriæ materia, & ſubiectum 67
Ornamēta elocutionis 43
Ornamēta ſententiarū 54
Ornamentum per contrarium 59
Ornamentum per negationem 60

P

Pactum 15.& 126
Par 108.& 126
Pars 79
Partitio 76
Patientia 126
Paucitas 75
Permiſsio 51
Permutatio 54
Perſeuerantia 126
Perſonis attributa 7
Perſpicuum 91
Pietas 108.& 126
Potentia 129
Præciſio 52
Præmium 116
Præmij genus 117
Prænominatio 52
Principium quid 3.72
Principium, & inſinuatio, quomodo differant 5.72
Probabile 18.80
Pronunciatio quid 2.& 34
Eius diuiſio 34
Propoſitio 18.& 85
Prouidentia 126
Prudentia 26.& 125
Eius partes 26
Purgatio 8
Eius partes 113

Q

Quæſtio 71

R

Ratio quid 9.& 18
Ratio uitioſa 20
Ratio infirma 20
Rationis confirmatio 18
Ratiocinatio 45.83.& 98.
Rectum 26
Relatio criminis 100
Religio 108.& 126
Religioſum 81
Remotio criminis 8.17

Remotum

Remotum 91
Repetitio 44
Reprehenſio 87
Reprehenſionis modi 87
Reprehenſionis quartus modus 92
Sapiẽtia ſine eloquẽtia 65
Scriptũ ſi ambiguũ ſit 14
Sententia 46
Separatum exordiũ 6
Sermocinatio 62
Sermonis pronuntiatio 31
Sermo & eius diuiſio 31
Signum 11.& 80
Significatio 59
Simile 79
Similiter cadens 47
Similiter deſinens 47
Similitudo 59
Solœciſmus 43
Spatium 11
Spes 11
Studium 48.& 101
Subiectio 49
Superlatio 53
Suſpiciones 103
Suſpiciones ex facto 102

T

Tempus 11.& 78
Tẽpora tria inſinuatio 4.12
Temperantia 126
Traductio 44
Tranſgreßio 53
Tranſitio quid 17.& 59
Translatio 15.& 16.& 54
Translatio, & commutatio 106
Translatio criminis 8
Translatum exordium 6
Turpe genus 3.& 91

V

Veritas 108.& 126
Victus 78
Vindicatio 108.& 126
Virtus 125
Vita qui demonſtrari debet 129
Vitanda propter ſe 126
Vitioſum exordium 6
Vituperatio 28
Vocis figura 31
Vocis firmitudo 31
Vocis mollitudo 31
Vtilia 127
Vtilitas 26.& 127
Vulgare 90
Vulgare exordium 6
Zeuſis pictor 95

FINIS.